

Tartalom

LXVIII. évfolyam, 3. szám / 2014. március

MÁRTON LÁSZLÓ	Szabadságunk, nyersen (Egy készülő regényből)	3
KIBÉDI VARGA ÁRON	Lehet; Koholni; Csak; Pontosan	18
JÓNÁS TAMÁS	Ikarus; Összegzés	20
NAGYPÁL ISTVÁN	Stefcio hagyatéka (kis testamentum)	21
GRENDÉL LAJOS	Rossz idők járnak	25
SÓS DÓRA	Alex; a hangya	32
BENDE TAMÁS	nem én; hírek; pincesor	37
WEINER SENNYEY TIBOR	Az összes kék	40
MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS	Az ikonfestő	41
BÁGER GUSZTÁV	TD 75; Négy fekete	48
RÁCZ PÉTER	ennyi elég az elbizonytalanodáshoz; futónövények között állva; úrhidegben	50
ZERZA BÉLA ZOLTÁN	Az Eredő ember; Befejezhető halott; Befejezetlen szív; máshova megy	52
A rekonstruáló kulturális emlékezet és a szakmai középút esélye (Kovács Flóra és Filep Tamás Gusztáv interjúja Boka Lászlóval)		55
GÖMÖRI GYÖRGY	Egy Eszefedés filológus kalandjaiból	68
HERCZEG ÁKOS	Lírai hang olvashatósága én és individuum határterületén (Vallomás és „Ember-telenedés” a Szeretném, ha szeretnének című versben)	73
MUHEL GÁBOR	József Attila Szabad-ötletek jegyzékének szubverzív jelképrendszeréről	83
POMOGÁTS BÉLA	Dsida Jenő és a Nyugat „harmadik” költőnemzedéke	96

mérlegen

JÓZSA MÁRTA	Továbbírt napló (Kibédi Varga Áron: Szép napok).....	108
GAJDÓ ÁGNES	Kirándulás kétezer év irodalmában (Szörényi László két könyvéről)	112
HLAVACSKA ANDRÁS	Én, Jónás Tamás, itt vagyok! (Jónás Tamás: Lassuló zuhanás)	116
BÓDI BETTI	Nagypál István A fiúkról és Molnár Illés Hüllők és izzók című köteteiről	120
BENGI LÁSZLÓ	Poétikai filológia (Kabdebó Lóránt: Mesék a költőről) .	123

művészet

SZUROMI PÁL	Isten takarója (Marosi Kata képművészeti kiállítása Szentesen) ...	126
-------------	--	-----

ILLUSZTRÁCIÓK	Válogatás az SZTE JGYPK Rajz-művészettörténet Tanszék Galériájának kiállításából a címlapon (Kószó Diána festménye), a 37., 52., 57., 59., 72., 88., 92., 116. oldalon, a belső és a hátsó borítón (Kardos Bence – Nagy Attila festménye). (Fotók: Puszkás János)	
---------------	---	--

MÁRTON LÁSZLÓ

Szabadságunk, nyersen

(EGY KÉSZÜLŐ REGÉNYBŐL)

Ha a most beköszöntő 1945-ös év számjegyeit összeadjuk, 19-et kapunk eredmény gyanánt. Léha és cinikus magyarázat volna ebből arra következtetnünk, hogy „az egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz”, mármint az egyik megszálló hatalmat követő másik. Ugyanígy azzal a mondókéval sem érthetünk egyet, amely a rövidesen szovjet kézre kerülő Budapesten és az 1938 előtti formáját fokozatosan visszanyerő Csonka-Magyarország nyugati területein fog felhangzani a következő hónapok során: „Jobb volt tavaly, nem volt davaj!”

Egyrészt a mi kis köztársaságunk területén, valamint Állóvíz megyében és a szomszédos megyékben már a tavalyi, 1944-es év utolsó három hónapjában is gyakran elhangzott a „davaj” szó, mutatva szó és cselekedet egységét.

Másrészt azt is észben kell tartanunk, hogy az idő múlása minden évvel, minden órával és pillanattal közelebb visz a kommunizmus megvalósulásához és a mi kis köztársaságunk tökéletes állammá válásához, márpedig a nagyobb tökéletesség jobb a kisebbnél, így tehát azért sem lehetett jobb tavaly, mert jóság vagy rosszaság tekintetében nincs is mihez hasonlítanunk a tavalyi évet.

Ugyanakkor azt se gondolja senki, hogy a 19-es szám a Tanácsköztársaság újjáéledését ígéri. Negyvenöt nem egyenlő tizenkilencel! Huszonhat évvel ezelőtt mindössze huszonkilenc napig állt fenn a proletárhatalom Hömpölyzug területén, most viszont hosszú távra szól a néptől jövő megbízatás, és ennek mindennél erősebb garanciája a Polkovnyik elvtárs által képviselt szovjet Vörös Hadsereg! Huszonhat évvel ezelőtt a proletárhatalmat elsöpörte az előrenyomuló királyi román haderő, így az akkori földműves- és katonatanács nemhogy a földkérdést általában, de még a Báldogos-dűlő hovatarozását sem tudta rendezni. Mi azonban most, 45 elején, ellentétben 19-cel, a Hömpölyzugi Nemzeti Bizottság ülésein hosszú távú terveket dolgozunk ki államunk jövőjére nézve, és ezeket sorra meg is valósítjuk!

Hogy csak a fontosabbakat említsem, Suszter elvtárs kimunkálta Hömpölyzug iparosításának gyorsított ütemtervét. Varga elvtárs, konzultálva egyrészt Csipkár polgárórral, másrészt a földrajzban is járatos Esztrág tanár úrral, kiszámította, mennyi elektromos áramot termelhetnének azzal a hővel, amelyet a földkéreg alatti megolvadt kőzet szolgáltatna, amennyiben a Csótlapos nevű mélyedésben a szovjet tudomány és technika segítségére támaszkodva, lefűrnánk odáig. Zsindely elvtárs, Mátrai személyi titkára konzultálva egyrészt a sérüléseiből felgyógyult Najmánál,

másrészt Mariska néniével, a Demokratikus Nőszövetség elnökével, megtervezte azt a hatszázötven kilométer hosszú és tíz kilométer széles korridort, amely Erdély déli részén keresztül vezetve, összekötné Hömpölyzugot Foksánnal és rajta keresztül a Szovjetunióval.

Ezen a korridoron lehetne a háború hátralevő heteiben és hónapjaiban Hömpölyöntúlról a Szovjetunióba szállítani a munkaképes német hadifoglyokat, illetve a transzhömpölyzugi magyar nép által a szovjet népnek ajándékozandó vágómarhák ezreit, tízezreit; valamint a Szovjetunióból Hömpölyzugba azokat az előre gyártott beton építőelemeket, amelyekből városunkban harminc év múlva, húsz év múlva a kommunista jövő gigantikus lakótelepei épülnek majd.

Kidolgoztunk egy tervet arra is, hogy a szovjet házgyári betonpanelekból húsz év múlva, tíz év múlva, de talán már idén, 1945-ben felépítendő lakótelepeinkhez földalatti vasutat létesítünk, amelynek közvetlen csatlakozása lesz a nemrég átadott moszkvai metróhoz, amelyről Tunnyelvihodovszkij főtörzsőrmester számolt be Zsindely elvtársnak a szemtanú hitelességével. A szovjet tiszthelyettestől kapott megbízható értesülések, valamint a Tudásszomj utcai elemi népiskolában található földgömb alapján Zsindely elvtárs kiszámította, hogy a hömpölyzugi földalatti vasútnak, miután áthalad a Kárpátok alatt, lesz egy leágazása Kijevbe, továbbá a foksányi gyűjtőtáborba is.

Zsindely elvtársat kevésbé zavarja, vagy talán nem is tud róla, hogy Foksány a Román Királyság területén fekszik, és meglehetősen távol esik a szovjet határtól. Amikor Najmán erről röviden tájékoztatta, Zsindely elvtárs a rá jellemző optimizmussal úgy vélekedett: ha minden kötél szakad, jó száz kilométerrel tovább építjük a tíz kilométer széles korridort, amely szovjet-hömpölyzugi közös terület lesz, nemzetközi felhatalmazással. Vagy esetleg, a történelem felismert kényszerűségének nyomására, meg fog szűnni Romániában a királyság mint elavult államforma.

Úgy hallottam, hogy Zsindely elvtárs a legnagyobb titokban Zazárral is konzultált, akinek személyes tapasztalatai vannak a foksányi gyűjtőtáborról, amelynek barakkjait és bunkereit – úgy hallottuk – még a németek építették, persze nem a saját katonáik és polgári lakosaik számára. Ám hogy Zazár e tapasztalatait miként osztotta meg Zsindely elvtárssal, azt nehezen tudom elképzelni, mert a külföldön töltött időszak során olyan hadi és egyéb titkok birtokába juthatott, amelyek súlya alatt elveszítette a beszéd képességét, megnémult.

*

Természetesen nemcsak a Hömpölyzugi Nemzeti Bizottság dolgozta ki széleskörű együttműködésen alapuló, előremutató terveit, amelyeket a Végrehajtó Tanács egy vagy kettő, legfeljebb három tartózkodással elfogadott, a Demokratikus Nőszövetség pedig részletekbe menően áttekintett, mindannyiszor élve egyetértési jogával.

Nemcsak, nem bizony. Mert például a helybeli reakció is fonja, szövi, sőt kovácsolja terveit. Csamcsula például úgy hálálja meg Mátrai nagylelkűségét, miután Mátrai kiengedte őt a városháza alagsorában létesített fogdából, hogy nagy betűkkel

kiírja: „Órajavítást vállalok!!!”, három felkiáltójellel. Mi egyebet jelenthet vagy jelképezhet ez a három függőleges írásjel, mint azt, hogy: „Eljön az én időm, nektek pedig üt az órátok, és a ti perceitek meg vannak számlálva”?

Cziblesz ezzel szemben „dudvafürdő” nyitására kér engedélyt, azzal a megoklással, hogy az istállótrágya a beléje nyakig merülő emberi testből kiszívja mind a sárvizet, mind a szőrférgeket, és amikor Mátrai, elnöki jogköréből adódóan, azzal az indoklással utasítja el Cziblesz kérvényét, hogy városunkban jelenleg található istállótrágya másmilyen célra van előirányozva, és dudvafürdő üzemeltetését egyelőre nem tervezzük, Cziblesz azzal az igencsak átlátszó magyarázkodással hozakodik elő a fellebbezésben, amelyet Mátrai természetesen szintén el fog utasítani, hogy ő nem is a Hömpölyzugban ritkasággá vált szarvasmarhák és lovak ürülékére alapozva hozná létre a dudvafürdőt, hanem közönséges, friss emberi széket használna fel, amelyből szinte korlátlan mennyiség áll rendelkezésre. A karon ülő csecsemő is könnyen átláthatja, mire próbál Cziblesz a maga sunyi módján célozgatni ezzel a dudvafürdővel: nyilvánvalóan arra, amire mindig is gondolnak a Cziblesz-féle dudvák és gazok, hogy a kommunizmus építése közben az ember nyakig merül a szarba!

Hasonlóképpen értékelhetjük Slimbarszkinak és Korcsognak azt a próbálkozását, hogy döglött malacból szappant főznek, és ezt a hírt, mint afféle suttogó propagandát, házról házra járva terjesztik! Először is, a mi kis köztársaságunk a függetlenség útját járva már a kommunizmus építésére készülődik. Ahol pedig épül a kommunizmus, ott semmiféle malac nem döglök meg, vagy ha mégis, akkor az a reakciós erők aknamunkájának köszönhető. A reakciót pedig még szappan formájában sem támogatjuk! Másodszor pedig, Slimbarszki és Korcsog suttogó propagandája azt az átmeneti jelenséget próbálja felnagyítani, mintegy bolhából csinálva elefántot, hogy városunkban jelenleg hiánycikk a szappan, és a tisztálkodás kultúrája az egészséges leegyszerűsödés tüneteit mutatja.

Igaz is: a dudvafürdő betiltását leghelyesebb a szappanellátás akadozásával indokolni, mert akármilyen eredményes volna is a dudvafürdő, utána mégiscsak mosakodni kellene, méghozzá nem is akármivel, hanem szappannal. A szappanfőzés betiltását viszont vagy a szükséglet visszaszorulásával, vagy az alapanyag életben maradásával és tervszerű hizlalásával, vagy a szappancsempészet elleni küzdelemmel indokolhatjuk. Vagy akár hagyhatjuk indoklás nélkül is.

*

A hömpölyzug-csicsorpusztai gépállomáson 1952. januárban ki fogják javítani a traktorok felét, februárban a harmadát, márciusra 11 javításra váró munkagép fog maradni. Hány traktor fog tartozni 1952 első negyedévében a hömpölyzug-csicsorpusztai gépállomáshoz?

A hömpölyzugi Vörös Meteor iskola 7. b osztályának 3 órse az 1962/63-as tanévben 550 kilogramm fémhulladékot fog gyűjteni. A Vörös Zászló órs 33 kilogrammal kevesebbet, a Vörös Október órs pedig 121 kilogrammal többet gyűjt majd,

mint a Vörös Csillag ős. Mennyi lesz az 1962/63-as gyűjtési eredmény a három ősre külön-külön lebontva?

A Vörös Vasborona Kolhoz tehergépkocsija 1972. szeptemberben a tagok által a mi kis köztársaságunknak lekötött sertésállomány részére árpát és kukoricát fog szállítani, összesen 36 métermázsát, 751 rubel 20 kopejka értékben. Az árpából 23 rubel 20 kopejkába, a kukoricából 19 rubel 70 kopejkába fog 1972-ben egy métermázsa kerülni. Hány métermázsa árpa és hány métermázsa kukorica fogja a Vörös Hömpölyzug Kolhoz tehergépkocsiján szállítás tárgyát képezni?

A Vörös Terror Állami Gazdaság tehergépkocsija 1951. decemberben a Szabadságvédelmi Parancsnokság munkatársait fogja terepre szállítani a köztársaságunk területén zajló termelési szabotázsakciók, terményrejtegetések és feketevágások leleplezése végett. A tehergépkocsin másfélszer annyi főhadnagy fog utazni, mint ahány százados. Ezek együttesen éppen annyian lesznek, mint ahány törzsőrmester. Ha viszont a teherautón utazó szakaszvezetők számából kettőt kivonunk, megkapjuk az őrmesterek és törzsőrmesterek számának kétszeresét. Az őrmesterek száma 4. Hány szabadságvédelmis fog a tehergépkocsin tartózkodni, ha a tisztek géppisztollyal és revolverrel, a többiek pedig csak géppisztollyal lesznek felfegyverezve, és összesen 47 lőfegyver lesz a tehergépkocsin?

A hömpölyzugi Vörös Futószalag Konzervgyár 1969 I. félévében 39.698 mázsa főzelékfélét fog tartósítani. Ez az 1968-as első félév 174 százaléka lesz. Mennyi lesz 1968 I. félév termelése? Hány mázsát fog kitenni a növekedés?

1988. december 31-én a Hömpölyzugi Köztársaság területén 6.238 darab, Szovjet-Közép-Ázsiából behozott, a hagyományos birkánál szívósabb és igénytelenebb szajgaantilop lesz. Ebből 4.119 lesz a Vörös Vasborona Kolhoz, 2.118 pedig a Vörös Terror Állami Gazdaság tulajdonában. Hány szajgaantilop lesz 1988 végén magántermelők birtokában?

1979-ben 24.000 szál szegfű vagy begónia gépesített leszedéséért 1,25 munkaegység fog járni. Hány munkaegységet kapnánk 156.000 szál szegfű vagy begónia gépesített leszedéséért? Hány szál szegfűt vagy begóniát fog Esztike kolhoztag gépesített eljárással leszedni percenként, ha 8 óra alatt le fog szedni 24.830 szálát?

Hány rubel hány kopejka lesz 2013-ban a hömpölyzugi kolhoz Vörös Róka (Prémfeldolgozó) Melléküzemágában az 1 főre számított átlagjövedelem, ha a kétharmad részéhez még 96 rubel 15 kopejkát kell majd adnunk, hogy megkapjuk a Vörös Rózsa (Illóolaj-készítő) Melléküzemág 1.375 rubel 80 kopejka átlagát?

A Vörös Mókus ős és a Vörös Fenyő ős 1997. július 10-én és 11-én babot fog szedni a Vörös Horizont Átnevelő Tábor szabadulóknak fenntartott konyhakertjében. A Vörös Mókus ős eredménye az 1. munkanapon 34 láda plusz 10 kilogramm, a 2. munkanapon 41 láda mínusz 26 kilogramm lesz. A Vörös Fenyő ős az 1. munkanapon 31 láda mínusz 19 kilogramm, a 2. munkanapon 49 láda plusz 0,5 kilogramm eredménnyel fog büszkélkedni. Hány kilogramm bab fog 1 ládába férni, ha a 2 ős a 2 munkanap során összesen 28.694 kilogramm babot fog betakarítani?

A Vörös Horizont Átnevelő Tábor területének 1/6 részén cukornádat, 1/8 részén gumipitypangot (*Taraxacum lactens*, oroszul kokszagiz), 1/10 részén gyapotot fogunk termelni 1998-ban. Ugyanebben az évben a tábor területének 1/5 részén fakitermelés, 1/24 részén nehézfém-bányászat fog zajlani. A többi 2.131 hektáron más tevékenységek, elsősorban alaki és fegyvelmező gyakorlatok folynak majd. Hány hektár lesz a tábor területe 1998-ban?

A Vörös Horizont Átnevelő Táborban 1999 nyarán 12 új barakk fog épülni. Hány személy számára készülnek majd az új férőhelyek, ha 125-tel kevesebb férőhely 8-szorosa 9.920 lenne?

A Vörös Horizont Átnevelő Táborban 1994. november 7-ig, a (köztársaságunk fennállásának 50. évfordulója alkalmából elrendelésre kerülő) jubileumi amnesztia előtt a *feketevágásért* letartóztatottak átlagosan 8 esztendei, a *népellenes propaganda* miatt elmarasztaltak átlagosan 13 esztendei, a *termelési szabotázsakciók* miatt felelősségre vontak átlagosan 3 esztendei javító-nevelő munkára lesznek ítélve. Hány fogoly fog tartózkodni a táborban 1994 őszén, ha a teljes körű jubileumi amnesztia során összesen 71.801 esztendő fog elengedni a Szabadságvédelmi Parancsnokság, és ebből a *termelési szabotázsakciók* miatt felelősségre vont foglyokra 18.357 esztendő fog jutni? Hány fogoly nyeri majd vissza mozgásszabadságával együtt népünk bizalmát, ha a *népellenes propaganda* (ellenséges rádióadók hallgatása, viccmesélés) miatt elmarasztaltakra mégsem fog kiterjedni a jubileumi amnesztia?

1982-ben két hömpölyzugi kolhoztag közül az egyik, név szerint Marhás 360 rubellel többet fog keresni, mint a másik, név szerint Ökrös. Ugyanekkor Marhás, a polgárőrségből kifejlődő népi milícia segítségét igénybe véve, meg fogja kapni az Ökröstől neki járó 300 rubel tartozást is. Ugyanez a népi milícia 450 rubelre meg fogja bíróságolni Ökröst a háztáji gazdaságban elkövetett visszaélések miatt, miután Ökrös a birtokában levő 12 kacsza helyett csak 8-at fog bejelenteni, ezzel szemben Marhás a cukorrépa-termelési norma 185 %-os túlteljesítéséért 65 rubel rendkívüli prémiumban fog részesülni. Ily módon Marhás kolhoztakarékkönyvében éppen 4,5-szer annyi pénzállományt fog jóváírni a kolhozpénztár, mint Ökrösében. Mennyi pénze lesz 1982-ben Marhás kolhoztagnak, és mennyije lesz Ökrös kolhoztagnak? (Egyiknek se lesz egyetlen rubel egyetlen kopejkája sem, mert 1982-re felépül a kommunizmus, és meg fog szűnni a pénz.)

*

A futárszolgálat megszervezésénél összetettebb és mélyebbre ható problémát jelent az Állóvíz vármegyében található munkaképes német hadifoglyok összegyűjtése, majd elszállítása a Szovjetunió területére.

A feladat megoldását némileg akadályozza az a tény, hogy a megye területén jelenleg nem található munkaképes német hadifoglyok, továbbá munkaképtelenek sem, ezért összegyűjtésük és elszállításuk komoly nehézségekbe ütközik.

Amikor emiatt Mrázik elvtársat a Moszkvából Debrecenbe érkező Rákosi előbb telefonon, majd egy négyszemközi beszélgetés alkalmával kérdőre vonta, Állóvíz első embere azzal védekezett, hogy ősszel a megye területén nem folytak harcok, mivel a német és a magyar csapatok napokkal a szovjetek érkezése előtt visszavonultak. Nem volt számottevő csata vagy ütközet, így foglyok ejtésére sem került sor.

Nem úgy, mint Miskolc mellett vagy Debrecen térségében, ahol százával csaptak össze a Tigerek és a T-34-esek, a Pantherek és a SZU-76-osok, valamint a Stugok és a Kávék. (A Stug a Sturmgeschütz, vagyis „önjáró ostromlöveg” rövidítése, a Kávé viszont ezúttal nem a kávébab őrlésének élénkítő hatású főzetét, hanem Kliment Vorosilov marsall nevének kezőbetűit jelenti, miután a harckocsi tervezőjéről, Cselpánról, akit görög nacionalista összeesküvés vádjával még a háború előtt letartóztattak, majd hamarosan aláírták vele a beismerő vallomást, pillanatnyilag semmit sem ajánlatos elnevezni, még egy kipufogócsövet sem.)

Így tehát Miskolc mellett vagy Debrecen térségében több száz, több ezer német hadifogoly található, akik most is élnek, ha meg nem haltak. Ők viszont már össze vannak gyűjtve, sőt el is vannak szállítva, így tehát ők sem találhatók Miskolc mellett vagy Debrecen térségében. Én egyébként is a megyei polgári közigazgatás terén vagyok illetékes, a hadifoglyok kérdésköre pedig a hadseregre – értelemszerűen a hazánkat felszabadító, hősi és dicső szovjet Vörös Hadseregre – tartozik.

Ezt hallva a köztudottan ingerlékeny természetű Rákosi elvtárs édesanyánk szülőcsatornájának felidézését kombinálta egy életveszélyes fenyegetéssel. Erre pedig minden oka meg is volt, mert ő maga előzőleg Sztálin elvtárstól hallott egy hasonló kiszólást, csak éppen oroszul, egy kis kaukázusi akcentussal. A népek bölcs tanítója nemcsak visszaküldte kerek fejű, rövid nyakú magyar tanítványát az anyjába, hanem arra is felhívta figyelmét, hogy amennyiben nem áll rendelkezésre elegendő számú német fogoly, úgy a hiányzó néhány tízezer németet elő kell állítani, le kell gyártani.

Mert mi nemcsak szögesdrótot tudunk gyártani, hanem németet is tudunk gyártani a szögesdrót mögé! És ha ti, magyar kommunista vezetők sürgősen meg nem tanuljátok ezt a gyártási technológiát, akkor cionistákat is tudunk gyártani a hiányzó németek helyére! Méghozzá ti lesztek az alapanyag, ti magyar kommunista vezetők!

Ilyen gyöngéd, finom tapintattal utalt Sztálin elvtárs a beszélgetőpartner zsidó születésére, valamint arra a tényre, hogy tudomása van róla: Rákosi eredetileg maga is német hangzású nevet viselt. Bizony ám, Rosenfeldnek hívták zsenge gyermekkorában. Így tehát, ha nagyon akarjuk, vagy ha épp nem vagyunk a legjobb kedvünkben, akár őt is munkaképes német hadifogolynak tekinthetjük vagy nyilváníthatjuk.

Amíg csak *tekintjük* annak, addig olyan hadifogoly, aki meghatározatlan ideig tartó szabadságot kapott, de aztán esetleg *nyilvánítjuk* is.

*

Sztálin elvtársnak is minden oka megvolt rá, hogy ne legyen a legjobb kedvében. Még októberben kinézett a Kreml mindent látó bűvös ablakán, és látta, hogy a 2. Ukrán Front és személy szerint Malinovszkij elvtárs Miskolc mellett és Debrecen térségében piszmog. Sehogyan sem akar kibontakozni az előrenyomulás!

Felhívja házi telefonján Malinovszkij elvtársat, és megkérdezi tőle: mi lesz már, te szarjankó? Így kell áttörni azt a frontot?

Malinovszkij elvtárs kráskog, nyöszörög, és tisztelettel jelenti, hogy nagy az ellenség létszáma. Már a magyarok is annyian vannak, mint az oroszok, de a németek még többen vannak. Mondja Sztálin elvtárs a házi telefonba: hagyjuk a magyarokat, inkább arra volnék szerfölött kíváncsi: konkrétan hányan vannak azok a németek? Malinovszkij elvtárs kráskog, nyöszörög, és tisztelettel jelenti: konkrétan százharmincötezer-négyszáztizenkilencen.

Sztálin elvtárs egy kicsit előrehajol a mindent látó bűvös ablakban, és látja ám, hogy Malinovszkij elvtárs úgy hazudik, mint a vízfolyás. Nincsenek azok a németek harmincötezen sem. Hát jól van, te Málinkó, hazudjál, ahogy a torkodon kifér. Csak aztán nehogy úgy járj, mint annak idején Tuhacsevszkij! (Utóbbi férfiú a Vörös Hadsereg fegyvezeti főcsoportfőnöke volt, amíg volt. Kihallgatási jegyzőkönyvén ma is láthatók a ráfröccsent vércseppek.) Úgyhogy, Málinkó, november hetedikén jelenteni fogod, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom huszonhetedik évfordulója alkalmából elfoglaltad Budapestet, a Balkán-félsziget fővárosát!

Meg vagyok értve?

Beköszönt november hetedike. Sztálin elvtárs kinéz a mindent látó bűvös ablakon, és látja ám, hogy Malinovszkij elvtárs nemhogy el nem foglalta, de még csak be sem kerítette a Balkán fővárosát. Nemhogy a Duna jobb partján elhelyezkedő hegyes-völgyes részt, de még a sík terepen fekvő pesti oldalt sem. Ott szerencsétlenkedik és totojázik Nagykáta és Vecsés, Gyömrő és Maglód között. Most egy kicsit megtámadja a 22. SS-lovashadosztályt, az meg egy kicsit visszatámad.

Felhívja házi telefonján Malinovszkij elvtársat, és megkérdezi tőle: mi lesz már, te poloskafészek? Így kell megostromolni azt a balkáni világvárost?

Malinovszkij elvtársnak most nem kell krákognia és nyöszörögnie, mert pergőtűz hallatszik a közelből, amelyet becsapódások és robbanások tesznek változatosabbá.

Tisztelettel jelentem, a balkáni városvédők óriási létszámfőlényben vannak. Csak úgy hemzsegnek a magyarok, a németek meg annyian vannak, mint a perzsák. Tíz páncélgránátos hadosztály, húsz lovashadosztály, harminc gyalghadosztály, összesen vannak százhatvankilencezer-hatszázharmincnyolcan.

Sztálin elvtárs kihajol az ablakon, és látja ám, hogy Malinovszkij elvtárs úgy hazudik, mintha a marxizmus-leninizmus klasszikusaiból olvasná. Nincsenek azok a németek huszonötezen sem. Hát jól van, te Molinó, hazudjál akkorát, mint a harmadik öt éves tervben előírányzott lőszergyártás. Csak aztán nehogy úgy járj, mint

annak idején Szmuskievics és Rigacsov! (Utóbbi férfiú a Vörös Hadsereg légierőinek főparancsnoka volt, amíg volt. Előbbi férfiú pedig a Vörös Hadsereg légierőinek előző főparancsnoka volt, amíg átmenetileg Rigacsov nem lett a főparancsnok.)

Egy óra nem sok, annyi türelmet sem érdemelnél, de mi továbbra is bízunk benned, és nem kevesebb, mint másfél hónap haladékot adunk! December huszonegyedikén jelenteni fogod, hogy 65. születésnapunk alkalmából elfoglaltad Budapestet, és nyomulsz tovább nyugatra, Bécs felé.

Meg vagyok értve?

Eljön december huszonegyedike. Sztálin elvtárs kinéz a mindent látó bűvös ablakon, és látja ám, hogy a dolgozó nép szerte a világon az ő 65. születésnapját ünnepli, csak Malinovszkij elvtárs lustálkodik és lopja a napot. A Balkán fővárosa még mindig nincs rendesen körülvárva! Például a pilisvörösvári országúton úgy járkálnak ide-oda a katonák és a civilek, mint a teve a tú fokán, és az Esztergomból induló személyvonat minden nehézség nélkül eljut Újpest vasútállomásig, még csak nem is késik a menetrendhez képest! Az utcákon járnak a villamosok, és minden utcasarkon szép szabályos rendben zajlik az igazoltatás. Még a Duna-parti kivégzések is éppoly zavartalanul folynak, mint maga a Duna.

Mi lesz már, te nyüvek vacsorája? Ennyi erővel Berlint is elfoglalhattad volna, vagy akár Tokiót, Londont és New Yorkot is!

Tisztelettel jelentem, a várost védő németek osztódással szaporodnak. Annyian vannak már, mint a kínaiak! Jelenlegi létszámuk háromszáznegyvenöt ezer-kilencszázhatvankilenc fő.

Sztálin elvtárs kihajol az ablakon, és látja ám, hogy Malinovszkij elvtárs úgy hazudik, hogy mindjárt leszakad a mennyezet. Nincsenek azok a németek tizenöt ezren sem. (Szakadnak is egész Budapesten a mennyezetek, főleg a pesti oldalon.) Hát jól van, te Málnalekvár, hazudozzál csak. Hazudjál akkorát, mint a Belomorkanál és a Ribinszki-víztározó együttevén. Csak aztán nehogy úgy járj, mint annak idején Jegorov és Mereckov! (Előbbi férfiú honvédelmi népbiztos volt, amíg volt, utóbbi pedig a nyomába léphetett volna, ha erőteljes fizikai ráhatás következtében nem lépett volna másmilyen nyomokba.)

Hanem tudod mit, édes egyetlen Málnabokrom? Akire már igencsak fenik a fogságukat a Mackók, Medvék és egyéb Mézlátók! Ha tényleg olyan sok német katona védelmezi azt a balkáni fő- és világvárost, akkor légy oly kedves, küldd el őket ide, hozzám, a nagy Szovjetunióba, hogy egy kicsit segítsenek a kommunizmus építésében!

Ők rombolták le az országunkat? Akkor ők is fogják felépíteni!

Mit mondtál, hányan vannak? Négyszázötvenezer? Hiszen jól van! Fogd el őket, hozd el őket! Mert ha nem, akkor téged ültetlek át az összes hajszálygyökereddel együtt.

Így történt, hogy a szovjet Vörös Hadsereg által felszabadított Magyarországon hirtelen százezres nagyságrendű hiánycikké vált a munkaképes német hadifogoly. A hiányt pedig sürgősen pótolni kell. Minden felszabadított vármegye, így Állóvíz is megkapta a ráeső kvótát, amelynek aztán elkészült helyi szintű bontása is: hogy tudniillik melyik járási székhely hány fő német hadifoglyot tartozik előállítani.

Szép és pontos kifejezés a maga kettős jelentésével ez az *előállítani*. Mert ugyebár jelentheti azt is, hogy valamit legyártunk, meg azt is, hogy valakit karhatalmi eszközökkel az illetékes hatóság elé vezetünk. Amikor pedig a felszabadulás következtében a két jelentés átmenetileg összeolvadt, az erre hivatott gépezet magyar polgári személyekből legyártotta a német hadifoglyokat.

Állóvíz vármegyének 30 napon belül 15.000 munkaképes német hadifoglyot kell produkálnia, nem egészen függetlenül attól, hogy igazi német hadifogolyból jelenleg egy sincs a megye területén.

De hát mi az, hogy igazi? Mi az, hogy fogoly? Mi az, hogy német?

Mrázik elvtárs először összeíratta a megyében található három sváb falu, Antalfalva, Nyitnikék és Fogantyú württembergi eredetű felnőtt férfilakosságát. Aztán összeíratta a nőket és a gyerekeket is. Aztán melléjük íratta Göbzifalva teljes lakosságát is. Igaz ugyan, hogy az ő ereikben vajmi kevés germán vér csörgedezik, de a katonai repülőtér és a hozzáépülő bázis miatt már úgyis ki vannak telepítve.

Aztán a listákat átadta a debreceni városparancsnoknak, Sznarjadov vezérőrnagynak. Sznarjadov továbbadta őket Rasztracsik ezredesnek, Rasztracsiktól pedig eljutottak a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökéhez, Nakazanycsikov marsallhoz. Nakazanycsikov marsall felhívta Presztuplenycsikov népbiztost, aki a számok hallatán csak ennyit mondott: „Malo!” Ez pedig azt jelenti, hogy „kevés”, ám ugyanakkor nyilvánvaló célzás Malinovszkij elvtársra is, hogy tudniillik egye meg amit főzött. A munkaképes német hadifoglyokat várják a csatorna- és víztározóépítések a nagy Szovjetunióban.

Ekkor kezdtek özönlenni a névmagyarosítási kérelmek Debrecenbe, az ideiglenes magyar kormány parasztpárti belügyminiszéréhez. Állóvíz vármegye főispánja, Mrázik elvtárs tudniillik összeíratta a megye német nevű lakosait, előbb csak a férfiakat, aztán a nőket és a gyerekeket is. Ő csak azt tette, amit a többi kommunista, szociáldemokrata, kispap és parasztpárti főispán is megtett.

A belügyminiszter, Mezei ezek után százával, ezrével hozta létre az új magyar neveket. Buzgalomban és leleményességben vetélkedhetett volna a nyelvújítás régi bajnokaival. Szégyenkezés nélkül odaállhatott volna egy Kazinczy, egy Barczafalvi, egy Helmeczy mellé. Még nem vette észre, hogy a szavak mint hangtestek elvesztették erejüket, és beköszönt a név nélküli, csupasz dolgok uralma. Azt hitte, elég egy ékezetet odailleszteni egy magánhangzó fölé, és máris bekövetkezik a németgyártás ellenirányú megfelelője, a magyargyártás.

Ha például valakit úgy hívnak, hogy Hur, ami német szó, és azt jelenti, hogy „kurva”, akkor elég egy ékezet, és Húr lesz belőle, ami „kifeszíthető, rugalmas szál”,

és tősgyökeres magyar szó: népünk íjászó, vadászó korszakára emlékeztet. Ott zeng benne a nyeregből hátrafelé nyilazás emlékezete is.

És ha valakit úgy hívnak, hogy Eck, ami magyarul „sarok”, akkor legyen belőle Ék, amiben már az ékesség is benne foglaltatik. Ha valaki Sessel, ami „szék”, akkor legyen mostantól Szeszély, és már csak a magyar szó jelentése miatt is úgy fogjuk érezni, hogy a tulajdonosa közénk való.

A belügyminiszter betűcserékkel is kísérletezett. Éppen egy Grosz nevű dézsafalvi lakos nevét változtatta Oroszra, mert hiszen az O betű kerekesebb, mint a G, és orosznak lenni a felszabadulás óta előnyösebb, mint nagynak, vagyis nagy embernek lenni, mert ugyebár a rosszság, a „rossz”, ha egy G betű áll előtte, németül anynyi, mint „nagy”, amikor behívták a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz.

Mezei belügyminiszter elment a megadott helyre pontosan fél kilenckor, kijött kilenc óra után öt perccel, fél tízkor pedig kiadott egy rendeletet, amely szerint a névmagyarosítási kérelmek elbírálása újabb intézkedésig szünetel.

*

Ma már, a csupasz dolgok uralmára való tekintettel, amúgy sem érdekes, kinek mi a neve. Kap mindenki egy azonosítási számot, és annak örüljön, mint okleveles kutya a csonka farkának.

Berendelik az embereket gazdagylésre, amely sohasem oszlik fel. Mozielőadásra, ahol a filmnek évek múlva sem szakad vége. Kukorica betakarítására szomszéd falu határába, amely szomszéd falu egy másik földrészén található meg, ha megtalálható. Egy kis segítségre, amelynek során a kommunizmus építését kell segíteni, márpedig az ilyen segítség sohasem lehet kicsi, és a kommunizmusért hozott áldozat sohasem lehet elég nagy.

Berendelik az embereket igazoló okmányok átvétele végett a katonai parancsnokságra. Védőoltás, fertőtlenítés, féregtelenítés, adóbevallás vagy egyszerűen csak „összeírás” végett városházára, község-házára.

Zörgetnek minden ajtón, és aki ajtót nyit, öt év múlva jön haza.

Zörgetnek minden ajtón, és aki nem nyit ajtót, nem jön haza soha többé.

Embersokaságtól nyüzsgő utcának lezárják az egyik végét, lezárják a másik végét, és a forgalmas utca üres. Egy árva teremtetett lélek sem tapossa a járdát, és az utca vége sincs már lezárva. Az egyik vége is üresen áll, és a másik vége is üresen áll.

Megáll a vasúti szerelvény a nyílt pályán, és a vonat belsejében utazók végignézik, amint a vonat tetején utazók leszállnak, hogy elinduljanak rendeltetési helyükre.

Megáll a vasúti szerelvény a nyílt pályán, és a vasúti átjáróban várakozó szekérről a gazda végignézi, amint előbb a vonat tetején utazók leszállnak, hogy elinduljanak rendeltetési helyükre, majd a vonat belsejében utazók is leszállnak, hogy elinduljanak rendeltetési helyükre.

Megáll a vasúti szerelvény a nyílt pályán, és amikor újból elindul, akkor a vasúti átjáróban várakozó szekérnek ott a négy kereke, és a szekér gazdájának ott a hároméves fia.

*

Kagylósi miniszter kihallgatást kért Furazskin hadseregtábornoktól, hogy tiltakozzék az általa túlkapásoknak, hatalmaskodásoknak és önkényeskedéseknek nevezett jelenségcsoport ellen. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság helyettes másodelnöke, akinek a fején egyfajta zord eleganciával trónolt a tényérsapka, türelmesen hallgatta az ideiglenes magyar kormány kiscsapatártyi külügyminiszterét. A tolmácsra már oda sem figyelt. Értette ő tolmács nélkül is a botcsinálta politikust. Úgy értesült, hogy Kagylósi egészen a közelmúltig könyvkereskedő volt Piripócson. Most meg miniszter, de láthatóan sok neki ez a hirtelen rangemelkedés. Talán még most is vásárolhatnánk tőle egy P. Howard-regényt, ha volna időnk olvasni. Azért ő lett a külügyminiszter, mert állítólag beszél idegen nyelveken. De hát most láthatjuk, sőt hallhatjuk is, hogy ez az állítás nehezen volna alátámasztható.

Amikor vége szakadt a finnugor makogásnak, a hadseregtábornok alsó és felső ajka jóindulatú mosolyra húzódott. A magas rangú katona úgy viselte az összetartozó két ajkat, mint valami különleges, mozgatható kitüntetést, mint a mellkasát hézagtalanul borító többi negyven érdemrend előzményét és értelmét. Ajkaival azt a választ juttatta kifejezésre, hogy nem vonja kétségbe: a magyarországihoz hasonló háborús helyzetben előfordulhatnak félreértések.

Az is előfordulhat, hogy egy felszabadított magyar polgári személy túlzottan hasonlít egy munkaképes német hadifogolyra, és emiatt, persze félreértésből, a Szovjetunióba kerül.

Még az sincs kizárva, hogy ilyen eset nem is egyszer, hanem kétszer, esetleg háromszor is megtörtént.

Tömeges elhurcolásokról beszélni persze túlzás, erős túlzás. Eltűnt személyek százainak, sőt ezreinek – hogy ő, Furazskin így fejezze ki magát – az égvilágon semmi nyoma.

Persze a miniszter úrnak szükség esetén jogában áll átfogó vizsgálatot indítani, amelybe a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon keresztül akár külföldi szakértőket is bevonhat.

Csak az a kérdés, hogy fennáll-e a szükség esete.

Mert például a Szövetséges Ellenőrző Bizottság vizsgálat nélkül is szívesen közbenjár, segítséget nyújt, felkarol és pártfogol. Ha valaki félreértésből a Szovjetunióba került, és nem szeretne tartósan ottmaradni, akkor természetesen bármikor visszatérhet Magyarországra. Feltéve persze, hogy időközben nem szerez tudomást olyan hadititkokról vagy titkos termelési eljárásokról, amelyek ismerete miatt egyelőre nem hagyhatja el a körletet vagy telephelyet.

De az ilyen esetek száma nyilván nagyon csekély. Úgyszólván elhanyagolható.

Tehát, ismétlem: minden magyar polgári személy, aki félreértésből a Szovjetunióban tartózkodik, visszatérhet Magyarországra. Akár még ma. De legkésőbb holnap. Persze vannak kivételek. Nem tudom, hányan vannak, de vannak. Mi azonban a Bizottság részéről segítünk az úgynevezett „eltűnt személyek” felkutatásában.

Mindössze arra van szükségünk, hogy a magyar kormány adja meg minden eltűnésre került magyar polgári személy szovjetunióbeli pontos tartózkodási helyét és postacímét, lehetőleg a helyrajzi számmal és a környék nevezetességeinek teljességre törekvő listájával együtt. És mi azonnal felkutatjuk őket, vagy legalábbis lépéseket teszünk ennek érdekében.

Ha miniszter úr úgy látja jónak, bevonhatjuk a felkutatási folyamatba a Nemzetközi Vöröskereszt magyar tisztviselőit is. Szívesen lehetővé tesszük, hogy ők is eljussanak a Szovjetunióba, ha így könnyebben érintkezésbe léphetnek a félreértésből eltűnt személyekkel. Akár tíz vagy tizenöt évig is végezhetik kutatásaikat a legkülönbözőbb szovjet intézményekben. Feltéve, hogy közben meg nem halnak. És akkor az ő felkutatásukat is lehet kezdeményezni, hasonló eredménnyel és következménnyel.

De azt ugye a miniszter úr is beláthatja, hogy ennél lényegesen többet mi sem tehetünk.

Elgondolkodva közelebb lépett Kagylósihoz, és kezébe vette a külügyminiszter fülcimpáját. Nem rángatta, nem cibálta, nem tépte. Féltő gonddal, óvatos mozdulatokkal nyomogatta, morzsolgatta. Közben pedig ezt mondogatta: „uho, uho”, ami azt jelenti a mi nyelvünkön, hogy „fül, fül”. Nyilván arra célzott, hogy Kagylósi miniszter a fülkagylójáról kapta a nevét, és hogy máskor fülelhetne jobban is a kagylóival, mielőtt meggondolatlanul beteszi a lábát a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz. Kagylósi azonban nem tudott oroszul, és a hadseregtábornok szavait így hallotta sajgó fülével: „húha, húha”.

Ennyiből is megértette, hogy jóakarátú, de szigorú és egyértelmű figyelmeztetést kapott.

Körülbelül ugyanekkor Mrázik elvtárs is felkereste Furazskint. Azt a kérdést vetette föl: nem volna-e lehetséges Hömpölyzug teljes lakosságát munkaképes német hadifogollyá nyilvánítani?

Ezzel ugyanis két legyet ütneek egy csapásra, sőt inkább hármat!

Egy: rövid idő alatt hiánytalanul feltöltenénk az Állóvíz vármegyére kirótt folykontingenst. Kettő: hozzájutnánk a Hömpölyzugban felhalmozott élelmiszer- és pénzkészletekhez. Három: felszámolnánk a szabadságharcnak nevezett hömpölyzugi önkényuralmat, a Mátrai-klikk tolvajkirályságát!

Egyébként Hömpölyzugban csakugyan hemzsegnek a német katonaszökevények. Legyen elég Zazárra utalnom, aki azért színlel némaságot, mert nem tud magyarul, csak németül. Vagy még németül sem. Úgyhogy sürgősen fel kellene számolni azt a Hömpölyzugi Köztársaságot!

Ehhez persze a szovjet elvtársak jóváhagyása és főleg szovjet katonai segítség kellene!

Aki ezek után azt hiszi, hogy Furazskin hadseregtábornok Mrázik elvtársnak is megnyomorgatta a fülcimpáját, az téved. Furazskin ötletesebb és bonyolultabb személyiség annál, semhogy önmagát ismétlje. Azonkívül az is olvasható volt abban a személyi dossziében, amelyet Furazskin az iménti szavak elhangzásakor éppen lapozgatott, hogy Mrázik elvtárs az előző világháború éveiben Csört elvtárs tanítványa volt, ami tiszteletreméltó életrajzi tény. (Abba most ne menjünk bele, hogy Csört elvtárs utóbb helyeselte a Bethlen-Peyer paktumot, és még az 1920-as években Csörszre magyarosította a nevét.)

Így tehát Furazskin hozzá sem nyúlt Mrázik elvtárs fülkagylójához, hanem a feje búbját simogatta meg. Kellemes, könnyed, futó érintés volt, Mrázik elvtárs mégis úgy érezte: bunkósbottal és acélpörölyvel verik ki a fejéből Hömpölyzug németté nyilvánításának ma még időszerűtlen tervét.

*

A félreértésből német hadifogolynak minősülő munkaképes magyar polgári személyeket várja a kommunizmus útján gyors léptekkel menetelő Szovjetunió.

Várja őket a Glavnoje Upravlenyije Sztrojityelsztva Dalnyevo Szevera, vagyis Távol-Északi Építkezések Főparancsnoksága, népszerű nevén DALSZTROJ.

Várja őket a Glavnoje Upravlenyije Lagerej Promislennovo Sztrojityelsztva, vagyis Ipari Építkezések Táborainak Főparancsnoksága, népszerű nevén GLAVPROMSZTROJ.

Várja őket a Glavnoje Upravlenyije Lagerej Gidrotyehnyicseszko Sztrojityelsztva, vagyis Vízierőművi Építkezések Táborainak főparancsnoksága, népszerű nevén GLAVGIDROSZTROJ.

Várja őket a Bjuro Iszpravityelnyih Rabot, vagyis Javító Munkaügyi Iroda, népszerű nevén BIR.

Várja őket a Hozjajsztvennoje Upravlenyije Minyisztjersztva Vnutrennyih Gyel, vagyis a Belügyminisztérium Gazdasági Parancsnoksága, népszerű nevén HOZU.

Várja őket a Narodnij Komisszariat Lesznoj Promislennosztyi, vagyis Fakitermelési Népbiztosság, népszerű nevén NARKOMLESZPROM.

Várja őket az Upravlenyije Lagerej Lesznoj Promislennosztyi, vagyis Fakitermelési Táborok Parancsnoksága, népszerű nevén ULP.

Várja őket az Upravlenyije Lagerej po Sztrojityelsztvu Nyeftyepererabativajuscsh Zavodov, vagyis Kőolajfeldolgozó Üzemeket Építő Táborok Parancsnoksága, népszerű nevén ULSZNYEZ.

Várja őket az Upravlenyije Lagerej Zseleznodorozsnovo Sztrojityelsztva, vagyis Vasútépítési Táborok Parancsnoksága, népszerű nevén ULZSEDOSZ.

Várja őket az Upravlenyije Aerodromnovo Sztrojityelsztva, vagyis Repülőtér-építkezési Parancsnokság, népszerű nevén UADROMSZ.

Várja őket az Upravlenyije Lagerej Gornorudno-Metallurgicseszkoy Promislenosztji, vagyis Ércbányászati és Kohászati Táborok Parancsnoksága, népszerű nevén ULGOMEPRO.

Várja őket az Upravlenyije Lagerej po Sztrojityelsztvu Predpriyatij Csornoj Metallurgii, vagyis Vaskohászati Vállalatok Építkezéseinek Parancsnoksága, népszerű nevén ULASZTROPRECSOM.

Várja őket az Upravlenyije Aszbesztnoj Promislenosztji, vagyis Azbesztipari Parancsnokság, népszerű nevén UASZBEP.

Várja őket az Otygel Proverocsno-Filtracionnih Lagerej, vagyis Ellenőrző-Szűrő Táborok Ügyosztálya, népszerű nevén OPFL.

Várja őket a Rajonnovo Geologorazvedocsnoje Upravlenyije, magyarul Geológiai Kutatások Területi Parancsnoksága, népszerű nevén RAJGRU.

Várja őket a Glavnoje Upravlenyije Lagerej, vagyis Táborok Főparancsnoksága, népszerű nevén GULAG.

*

Hasznos munkát végeznek majd a Vajgacszkij Lägerben, a Kara-tenger bejáratánál fekvő Vajgacs-szigeten (keleti hosszúság 59°, északi szélesség 70°), ahol cink- és ólomérc-kitermeléssel fogják magukat hasznossá tenni.

Hasznos munkát végeznek majd a Recslagban (keleti hosszúság 64°, északi szélesség 65°) és a Vorkutlagban, az Usz felső szakaszánál (keleti hosszúság 66°, északi szélesség 68°), ahol téglagyártással és mozdonyjavítással fogják magukat hasznossá tenni.

Hasznos munkát végeznek majd a Dzsugdzsurszkij Lägerben, a Léna felső szakaszánál, Jakutszk közelében (keleti hosszúság 129°, északi szélesség 63°), ahol cellulózgyártással és kőfejtéssel fogják magukat hasznossá tenni.

Hasznos munkát végeznek majd Magadan környékén (keleti hosszúság 152°, északi szélesség 61°), az Ohotszki-tengertől kisebb-nagyobb távolságra fekvő fióklágerekben, az Elgenszkoje Lagernij Otygelben, a Tyenylagban, a Pomzsilosztrojban, a Soszdorlagban, a Juzlagban, a Zaplagban, az Omszukcsanlagban, a Jansztrojlagban, az Indigirlagban, a Berelehlagban és a többi LAG-ban, ahol arany-, wolfram, réz-, molibdén-, vanádium- és krómérc-kitermeléssel, cementgyártással, laktanyaépítéssel, valamint fakitermeléssel és teherrakodással fogják magukat hasznossá tenni.

Hasznos munkát végeznek majd a Janlagban, a Jana középső szakaszánál, Verhojanszk közelében (keleti hosszúság 134°, északi szélesség 68°), ahol földalatti szerek-lőcsarnokok kialakításával, valamint a Zirjanlagban, az Ingyirka alsó szakaszánál, minden lakott helytől távol (keleti hosszúság 145°, északi szélesség 69°), ahol kavicsbányászattal és kőolajtartályok tisztításával fogják magukat hasznossá tenni.

Hasznos munkát végeznek majd Szovjetszkaja Gavanyban, a Tatár-szoros partján, Csehov egykori szahalini lakóhelyével szemközt (keleti hosszúság 141°, északi szélesség 48°), ahol halfeldolgozással és urándúsítással fogják magukat hasznossá tenni.

Hasznos munkát végeznek majd a Habarovszk (keleti hosszúság 134°, északi szélesség 47°) és Birobidzsán (keleti hosszúság 132°, északi szélesség 48°) környéki fióklágerekben, a Dalnye-Vosztocsnij Iszpravityelno-Trudovoj Lagerben, a Primorlagban, a Jugorlagban, a Jermakovlagban, a Burepomlagban, az Urgallagban és a Birlagban, ahol repülőgép- és lőszergyártással, csatornaépítéssel, mezőgazdasági termelőmunkával, külszíni barnaszénfejtéssel, vaskohászattal és kohósalak-újrahasznosítással fogják magukat hasznossá tenni.

Hasznos munkát végeznek majd a Kazahsztán területén található Karlagban (keleti hosszúság 72°, északi szélesség 49°) és Karagandaugollagban (keleti hosszúság 75°, északi szélesség 50°), ahol bőrcserzéssel, síküveggyártással, vasútépítéssel és robbanófejek összeszerelésével fogják magukat hasznossá tenni.

Hasznos munkát végeznek majd a Kaszpi-tengerhez közel eső Nyebitdagszkij Lagerben (keleti hosszúság 54°, északi szélesség 38°), ahol kőolajvezeték építésével és kőzúzalék előállításával, az Asztrahanylagban (keleti hosszúság 48°, északi szélesség 46°), ahol mocsárlecsapolással és szűzföldek feltörésével, a Mabacskalalagban (keleti hosszúság 47°, északi szélesség 43°), ahol alumíniumgyártással és húsfeldolgozással, valamint a Prikaszpinszkij Lagerben (keleti hosszúság 49°, északi szélesség 39°), ahol vasúti talpfák előállításával és kábelfektetéssel fogják magukat hasznossá tenni.

És ha az összes többi lágert megemlíteném, ahol Sztálin elvtárs lehetővé teszi a Szovjetunió ellen fegyverrel harcoló fasiszta gonosztevőknek, hogy átnevelődjenek, és visszatérjenek a dolgozó nép nagy családjába, akkor bizonyára elterelném a figyelmet a mi kis köztársaságunkról, amelynek polgárai a maguk módján, a helyi adottságokhoz igazodva építik a kommunizmus hömpölyzugi változatát.

KIBÉDI VARGA ÁRON

Lehet

Amit várni nem lehet,
az borítja el a világot.
Amit látni nem lehet,
türelmesen az világít.
Amit hinni nem lehet,
arra vár az egész világ.
Amit még gondolni sem lehet,
attól szédül öt világrész.

Koholni

A világ már nem világít:
koholják mint a valóságot.
Ritkán, de rendületlenül:
vádak nincsenek.

A fény leállt, vádakat most már nem koholnak:
Mindenki a valóságot tagadja.

A valóság pedig fénytelen. Szemtelen.

Csak

Csak arra, amerre nem lehet,
csak arra, amire nem lehet,
csak gyakran: nincs lemenet.

Soroksári taccsbíró,
árvalányhajas főnemes,
melankolikus közjegyző.

Azaz: Soroksár helyett Kolozsvár.
A kincsek sorakoznak,
a városok nem.
És az álom sem ad nekem helyet:
helytelen.

Hangtalan.

Pontosan

Akik menetelnek,
akik temetkeznek,
akik feledkeznek,
akik szeretkeznek,
azok nem lépnek túl négy szótagon.

Fegyelmezettek és a fegyelem
rózsát terem,
rózsát és hajnali gyönyört.

JÓNÁS TAMÁS

Ikarus

Csak felrobbanni, és a szálló darabokban
felrobbanni újra, szétrobbanni jobban,
olyan apró, szilánkos, forró darabokra,
mint ki rátörni kész üszkös csillagokra.
Széttépni a csontok inait, csak láncok,
soha nem volt egyben, ami egynek látszott,
ököllel sújtani a levegő torkára,
holddá szeretkezni arcom, haloványra.
Egyszerűbbé válni, mint a gomb, az ék, cső.
Széttört létra lenni, nem márványból lépcső.

Összegzés

Minden együtt. Mindenben mozdulat van.
Nincs külön lelkük semmilyen mozdulatban.
Akinek van szeme, akinek van füle:
nem szemfüles, nem fél, hogy felsül-e.
Kieg, becsobban, reppen, termékenyül.
S még valami valamit. Mindezekon felül.

NAGYPÁL ISTVÁN

Stefcio hagyatéka

KIS TESTAMENTUM

Biciklizések a tó körül

7

indulnom kell, hogy le ne késsem
a tizenegy évemet, felénél se
tartok és peregnek a sorok, félek,
hogym nem tudok visszaemlékezni
a fehér-mézzel teli apró szájakra,
beljük csepegtetett nedvemet,
sorok között áthajló tekintetekre,
fiatal fényes arcokra, és testekre

8

selyemruhák a táskákra dobva,
fürdőzés közben elhagyott
tangák, gatyák a bokorban, és
felfújg gumimatracc a vízben,
mint megannyi aszott emlék,
úgy úszik el most tekintetem
a tóról a nemek közt nincsen
szellem, testek folynak össze

9

sosem ültünk asztalnál, nem volt
atya, fiú, szentlélek, apa volt meg
anya, esetleg én, meg az asztalon
gőzölgő húsleves, előtte nem
mondtunk el semmit sem, vasárnap
sem volt, ültünk, ha éhesek voltunk
és ettünk, boldogok voltunk, mert
szabad volt, szabad ezt mondanom

10

drága Stefcio, mondd meg, ha tudod, hányan értek hozzád, és hányat nem akartál, és lett volna olyan, akit te érintettél volna meg igazán, tudod, hogy minden dolog érdekel, nincs ami visszakozna, nincs ami letenné a feltartott kezemet

15

amikor a rózsaszín iszapossá vált, és amikor nyomottá tett a nyomorult életem, húszezer forintom eladom, mert megkapom, mástól, hogy égjen bennem a vörös színek egyike, akkor tanultam meg igazán gyűlölni, földön fekve, rúgva

16

azt mondom magamnak: bűnös vagyok, bántottam azt, aki egykor kezemet simította kedvesen és könnyezve szállt fel a vonatra, rimavska folyó mellé, sírás és sírás és szorongás mellett élt velem gyászba borultam el, istenem

Belenyúlni érdemes

19

síráthatom ifjúságom, de ha ezzel hengegek, még kabátra sem lesz elég legközelebb, mert ha nincs félelem a hideg ellen, nem lesz újabb jeges

havazás-émlék a párkányon,
amit újra megnézhetek és
amibe ismét belenyúlhatok

20

aki fél, az mer gyalázni, és
ha hiszed, ha nem, nem
fél használni a kezét, mert
a keze – nem fényes és
nem is arany – alatt bármi
elfér, egy másik kéz, egy
másik fej, hajdan egy láb,
jobbra nem tudja használni

21

aki dús, az szeret táncolni,
van miért a hasát mozgatni,
a jó vacsora, ha jól készítik
elő, tálalva adják a kékülő
ajkak elé, nem lesz többé
morgás, mert az morog,
aki benyalja a hideg-szókat,
a szépülő hús-tájra figyel

22

a hajó elindul a rab szigetről,
elindul nehezek nélkül egy
másik „rabra”, fogoly-katlan,
kopár domboldal, rozsdás
fekete csillék közötti séta a
munkatábor fogcsikorgásai
hallatszanak vissza, munka
nélkül maradt kikötő: üres

Leírhatatlan öröm

23

örülj, fiam, a fiatalságod szerint,
hiszen, az öröm addig tart ki,
mint egy mese, nem hosszabb,
kesztyűbábbal játszol nekem,
figyeled, ahogy neked nevetek,
egymást rohanjuk le, ki tud
előbb és nagyobbat nevetni,
bolond, aki nevet és jól van

24

nem tudom merre vannak már
a kisleányok, akikkel együtt bújt
el kisleány és kisleány a bokorban,
a szavak temetni mennek már
gyereket és gyerekeket, hogy
ne lássák a sorstalanság üde
derűjét, a kihűlt szavakba
meneküljenek, a föld alá

25

vigadjon a kisleány-szív, adjon
isten hozzá békés férfias-kezet
rendkívül nagy férfias-kezet,
férjen el benne kalács, cipó,
falatnyi betegség, maroknyi
félelem, a boldogság meg
mint egy frissen sült forró
gőze szálljon, amíg tart az ég

GRENDEL LAJOS

Rossz idők járnak

Délután rásütött a nap az „Óráscucc” ákombákom betűire, és Bertit ez idegesítette egy darabig, meg egyáltalán, hogy jön az, hogy „Óráscucc”, mért nem Órás, vagy Óra-javító, vagy Órásmester, vagy mit tudom én. A tavasz elején került Pozsonyba, még zúzmarások voltak a fák, idegenek voltak a majdnem sikátorok, de jött a nyár, a „bú-felejtő”, és Berti valahogy megszokta a sikátorokat is, lassan belakta az óvárost is, persze nem szokta meg, alighanem sohasem fogja megszokni, csak valahogy hozzá-
idomult, mint a csipketerítő a futószalagon készült ebédlőasztalhoz. Fél év alatt sok haverja volt, de barát, legalábbis egyelőre, egy sem. Reggel nyolc órakor kiment az Óráscuccal szemben a placra, és tizenkettőig állt, egyik lábáról a másikra helyezve a terhelést, ha már nagyon fáradt volt. Aztán szünet. Kipihente magát, és délután háromtól hat óráig megint csak odaállt az Óráscuccal szemben, és a napfény úgy világította meg az ákombákom betűket, hogy szinte bekapcsolta a kék neont, holott a fenét, a kék neon csak este világított. Tudta ezt jól, de elhitette magával, mert olyan jó egy kis hazugságban hinni. Mintha világított volna, persze Berti bosszúságára, és slussz-passz. A reggeli műszak nehezen indult, de délután már jobb volt a helyzet. Reggel a *Nota bene* nehezen ment, csak egy-két példányt adott el belőle, de délután már jobban kinyíltak a zsebek. Délelőtt egy-két euro, az nem pénz, még rendes cigarettát sem lehet rajta venni. Délután – az más volt. Délután az emberek kevésbé zsugoriak. No, engedékenyebbek, bár a nagy pénz csak Berti álmaiban létezett. – *Igen, eljött otthonról, mert végre normálisan akart élni. Előlről kezdeni az életet. Igen.* Csakhogy nehezen ment. És ráadásul a délután második felében a napfény visszavükröződött az Óráscucc kajla betűin, úgyhogy csaknem a feje fájt tőle Bertinek.

Az óráscuccban egyetlenegy ember javította az órákat, egy bizonyos Boldis, és két segédet alkalmazott, két fiatal fiút, akik fölvtették a rendelést, és egyébként figyelték az órásmester munkáját nem nagy lelkesedéssel. Berti megleste Boldist, jobban mondva úgy sem tehetett mást, mert éppen szembe volt vele a műhelyajtaja, és azt a nagy meleg miatt folyton nyitva tartotta. **De a sötét műhelyben sem volt sokkal hűvösebb, mint az utcán árusító Bertinek.** Júliusban esett egy kis eső, de augusztusban egy csepp sem, és délutánonként olyan forróság lepte meg a várost, hogy Bertinek odaragadt a cipője az aszfalthoz. A két fiú csak lézengett, mint az őszi légy. De Boldisnak meg sem kottyant a kánikula. Magas volt, és hihetetlenül sovány, mint az agár, és a sovány emberek jól bírják a meleget. Legalábbis így hallotta Berti. Este, a munka után, kiszemelt egy nőt, a vasútállomás mellett lakott, mint Berti, és ugyanabba a kocsmába járt, mint Berti. Nézte őt, és nem merte megszólítani. Nézte

őt már második hónapja. A nőnek is feltűnt, de Berti nem közeledett hozzá, és egyébként is, udvarlója volt, és eleinte összepusmogtak, talán nevettek is rajta, végül levegőnek nézték. Berti szidta magát, mint a bokrot, de hangosan, egyedül, a szobájában. Eszébe jutott, hogy egy orvos azt mondta diszkréten a mamájának, hogy túl alacsony az IQ-ja, nehezen tanul, és főleg ha lányokon jár az esze, hát az kész tragédia. Ha eszébe jutott az orvos aggodalma, mindannyiszor nevetett. Még hogy alacsony az IQ-ja? *Istenem, ha tudná... Pedig hát oda kell mennie a lányhoz, és megszólítania. És végre összetörik a varázslat. És most már normális mederbe terelődik az egész.* Hát, ha jól meggondolja, tényleg nem tanult, csak kegyelemből engedték át a felsőbb évfolyamba, és nem is tudja, hogy hogyan tanulta ki a lakatosmesterséget. De aztán nem dolgozott lakatosként egy percet sem. Pozsonyba vágyott új életet kezdeni, és most itt is van. Egyedül volt, de jó volt, nem törődött vele senki, de felkészült rá, hogy nem fog törődni vele a kutya sem. És ő így tartotta ezt jónak. Legföljebb nem mondja majd senki, hogy alacsony az IQ-ja, és nem sajnálják le. Olyan minden mindegy állapotban volt, és ez kimondottan jó volt.

Augusztus végére viszont megjött az eső, igaz, a kukorica fele elszáradt, és a szűk szobában, melyet egy pillanatra sem aranyozott be a napfény, ugyanis a szoba északra nézett és ha felhők borították be az eget, villanyt kellett gyűjtani, nos a szobában elszaporodtak a szúnyogok, hogy Berti már harmadik éjszaka nem tudott rendesen aludni. Éjfélkor kezdett esni, és az eső olyan hatást tett rá, hogy tíz percen belül úgy aludt, mint egy kisgyerek. Mélyen és álmatlanul aludt. Reggel elkésett, de ezúttal megbocsátották neki. A *Nota Bené*seknek a fele otthon maradt, és őt megdicsérték, hogy a kedvezőtlen időjárás ellenére mégiscsak munkába áll. Ő egy kissé csodálkozott:

– Mit csinálnék otthon? Megezt a penész – mondta.

És kigyalogolt az Óráscuccal szembeni állomáshelyére, mert az már az övé volt. Valahogy úgy alakult a helyzet, hogy szinte hiányzott volna, mint egy bútordarab, úgy odanőtt a helyhez. Mivel esett az eső, behúzódott a kapualjba. Régi kapu volt, óriási rozsdás kilincs nyitotta a kaput, mely mögött penészes fal húzódott, öt méter hosszú. A semmibe vezetett, jobban mondva egy lejárát felé, de a lejárátot senki nem kereste. Berti nyugtalan volt, jobban mondva ideges, de erre semmi oka nem volt. Az időjárás változás, mondta magában, szél fúj, s a szélből ideges lett. Az eső miatt ritkábban jártak az emberek, komorabbak voltak, és nem akaródzott *Nota Benét* venniük. Berti állt, mint a faszent. A *Nota Bene* nem fogyott, mintha ízléstelenséggel lett volna teli az újság. A szél rázta a félig rozsdás csatornát, Bertinek az a rögeszméje támadt, hogy a következő pillanatban rászakad ez az egész hóbelevanc, de nem mozdult, mert egy lépésnyivel tovább esett az eső, mintha dézsából öntenék. „A kurva anyádat”, mondogatta, mert nem jutott más az eszébe. Másfél óra múlva elkezdett sajogni a lába. No, már csak ez hiányzott. Talán az eső hozza a láb-fájást? Mert ritkán fáj a lába, de most annál inkább. A hat óra még messze volt, lement volna Dunaszerdahelyre és vissza, és még így is fél óra volt hatig. Ha sokáig

tart az eső, megbolondulok, gondolta. Délután fél hatig két példányt adott el a *Nota Benéből*. Fél hatkor azonban fölvirradt rá a szerencse. Az órás állt meg előtte, és három darabot kért.

– Megbolondult? – kérdezte Berti, de nagyot dobbant a szíve.

– Az egyik az enyém, a másik kettő a két srácé. Ma fél órával előbb mentek el. Majd holnap odaadom nekik.

Jó nagy esernyő volt nála, amolyan békebeli esernyő, még a világháború előttről, ilyen esernyőt már senki nem hordott. Berti bambán nézett az esernyőre, meg a szemüveges, agárcú Boldisra, meg az ő szőke hajára, amely úgy szétállt, mintha utoljára legalább egy hete fésülködött volna. Boldis rekedten és kissé magasan és erős hangon beszélt, mert egy picit süket volt. Szlovákul beszélt, mert csak ezt az egy nyelvet ismerte, a csehes szlovákot, ami se nem cseh, se nem szlovák, hanem valami istentelenül kevert nyelvjárás egy Szokolca melletti faluból. És még rá is játszott erre a nyelvjárásra, mintha különös büszkeség töltené el, mikor lágy hangzó helyett keményet mond. A fél év folyamán Boldissal egész jól kijött, már-már barát-nak is tekintette, ha nem lett volna túl óvatos. De a múlt még mindig visszahúzta. Túl közel volt a múlt, amelyet el akart felejteni. A múltnak azonban hosszú karmai voltak, belopakodott ide is, Pozsonyba is, nem lehetett vele semmit tenni. Talán az idő... Talán az idő meggyógyítja. Amikor elindultak, közel húzódott Boldishoz, hogy az esernyője háromnegyed részt betakarja őt. Boldis az első nap, mikor fölkerült Pozsonyba és nekiállt *Nota Benét* árulni, szóval mindjárt az első nap megismerkedett vele, és az órás egy *Nota Benet* is vett tőle. Ettől fogva gyakrabban találkoztak, és néhány mondatot váltottak, hogy, például, milyen az idő vagy a pozsonyi polgárok túlságosan fenn hordják az orrukat. Szóval egész jól megértették egymást. De ő gyanakodott. Nem volt semmi oka a gyanakvásra, és mégis gyanakodott. Talán túlságosan meglepte ez a hang, amely az első pillanattól fogva túl megnyerő volt. Józan pillanataiban, szidta magát eleget, hogy ez a hang gyanús neki, holott a hang barátságos volt, de semmi esetre sem toladó. Lerészegítette az a csávó, holott fél esztendő telt el azóta, úgylátszóan már ideje másra is gondolni. Ideje szimpatikusnak is tartani Boldist. Legalábbis ezt gondolta Berti a józan pillanataiban.

Az eső még jobban esett, mint fél órával ezelőtt. Ezért Boldis elhatározta, hogy sör mellett gyorsabban múlik az idő, így hát betértek az *Elnök* nevű kocsmába, amely a köztársasági elnökről volt elnevezve, de a rendetlenséget látva még egy té-esz-elnök is megsértődött volna. Igazi kocsmá volt, Pozsonyban is rendkívüli, mert az elmúlt húsz évben sorra felújították és kicsinosították a kocszmákat, és vendéglőként is elmentek volna. Az *Elnökről* viszont megfélemedtek, vagy csóró volt a gazdája, és hagyta úgy, ahogy van, lepusztulva. A *Nota Benéről* esett szó, Boldis két sör után megígérte, hogy tenni fog valamit Berti érdekében, még nem tudja, hogy mit, de bízhat benne. Berti megköszönte, de morózusan és halkán, a süket Boldis nem is hallotta. A *Nota Bene* nem üzlet, folytatta az órás, a lecsúszottak üzlete. Onnan már lecsúszni a hajléktalanságot jelenti, mondta, az almabort meg a szagosító gyógy-

szert jelenti. Viszont onnan fölfelé is lehet kapaszkodni, csak merni kell. Egy kis bátorság az egész. Egy jó lendület! Ez, meggyőződése, hogy megvan Bertiben, csak-hogy túlságosan visszavonult, túlságosan kevés a szuflája. Berti bólogatott. Nem annyira hitte az órás szavát, mint amennyire erőt próbált meríteni a szavaiból. Végül is, igaza van Boldisnak! Ha ennyire a múltban él, ha ennyire foglya marad a múltnak, ha ennyire újra meg újra megalázkodik az elmúlt hónapok és évek hatására, nem fog kikerülni soha a múlt árnyékából. A harmadik sör után megállapította, hogy a múlt éppúgy van, ahogy nincs is, hogy ez az egész a fantázia műve, úgyhogy a múlt nincs is, ha úgy akarja. És mindjárt jobb kedve lett. No, csak egy picivel. Az viszont tény, hogy a legfőbb ideje, hogy egyszer s mindenkorra lerázza a múltat, és új életet kezdjen. Ez a harmadik sör után sikerülni is szokott, de másnap jött a kijózanodás, és újra ott állt előtte a múlt, és röhögött, és cinikusan visszarángatta a jelenbe, ahol a múlt ugyanolyan kézzel foghatóan jelen volt, mint az apja, az anyja vagy a nagynya, akik örültek is meg nem is a fiuk pozsonyi szerencsepróbájának. Majd én megmutatom nekik! De mit mutat meg? Ez valahová a homályba veszett.

– Nos, még megköszönöd nekem, hogy elindulsz a *Nota Benéből* felfelé a pályán – mondta a Boldis, de kissé furcsának tartotta, hogy váratlanul tegezi őt. De, aztán az úgy történt, hogy valahogy büszke is volt rá, mert valami biztosságot adott. Erőt adott! Szinte apainak tűnt a Boldis viselkedése, és rá is szolgált erre, hiszen jó huszonöt évvel idősebb volt Bertinél.

– Most elmegyünk hozzám – folytatta az órás. – Van egy kis szilvapálinkám, még alig ittam belőle. Negyedórára lakom innen.

Az esőhöz most már csípős szél is járult. A vár felől fújt lefelé az óvárosba, és mivel a vár felé mentek és fölfelé, minden lépés nehezebbre esett Bertinek. Rövid idő múlva izzadságcseppek gyöngyöztek a homlokán, elkeveredve az esővel, úgyhogy csak az Isten tudta megállapítani, hogy melyik az esőtől és melyik az izzadságtól származó csepp. Boldis pedig beindult. Arról próbálta meggyőzni Bertit, hogy fényes jövő áll előtte. Persze, ha rá hallgat, senki másra! Huszonöt év az nagy idő! Mondhatni rettenetesen nagy. Ő is pipogya fráter volt, de ezalatt a huszonöt év alatt rengeteget tanult. Mindenekelőtt türelmet. Aki nem tanulja meg azt, hogy bizonyos kérdésekben türelmet tanúsítson, az elveszett ember. És a legtöbb ember ilyen. Az alkohol, a kábítószer, az örökös veszekedések megölik az embert. Én, például, nem nőültem meg. És nem is bánom. Még egy másik emberre is vigyázni, emberpróbáló feladat lenne. Berti előtt alkalom kínálkozott, hogy megkérdezze, akkor minek a sok házas ember. De Boldis nem felelt rá, úgy látszik, süketebb a kellesénél, vagy csak ha kényes kérdést kap, süketnek tettet magát. Aztán arra gondolt, a fene tudja, lehet, hogy Boldisnak igaza van. A nő csak egy tárgy. Még a legszebb nő is.

A negyedórás járás fél órára sikeredett, no, éppen itt volt az ideje, mert Bertit már a méreg fojtogatta. Egy sötétszürke ház előtt álltak meg, valószínűleg a két háború között építették. Amolyan tipikus bérház volt, lerítt a kopott falairól és a gaz-

tenger udvarról a szegénység. Lift nem volt, négy emeletet másztak, a negyedik emeletnél Berti már hallotta a szívdobbanásokat a fülében.

– No, már itt is vagyunk – fulladozott az órás.

Egy sötét szobába vezette be, előszoba nem volt. Az egész inkább nézett ki raktárhelyiségnek, mint szobának – talán az összezsúfolt bútorok tették, és, finoman szólva, a nagy rendetlenség. A két istenadta szék üres volt, de Berti ülepe alatt az egyik megcsikordult, mert a támlája kiállt, talán csak a hétszentség és a sűrű miatyánk tartotta össze, de az is már csak nem sokáig. Boldis hirtelen megelevenedett, mint a mókus az erdőben. Föl-alá járkált, poharat kerített, teát főzött, egyik cipője kikötődött, majdnem hasra esett. Újra visszatért Berti sorsának ecsetelésére. Valóságos vízió kerekedett ki a mondandójából. Csak tíz keményen megdolgozott év. Sőt öt is elég. Nem kell neki egyetemre járni. Viszont ügyesnek kell lenni. A *Nota Benét* úgy el fogja felejteni, mint a rossz jegyeket és az azzal járó megaláztatást. A legjobb, ha már holnap kezdi. Fölmond a *Nota Benésnek*, és keres valami jobb állást. Pozsonyban mindig lehet új állás után néznie, Pozsony jobb város, mint az ország minden városa együttvéve. Holnap vesz egy német nyelvkönyvet. Egy év alatt meg lehet tanulni németül, ha nagyon akar az ember. Közben előkerült a szilvapálinka is. Berti lehúzott fél decit. A szilvapálinka alaposan megrázta, bele is borzongott. De Boldis már két decit ivott. Kezdett a terhére lenni Bertinek.

– Kimegyek pisilni – mondta Boldis, és furcsán járt a nyelve. No, mint aki egy kicsit berűgött.

Volt egy kis ajtó, Berti nem is vette észre, hogy ott ajtó is van. Vajon a konyha lehet ott a fürdőszobával? Iszonyú rendetlenség volt itt, látszik, hogy az asszony keze hiányzik. A házsártos asszony is csak asszony, kevésbé bírja a rendetlenséget. Berti az asszonyra gondolt. Ideje lenne fölcsípni valakit. Megjelent a szőke nő előtte, de a szőke nőnek gavallérja volt, és egyáltalán: Bertit lenézi, igen, a szőke nő lenézi Bertit, azzal a hosszú műszempillával... Az az igazság, hogy még egyszer sem volt nővel, holott tizenkilenc éves elmúlt már, más gyerek régen túl van az ilyesmin. Ő meg... Beleborzongott a múlt évbe és az azelőtti évbe. Legszívesebben kiirtotta magából az elmúlt két évet, de ezt nem lehetett. Ez a haláláig üldözni fogja, erről álmodik, ez kíséri láthatatlanul még a temetőbe is. Nincs megnyugvás. Legszívesebben sírva fakadt volna. De az már túl késő. Boldis túl sokáig maradt. Berti azt hitte, hogy elaludt a vécé ülőkéjén. Kinyújtotta a lábát. Már nem fáj olyan nagyon. Már-már azon volt, hogy szép csöndben távozik. De egyszer csak nyílt az az ajtó.

Az első pillanatban röhöghetnékje támadt, mert úgy állt a Boldis meztelen felsőtesttel és rövid gatyában, mint egy szerencsétlen norvég turista, akinek mindenét ellopták, még a pénztárcáját is. Hát pislogott. Nemcsak süket volt, hanem rövidlátó is egy kicsit, mert a szemüvegét bent felejtette a fürdőszobában. A szemüvegem, motyogta, és visszament megkeresni a fürdőszobában vagy a vécében. Hát jól leitta magát, gondolta Berti, a legfőbb ideje, hogy távozzak. De hamar meglett a szemüveg. És most különös dolog történt, mondhatni megvilágosodott előtte a szituáció, egy-

szerre és könnyörtelenül. Boldis még mindig vigyorgott, közelebb lépett hozzá, és megérintette a csípőjét. Berti az éteri magasságból visszaesett a földre, és még anynyi ideje sem maradt, hogy higgadtan körülnézzen. A nagybátyja, nyögte. A nagybátyám... Tavaly meghalt a nagybátyja, de úgy látszik, csak átköltözött. A feketeség sosem hal meg. A fekete éjszaka minden nap visszatér, és kiköveteli a maga áldozatát. A nagybátyja meghalt, és a feketeség átköltözött Boldisba, és ha Boldis is meghal, a feketeség átköltözik egy harmadik személybe, akiről nem is tud, de ő tudja már, és lesi az alkalmat, hogy Boldis halála után beavatkozhasson. Éppen leszállt az éjszaka. Nyugovóra térnek a kisleányok és a kisleányok. Nyugovóra tér a család. De miféle családja van neki? Az éjszaka könnyező anya és a holt részeg apa, aki ha dührohamot kap, fölfordítja az egész lakást. Berti boldog volt, mert nem látta őket több mint fél éve. És a nagybátyja! Ó, a nagybátyja! Hogy ki nem veti a föld magából! Berti érezte, hogy egy rettenetes erő farkassá változtatja. Az órák mindebből semmit sem sejtett.

– Tudtam én, hogy nem jársz te lányokkal – suttogta alamuszin. – Kezdetől fogva tudtam.

Nos, minden újra előjött, egy pillantás, és a fél év eltűnt, mintha sosem lett volna, a nagybátyja meg, a Józsi bácsi, föltámadott, mintha csak egy órára pihent volna le. A Józsi bácsi gazdag volt, minden alkalommal megajándékozta valamivel, de leginkább pénzt adott neki, jóval több pénzt, mint amennyire fél év alatt összespórolt a szüleitől, azonkívül, hogy beszámolót tartott, hogy mire költötte a pénzt. A Józsi bácsit ez nem érdekelte. „Költsed el, fiam – mondogatta. – Úgy jó a pénz, ha minél előbb a nyakára hágnak.“ Hát elköltötte. Közben iszonyatos lelkifurdalást érzett, mert tisztában volt vele, hogy tilosban jár. Ezerszer megfogadta, hogy Józsi bácsit kerülni fogja, akár a patkányt vagy az anyatigris, de ezeregyszer is hozzáment, ha elfogyott a pénze. *A Józsi bácsi jó volt, a Boldis pedig nem olyan jó?* Aztán Józsi bácsi meghalt, éppen a szakmai vizsgára készült, és szinte látta, hogy az elviselhetetlen kő egyik percről a másikra eltávozik a belsejéből. Akkor úgy látszott, hogy örökre. *És most tessék, visszajött. Visszajött a Józsi egy más alakban. Visszajött a Józsi Boldis alakjában, és rendkívül ellenszenves volt. Vagy ez csupán védekezés? Nem akarja, hogy megerősöködjön, de tulajdonképpen a lelke mélyén akarja?*

– Eresszen ki. Elmegyek – mondta fojtottan, a dühtől kipirosodva.

– Dehogy mész – mondta ingerülten az órák. – Felőlem itt is aludhatsz. Feküdj csak le. Pihenj kicsit.

Berti mondani akart valamit, talán egy utolsó, mindenre elszánt mondatot, hogy eressze ki, mert rendőrt hív, vagy effélet, mert fölemelte a kezét, mintha még gesztikulálni is akarna. De ahogy fölemelte a kezét, már nem volt ura az akaratának. A keze egyszer csak önálló életet kezdett élni, ő hirtelen nem is tudta, hogy milyen erő lakozik benne. Az éjszaka farkas képében jelent meg, ő hiába is tiltakozott ellene, a farkas sokkal erősebb volt, erősebb, mint az anyatigris. Meg az is, hogy nem volt világosság. Boldis elfelejtett lámpát gyújtani, vagy szándékosan hagyta sötétben Bertit, úgy gondolta, puhább lesz, ha nem gyújt villanyt. A villanyfényénél másho-

gyan alakultak volna az események. Nem olyan tragikusan. A villanyfény mintegy megfogta volna a karját Bertinek, de legalábbis nem ütött volna olyan keményen. De minden összeesküdött, mintha az ördög írta volna a forgatókönyvet. Azonkívül Berti ártatlan volt, a Boldis járt tilosban, és Bertit is rá akarta venni, hogy járjon ő is tilosban, hiszen ketten voltak, nem tudódik ki semmi, hacsak nem lesz áruló ő. Nos, még egyszer nem!... Elég volt, még egyszer nem visz a pokolba! És lesújtott a keze, mintha nem is ökölcsapás lett volna. Boldis nekiütődött egy teljes sebességgel közlekedő vonatnak, ami elröpítette, mint egy hasáb fát. A farkas csak vernyogott, még a könnye is kicsordult. Ütötte-verte az órást, talán egy fél percig, talán egyig. Boldis már egyáltalán nem védekezett. Az utolsó ütések már csak szelíd pofonok voltak.

Először azt gondolta, csak elájult. Ősi szokás, gondolta. Verekedett az apja, a nagyapja, a dédapja, verekedett az egész világ, még az ősember is verekedett, hogy hozzájusson a jushoz, az igazsághoz, márpedig az igazság a legfontosabb, hogy ő nem „buzi”, csak nincs szerencséje a lányokkal. Egészen másképpen alakultak volna a dolgok, ha az apja segít neki a lányokat megtalálni. De az ő apja örökké részeg volt, el kellett menekülnie otthonról, rá kellett jönnie, hogy egész más ember, mint az apja meg az anyja. Szóval a Boldis csak elájult. De már tudta, a lélek legalján tudta, hogy az ájulásból nem ébred föl többé. Először azt érezte, hogy megfagy a keze meg a lába. A farkasok is így éreznek. Üvöltenek, mert végül is egyedül vannak, és egyedül lenni annyi, mint üvölni az éjszakába. Az egyetlen hangos, szava nincs szó, amely paradox módon nem szól senkihez sem. A jeges ár a szíve felé közelített. Még nem tudta, hogy mi lesz. Odalopakodott az ajtóhoz, de az ajtó zárva volt. Csikorgatta a fogát. Mibe keveredtem, ismételtette, megöltem az órást a semmiért. A konyhában, a fürdőszobában, a vécében sem találta a kulcsot. Az a szemét Boldis jól kicsesztet vele. A negyedik emeletről leugrani biztos halál. Egyszeriben halálra rémült. Mit csináltam, mondogatta eszelősen, hiszen elég, ha csak egy pofont adok neki. Fel-alá járkált Boldis lakásában, mint egy ketrecbe zárt farkas. Kibírni az éjszakát egy halott mellett? Berti érezte, hogy elveszti az eszét. Vagy éppen ellenkezőleg, megjött végre az esze? Egyszer csak odarohant a csukott ajtóhoz, és dörömbölni kezdett.

- Segítség - kiáltozta. - Ártatlan vagyok. Ártatlan - kiáltozta torkaszakadtából, de az utolsó emeleten senki nem lakott.

Vagy tíz percig kiáltozott. Egészen berekedt a torka. Utána leroskadt a padlóra, és sírni kezdett. Hangtalanul sírt, mint a bogarak vagy a lepkék. Egy éjszaka várt rá, egy vég nélküli éjszaka, ahol nem fogja lehunyni a szemét reggelig. Bezárkózott a konyhába, de a hulla a képzeletében jelen volt, mert a képzeletnek nem lehet parancsolni. Reggelre már nem ő lesz. Óbelőle egy idegen test lesz, amelynek semmi köze hozzá, Bertihez, egy idegen test, idegen vonásokkal. Az idegen testet megragadják a fogdmegek, és elszállítják a rendőrségre. Ő viszont itt marad bezárva a szobába örökre, mert innen nem lehet menekülni. A hajnal, amely az éjszakát követően jön, érte sosem jön el.

SÓS DÓRA

Alex

„Ez az arc, amit látsz, egymillióba került” –
amikor 23 évesen hárman várták a folyosón
*„te mocskos buzi köcsög,
te kis rohadt lesbikus a kurva anyád”*
és az egyik a jobb, a másik a bal karját
feszítette és védtelenül maradtak
az érzékeny részek, mint egy
szétboncolt bogár hasa.

Először a falnak lökték –
a kisagyából gyermekkori emlékek szöktek el,
azóta sincsenek meg a darabok,
aztán térdel az arcába –
ahogy az orr négy helyen törik, és
jobbra csúszik, az állkapocs kiugrik
és balra. az orrnyereg 3 mm-re áll meg
az agytól, és a falról csöpög
a pár pillanat alatt ronggyá zúzott test,
hogy a földön ütlegeljék és rugdossák tovább
a magzatpózba összehúzódtól lányt.

A barátnője kifutott, mert érezte,
hogy valami baj van – fölé térdelt
és visszahúzta a hátracsúszott nyelvét –
„hívjanak mentőt, mert mindjárt meghal”,
aztán becsúszott a fehér fény
ahol nincsen fájdalom.

A mentősök mondták neki,
hogy le kell mosniuk, mert bekoszolja a mentőt.
ahogy támogatták, egyre kérték csak,
ne nézzen a tükörbe

Mikor meglátta a szétroncsolt koponyát,
ájult el újra
és a parkolóban tért magához, ahol kirakták,
hogya saját lábán menjen be a balesetire.
a rendőrök fogták közre, hogy tegyen vallomást
de nem tudott beszélni állkapocs nélkül.
nem baj, a barátnője nyilatkozhat,
hogya mikor futottak el a támadók
„mikor bazmeg, mikor, a halál előtt vagy után?”

Aztán a kórházba mentek és úgy mondták
foghegyről: „tessék megvárni, míg szólítják”
a barátnő berontott a rendelőbe, hogy
*„egy ember haldoklik a váróban,
maguk meg itt kávézgatnak?
beperelem magukat, hát nincs lelkiismeretük?”*
rögtön öt nővér futott, és az orvosok
a röntgent látva széttárták a kezük, hogy
ők nem mernek hozzányúlni
mentőhelikopter vitte Pécsre,
de csak reggel lett volna fül-orr-gégész –
addig kaphat idebenn egy ágyat.

Saját felelősségére hagyta el a kórházat.
és látta az apját sírni és hallotta az anyját,
hogya *„lesz-e még ember a gyerekeinkből?”*
de ő még mindig nem sírt,
nem voltak könnyei a borzalomra

Reggel házhoz jött egy ismerős doktornő,
az tette helyre az arcot.
először próbálták lefogni két gyakornokkal,
de ő rúgott és sikoltozott,
elege volt a kiszolgáltatottságból.
*„Alex, nézz az ujjamra!
nagyon bátor voltál, böszme férfiak
lekötözve se bírják ki mindezt,
még az állkapcsodat visszateszem,
és kapsz akkor nyalókát is”*
próbálta megmosolyogtatni, de ő
összeszorított ököllel arra gondolt

*„azért, ami vagyok, aki vagyok”
annyit mondott a doktornő búcsúzóul:
„én most mindent visszaraktam,
de nem lehetek biztos, hogy
rendesen összeforr-e, lehet, hogy kell majd egy korrekciós műtét.”*

A nővére etette otthon:
szívószállal szívta fel a kefírt,
és úgy adta a szájába
mint egy madárfiókának –
38 kilóra fogyott és még mindig
ment a tárgyalás.
egy támadóra tudták csak rábizonyítani,
hogy ott volt, és rárontott a tárgyalóteremben
*„hát ezért kellett, te kis buzi,
ezért, mert egy sebtapasz van az orrodon?”*
a biztonsági őrök úgy vágták vissza
a srácot a székbe, hogy roppantak
a csigolyái, de az arcán ott maradt
a gúnyos mosoly, és kapott
három hónap közmunkát.

Ő meg otthon fejezte be a sulit magántanárral,
és még mindig rémálmai vannak,
de könnyek nélkül mesél róla.
csak a fogközökben telepedett meg az iszony,
valami félelemszerű, de azt mondja,
ő nem magát sajnálja, hanem a szüleit,
hogy át kellett menniük mindezen.

Pestig szaladt, és óvatosan mondja:
nehezen kapott munkát, amiatt, aki.
pakolja a székeket, zárja a kasszát,
tessékeli a részegeket, hogy most már
menne ő is haza, mert fáradt.
napi 12 órában dolgozik,
de mindig van egy mosolya a hölgyemnek,
az uramnak és minden betérőnek,
és nekem is, akit alig ismer, és
mindig figyelmesen hallgat,
és csak halkán, vallomásszerűen mesélte el ezt,

hogy megértsem,
miért nem beszél nyíltan, és hogy
többet törtek rajta össze mint az arcát;
úgy hordja magában az élményt,
mint egy megkövült embriót,
és érzi a súlyát nap mint nap gyomortájon,
érzi a csontjaiban, hogy
valami nincs rendben,
a világ nincs rendben,
a három hónap közmunka,
és ez a négyéves kisgyerek,
aki nincs meg, mert kiverték az agyából fiatalon,
és pillanatok alatt bezúzták az ártatlanságát,
hát ezért „ami vagyok, aki vagyok”

a hangya

felemelem
a tenyérszi köveket:
üres a hasuk.
ég veled, hús!
a kókuszdió néma és teli.
kitölti az édes lé.
a szám szélén csurog:
elcsendesedek.
a sziget egyetlen lábnyom:
az enyém. a trópusi
madarak idegen beszédét
én nem beszélem.
a nő dzsungel.
a víz hegei alatt
pikkelyesedik a bőr.
uszonyos testek
gyülekeznek.
a zátonyok tövében.
egy tetemet csipked
a tenger ezer szája.
a forrás mellett egy kereszt.

a karó a földbe vezet.
a hidrolán füstje
az orromból szivárog.
felhők gyülekeznek,
a madarak hallgatnak.
ég veled, hús!
egy hangya araszol
a homokban,
érzi az esőt.
vonszolja elhullott társát
a felfordult kő felé.
az első dörgés,
az első cseppek.
a villámlások között
halkan dúdol
az ébenfa
fekete gesztje.

BENDE TAMÁS

nem én

ha nem is felejtesz el teljesen de megfeledkezel
majd rólam meglásd leveleid csakúgy mint a gondolatok
amelyek valójában engem jelentenek megfogyatkoznak
el-elmaradnak és nap nap után egyre kevesebb közöm
lesz hozzád ez lesz veszteségünk valódi megértése mert
a beteljesülhetetlen még nyilvánvalóbbá válik
és a korai egymás felé fordulások elvesztik jelentőségüket

ahogy ma a megállóban ültem és szomorýt olvastam
bolyongásait és szenvedéseit éhezését a párizsi regényt
tehát megállt a vonat én pedig azzal az érzéssel hogy
valaki másodpercek óta figyel felpillantottam egyenesen
egy barna szempárba egy hirtelen félrekapott tekintetbe
és arra gondoltam hogy abban a másik városban ahol
ott hagytam az életemet bizonyosan te is ugyanilyen
sóvárgással nézel egy hasonló ablakon túlról másodpercekig
valakit és ugyanígy elkapod az arcod ha lelepleződsz és
valamiért nem tudom miért mégiscsak fájt hogy az a valaki
abban a másik városban minden bizonnyal nem én vagyok

hírek

úgy hallottam napok telnek el úgy
hogy arccal lefelé fekszel a földön
és várod hogy talán magadtól elmúlsz
egy pillanatra mindennek ellenére
szíven talál a gyötrődés ily kétségkívül
pontos és egyértelmű megnyilvánulása
mégsem hiszem hogy létezésed perspektívát-
lanságáról épp nekem kéne értesülnöm
ne haragudj kérlek de már nem vagyok
képes az ilyesféle hírekkel mit kezdeni

pincesor

ferich annának

a dombra indulsz
meredek kőlépcsőn felfelé
még nem sejtéd hogy hajnal lesz
mikor majd le is ugyanitt
csak éppen
feszülő combbal kissé hátradőlve
aztán egyensúlyozva hazáig

vastag pinceajtók mögött
a hűvösben ülsz
kened a zsíros kenyeret
hagymát szelsz rá
és sóval szórod meg
késhegyről hullik alá a fűszer
paradicsomot karikázol
sajtot eszel mellé

hordóból kancsóba töltik
és előhozzák a vörösbort
a pohár mellé öntöd majd
és foltos lesz a kockásterítő
beissza mielőtt feltörölhetnéd

kilépsz az esti hőségbe
a fák között átszűrődnek a falu fényei
felnézel próbálsz megérteni a távolságot
meddig érhet el ez a sötétség
meddig tart valójában az éjszaka
nem biztos hogy jól van ez így
mintha túl régóta szívnál magadba mindent
gyűlik halmozódik a feldolgozhatatlan

leülsz közéjük nagyot nyelsz a borból
hallgatod miről beszélnek
úgy képzelem toscanában is ilyen lehet

szólalsz meg nagy sokára
nevetnek és koccintanak
pedig nem viccnek szántad
mindösszesen a hőségre céloztál
a fákra a terméskőből kirakott pincefalra
a borra a kockásterítőre a fényekre
a langyos szellőre a távolságra
meg a benned kongó egyedülségre
arra hogy elvesztettél valamit
ami azóta túl régóta szüntelenül
hiányzik

WEINER SENNYEY TIBOR

Az összes kék

„Az összes kéket ott megtalárod! Menj!
Indulj! Ne késlekedj!” – mondta Maja
Klarić nékem egy fűszeres trieszti hajnalon,
midőn még csak az első őrlángok gyúltak

szeplőket kenve az éjszaka arcára.
„Menj! Indulj! Ne késlekedj...” – mondta –
„...az összes kéket ott megtalárod.” Menj
Opatiján túl – amit én Abbáziának hívok –

menj Rijekán túl – amit én Fiumének hívok –
holott ugyanazok a városok, ugyanazok
az emberek nem tudnak arról, hogy épp
túl megyünk, hogy épp meghaladunk

mindkét név alatt; mert Majának és nekem
két különböző nyelven vannak ugyanarra
szavaink. Tehát tökéletesen értettem azon a
fűszeres trieszti hajnalon, hogy az összes

kéket Fiumén túl megtalálom. Menj
Krk-szigetén túl, ott kis komp vár, onnan fel
Cres városába, és onnan Lubenicébe,
ahol hét bajszos asszony és hetvenhét cirmos

macska lakik. Onnan is tovább, fel
a hegygerincen, fel ameddig csak lehet,
ahol az összes kéket megtalárod,
ahol az összes kék megtalál téged.

Adria, 2011. augusztus 1.

MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS

Az ikonfestő

Hetek óta úton volt. El kellett hagynia városát, műhelyét, mindent. Mintha egész addigi életét hagyta volna maga mögött. Örökre.

Tévedett. Ahogy a napok teltek, s a távolság egyre nőtt közte és csak épp az imént kezdődött múltja között, úgy elevenedett meg emlékezetében mindinkább minden. Mintha most, hogy elvándorlásra adta a fejét, most lenne egyre mélyebben és erősebben ott, ahonnan eltávozott, aminek egyszer s mindenkorra hátat akart fordítani. Képei kísérték, izgatták, szinte teljesen lefoglalták. Különösen a legutóbbi, amit befejezett, mielőtt rászánta magát az indulásra. A Pantokrátor, amit nem megrendelésre készített. Elsősorban ez a kép, amely olyan hibátlanul mintázta azt a belsőt, amelyet behunyot szemével tisztán látott, ez kísérte útján egyre élesebb körvonalakkal, egyre zaklatóbb erővel. Nem a hiányát érezte, hanem lefoglalta, nyugtalanította. A kép előtti utolsó meghajlaskor érzett boldogságot és reményt egyre inkább fölváltotta benne valami szorongató bizonytalanság. Eleinte azt hitte, csak az elválás miatt van. Gondolta, majd lassan emlékeiből is eltávolodik ez a kép, ahogyan ő is egyre távolabbra kerül otthonától. De nem, mert a kép maradt, nem halványult, sőt mind fényesebb és ragyogóbb lett lelki szemei előtt. Ám az a meghajlás nem tudott már elég mély lenni, s a bemutatott művészi áldozat már nem volt képes oda emelkedni a mindenható lábának zsámolyához.

Lépteit meggyorsította. Nem érzett fáradtságot, pedig végig a hegyek gerincén haladt. Balról a tenger, jobbról a tekintélyes bércek. Egyik kőről a másikra szinte ugrott, nem is lépdelt. Hajából, szakállából patakzott az izzadság. Tüdeje zilált, karjaival hadonászva hajtotta félre a bozótok ágait. Lábát felsebezték a tüskés ágak. Mindezzel nem törődött, nem is érzékelte a fájdalmat. Csak hajszolta magát, előre. Csak el-el, már nem is az egykori várostól, műhelytől, attól az utolsó Krisztusképtől, hanem ettől a mindinkább szorongató érzéstől, a bizonytalansággal keveredett büntudattól.

Pedig csak egyszer hallotta azt a prédikáló bogumilt, aki a katedrális előtt tüzes tekintettel és elsöprő lendülettel beszélt. Még is beleférközött, mintegy sebet ejtett benne az éles és ellenállhatatlan beszéd. Pedig a prédikátor be sem fejezhette mondandóját, mert markos diakónusok szaladtak ki a templomból és egyáltalán nem kímélték a már nem olyan fiatal testet. Derékszíjukat levéve ütötték, eretnek fattyúnak, ördögtől megszállottnak mondták és úgy kergették messzire. Az viszont csak egyre hajtogatta mondandóját: istenkáromló képimádók pokolra juttok, pokolra juttok.

Azóta ezzel a mondattal birkózott. Most kezdte csak megérteni, ezért kellett meghoznia a döntést, hogy szakít az eddigiekkel. Még egy utolsó képet elkészít, de aztán vége. Nem akart a pokolra jutni, annyit nem ér a megbecsültség, hogy mindenüvé tőle rendelték a képeket, hogy már tanulókat is foglalkoztathatott. Ez mind nem érdekelte. Mélyen hívő ember volt. Minden egyes ikonját és freskóját áhítattal, Isten irgalmához folyamodva festette. Tudta, mindenki másnál jobban tudta, milyen nagy a büszkeség kísértése, ezért nem mulasztott el egyetlen imádságot sem. Krisztushoz, az Istenszülőhöz és minden egyes megfestett szenthez mindennap könyörgött. S ha észrevette magán, hogy a templomban azt figyeli, vajon mit gondolnak képeiről az ott imádkozó hívők, akkor megszigorította böjtjét, sőt egyszer nagypénteken, addig ütötte övével hátát, amíg a barna szíjon meg nem látta piros vérét.

Soha nem érezte méltónak magát arra, hogy szerzetesnek álljon. Ha látta a kanyargós utcákon a kolostor felé sietőket, mindig nagy tisztelet ébredt benne a szent hivatás és a szigorú életforma miatt. Neki azonban kellett a szabadság, hogy akkor alkosson, amikor érzi azt a bizsergető belső sürgetést. Mindegy, hogy este vagy éjjel, vagy kora reggel. S hogy ezen felül ne kelljen neki semmilyen más munkát végeznie. De ha már nem méltó a szerzetességre, az önmagával szembeni szigort és az imádságok odaadottságát tekintve igyekezett többet is végezni, mint a kolostorban lakók, akiket kiválónak, nálánál sokkal különbnek tartott.

Minden hiábavaló lett volna, hiába imádság, böjt és alkotás? Mindez csak öncsalás, az ördög csábítása? Nagy hazugság, amiben eddig élt – ő én nyomorult bűnös – verte a mellét, s közben folyvást kapaszkodott a gyér növényekkel kopottasan beszótt sziklás meredeken.

Így őrlődött az úton, hol hevesebben, hol nyugodtabban számba véve az ikonok iránti vallásos tisztelet ellen és mellett szóló érveket. Számára mindez húsba, életbe vágó kérdés volt, amelynek kimenetétől mindent függővé tett. Ha minden, amit eddig hitt és végzett, istenellenes lázadás, herezis, az megbocsájthatatlan bűn és károkozatot érdemel. Ha viszont lehetséges, vagyis nem tiltott emberi tehetséggel ábrázolni Krisztust és a szenteket, akkor újra kikeverheti festékeit és bemutathatja művészetének vallási áldozatát. Ez utóbbiban már alig bízott. Sokkal inkább abban erősödött meg, hogy hátralévő életében vezekelve, remeteként kell élnie, s a képeket, melyek kéretlenül is megszületnek lelkében, össze kell törnie és a vezeklés tűzébe vetnie.

Mert hogyan is vetemedhetett arra is, hogy a kifürkészhetetlen titkot, a mennyei birodalom felhőiben rejtőző istenséget megfesse. Láthatóvá tenni a láthatatlant – csak a sátáni gőg indíthatta erre. Hiszen a Biblia is egyértelműen tiltja: faragott képet ne készíts, ne imádj. Emberi alkotás előtt meghajolni, benne tiszteletre méltót látni, micsoda vakság, a szemek bűnös kéjelgése! Isten a lélekben van, maga is szellem, s mindaz, ami anyag és test, csak eltávolít tőle. A szépség, amit az ember kezével alkot, elvakít, s nem engedi a léleknek, hogy Isten szépségében gyönyörködjék.

Az alkotás szépsége lázadás, a szépség hazug lázadása az egyetlen szép igazsága ellen.

Még hogy Krisztus arc, még hogy a Teotokosz öléből az emberre tekintő gyermek Jézus? Emberi arcot adni az Istennek, s annak, akit a mennyekben lakozó magához vett, istenszülő szűz anyjának? A templomok ikonjai előtt hajlongó hívek megtévesztése ez, hiszen azt a látszatot kelti, mintha a képekben megtalálhatnák azt, akit földi vándorlásuk egész idején keresni és vágni kell. S akit csak akkor lelhetnek meg lelkükben, ha mindent megvetnek, ami anyagi. Nem csak a rútat és az undorítót, hanem a lenyűgözőt és a kívánatos is. A sátán legnagyobb csalása, melynek hirdetésére az egész tévelygő egyházat is felhasználja, hogy Isten megtestesült volna, magára öltötte volna a kívánás húsát, a bűn televényét. Nem tette, nem is tette! Lényege a lélek, ami nem anyag, élete a tiszta távolság, a bűntelen éter. Egy időre ugyan azt a látszatot keltette, mintha egyesült volna önmaga szöges ellentétével, de csak azért, hogy bizonyítsa, az ember gyilkosa a szentnek, s csak a látszat-testből eltávozott lélekbe merülve reménykedhet abban, hogy elkerülheti az örök halált és a poklok meg nem szűnő rettenetes kínjait. Távozzanak a képek, a szavak, a szentségnek hazudott keveredés! Legyenek felbolygatva a szentek sírjai, égjenek pusztító tűzben a csontok, s a velük temetett tárgyak. Legyen végre megtisztítva a világ a fétisektől, a mágikus erővel csábító ereklyéktől, hogy az emberiség rátalálhasson az Isten anyagtalan, megrajzolhatatlan valóságára, és végre hátat fordíthasson a pokolba húzó bálványoknak.

Egész szívével vágyott erre a tisztaságra. Úgy érezte, végtelen hálával tartozik a Megváltónak, hogy megvilágosította, dacára a sok istenkáromlásnak, melyet ikonjával elkövetett. Azt kívánta, bárcsak kiegyetné szemét a forrón tűző nap, hogy soha ne lásson többé képeket. És Isten lelkének tüze bárcsak elpusztítaná képzeletét, a benne élő összes képet, hogy még vágni se vágyhasson arra, hogy bármelyiket is megformázza – újra beleesve az idolátria szörnyű bűnébe.

Már hetek óta úton volt, de most kezdte csak igazán érezni, mennyire kifáradt. Szinte mindene fáj. Egész testét sebek borították, mert a bozótokon át kellett küzdenie magát. Lábán újra és újra felszakadó és elgennyesedett sérülések. Hajában, szakállában ágdarabkák és bogarak. Maga sem tudta, hány napja ette azt, amit az erdők kínáltak. Emberrel nem találkozott, vadászni vagy halászni nem volt türelme hajszolettségében. Súlyából sokat veszített, izmai ernyedtek, s hogy merrefelé is tart igazán, arra maga sem tudott válaszolni magának.

Gondterhelten, önmagával vívódva, s annak mély fájdalmát cipelve, amire eddig jutott, egy nagyobb sziklatömb mögötti csobogásra figyelt fel. Szomjas volt, szája széle szinte cserepesre száradt, olyan régen érintette nedvesség. A hang felé lépdelt, s a szikla mögött fakadó forrást talált, amely kis patakot táplált. Szinte odarogyott az éltető forráshoz. Tenyerével merte a vizet, egyszerre akart belőle inni és arcát, nyakát megfrissíteni. Majd letérdelt, fejét a vízbe nyomta, haját borzolta benne. Ahogy felemelkedett, a víz a nyakára, mellére, hátára folyt. Nagyon hideg volt, mégis

élvezte, hiszen napok óta nem volt része benne. Levetette minden ruháját, az elnyítt, megviselt köpenyt. Belenyomta a patakba, paskolta a porral, sárral teli rongyait. Aztán mindent egy közeli bokorra terített száradni, majd a szikla simább oldalának dőlt és csak nézett fölfelé a tiszta kék égre, melyen egy felhő sem volt éppen.

Csak nézett fölfelé, és semmire sem gondolt. A lelke volt fáradt. Mélyen meggyötörte a felismerés, hogy mindaz, amit eddigi életében alázatos igyekezettel és szent áhítattal végzett, hamisság és blaszfémia. Rászedte a sátán, és ő nem vette észre. Ennek tudata annyira ránehezedett lelkére, hogy még arra sem volt képes, hogy szomorú legyen, hogy mély bűnbánatra induljon. Csak feküdt a hátán és nézte az eget, amely tiszta kékségével magasodott a fák fölé, mint egy hatalmas lepel, amely szelíden borítja be az egész világot. Testét melegítette a nap. Az erdő bogarainak és madarainak mozgása, bongása, éneke olyan lágyan simogatta, mint az anyaöl. Csak feküdni akart, pihenni, aludni vagy csak egyszerűen lepihenni a hegy édes ölén, a menny sátra alatt. Nem érzékelte az időt, sem azt az izgatottságot, amely néha feltört benne, hogy merre kell majd mennie. Még az éhségérzete is elcsitult, pedig már második napja csak néhány bogyót vett magához, ami a ritkás bozótokon termett. Amint így pihent a teste és üresen nyugodott a lelke, valahogy halvány, de átfogó érzés kezdett feltörni benne. Nem lehetett sem nyugalomnak, sem harmóniának nevezni, és nem is valamilyen céltudat érzelmi előjelének. Inkább valamiféle látogatás előérzetének, amelynek nem tulajdonított jelentőséget, de ott a sziklán hanyatt fekve és az eget szemlélve érzékelte, hogy valami mintha elmozdult volna a még friss felismerésbe történt belenyugvása holtpontjáról.

Szemével lassan körbe tekintett. Végig pásztázott a fák lombkoronáján, a szemben magasodó kopasz hegy meredekén. Minden érzékszerve egyre erőteljesebben érezte az erdő moráját, a növényzet enyhe és összetett illatát, a nap melegét. Egyre inkább teltettnek érezte magát. Fáradtsága már elmúlt, s a lelke sem kongott már olyan elhagyottan és üresen. Lassan fölült, újra körülnézett, és mint egy maga elé motyogva egy szó buggyant ki ajkai között: szép. Szépnek látta a szélben táncoló faleveleket, a kopasz meredek délceg tekintélyét, az egybemosódó színes hangokat. Tudta, hogy mi a szép, hiszen ez a belső érzéke irányította ikonjai megfestésekor. Nem hibázta el soha a festékek árnyalatait, amiket a gondosan gyűjtött növényekből és őrleményekből kevert ki. És főképpen egész bizonyos volt alakjai arcának szépségében, az arányokban és abban a tekintetben, melyeken át megvillant, sőt sugárzott a szentség tisztasága és igazsága. Ám ez a szépség, amely itt a forrás melletti sziklán mezítelenül ülve kerítette hatalmába, valami egészen más volt. Nem a maga alkotta kép részleteinek és összhatásának szépsége, hanem a természeté. Az Isten alkotta és áldotta gyönyörű természeté.

Amikor még odahaza az állvány előtt állt, majd mélyen meghajolt, ikonjai szépségével szemben állt. De itt a hegyoldali erdőben, a végtelen kék ég fátyola alatt ő maga is része ennek a természetnek, melyet a legtökéletesebb mester alkotott,

melynél nincs és nem is lehet szebb, harmonikusabb és igazabb. Ebbe a természetbe illeszkedve, ebbe fonva, ide festve érezte magát. Az imént még azonosulatlanul kelő benyomás mostanra egész valóját feltöltő élménnyé vált. A teremtett világ a Mindenható legtökéletesebbre festett ikonja. Amit az ő teremtő keze alkotott, az a tökéletes istentisztelet tárgya. Ezt illeti a meghajlás, ebből fakad a legmélyebb áhítat. Erre nézve, ezt szemlélve juthatunk az alkotóhoz. Ez nem áll az ember és istene közé, mint az emberi kéz alkotásai. A teremtő már megalkotta a szentséget, amely egybevonja az embert istenével. Nincs ennél közvetlenebb látás, és ha Istent imádni a legfőbb parancsolat, akkor az általa alkotott természet imádásánál nem lehet helyesebb cselekedet.

Lekászálódott a szikláról, ahol már órák óta tartózkodott és háromszoros mély meghajlással adott tiszteletet a legközelebbi cserjének. Tovább lépett és egy vézna fa előtt hajolt meg háromszor. Aztán meghajolt a szikla előtt, majd a forrás felé fordulva ugyanígy. Jobb kezével szorgosan vetette magára a keresztet és ajkairól egyre erőteljesebben pergett ki az imádság: Uram irgalmazz, Krisztus kegyelmezz, Uram irgalmazz. Nem gondolt semmire, csak átadta magát a lelkében kelt bizonyosság lendületének. Szaladt erre, szaladt arra, ami felé csak nézett, mélyre hajolt előtte. Mint egy hatalmas katedrálisban, a falakon és állványokon, a szentély előtt magasodó ikonosztázon levő képek előtt a hívek, úgy végezte imádságait, itt a természet legszentebb templomában.

Nem érzékelte, mennyi idő telt azóta, hogy leszállt a szikláról. Észre sem vette, hogy az égre egyre több felhő kúszott, és apró cseppekben szemerkélni kezdett az eső. Csak amikor már nagyobb csöppekben hullott mezítelen hátára, s kezdte hűteni az áhítattól áttüzesedett imádkozót, akkor nézett fel ismét az égre. Hirtelen nem is tudta, merre találja ruháját. Mire meglelte, az eső már erősen vert, szakadt. Összekapkodott ruháit hasához szorítva, görnyedten futásnak eredt. Oldalazva, rutinnal ugrálva át a kidőlt fákon és kerülgetve a köveket. Nem kellett sokáig menekülnie a zivatar elől, mert egy barlangra talált, ahova be is szaladt. Gyorsan körülnézett, hogy nem valamely állat nyughelyére tévedett-e, és hogy kígyófészkekbe nem lép-e véletlenül. Majd ruháját még mindig hasához szorítva megfordult, és csak nézte a lezúduló esőt, a hirtelen mindenfelé szaladó patakocskákat, ahogyan ömlöttek lefelé a hegyről, hátukon kisebb ágakat, leveleket, fészkeket hordva. Dörgött az ég, az egész természet átváltott a napon sütkérező lustálkodásból a zápor keltette felbolydulásba. Ő pedig a barlang szájában állva, védve a lezúduló víztömegtől, megborzongott. Elkezdte magára öltetni valamelyest szárazon megőrzött ruhadarabjait. Bent is körülnézett még jobban. A barlang magas és tágas volt. Amennyire szeme megszokta a félhomályt, ki tudta venni, hogy 20-25 lépés mélységű és 8-10 lépés szélességű barlang bejáratban áll, amely erőteljesen leszűkülve folytatódik a hegy belseje felé, elnyelve a fényt. Jól esett itt leülnie. Újra fáradtnak érezte magát, de nem az izmait, hanem egész valóját. Valami történt vele, valami megváltozott, amit még nem tudott rendbe rakni magában. Csak ült, nézett maga elé a barlang fekete

földjére, és nézte a denevéreket a barlang plafonján. Kikémlelt, az eső még töretlen zuhogott. Ahogy ott ült, mély levegőt vett, aztán még egyet, majd csak lassan, nagyon lassan fújta ki ezt a másodikat, hosszan, ajkai között éppen csak kicsit engedve mindig, amíg tüdeje teljesen ki nem ürült. Így tett mindig, amikor festés közben gondolatai elkalandoztak és vissza akarta terelni őket, hogy tovább összpontosítson a készülő alkotásra. Megrázkódott, mintha fázott volna. Fölállt és úgy döntött, hogy itt tölti az éjszakát. A barlang bejáratánál talált száraz leveleket és gallyakat, bentebb köveket. Tűzhelyet készített, majd sodorgatni kezdte az egyik szárazabb gallyat a másikba fúrva, hogy tüzet szítson vele. Értett hozzá, s lassan a gallyra helyezett száraz levelek füstölni kezdtek. Óvatosan fújdogálta őket és pár pillanat múlva apró lángocska jelent meg. A cseperedő lángnyelvek fölé újabb leveleket tartott, melyek hamar maguk is lángra lobbantak. Aztán egy-két vékonyka tűlevelet. A tűz kisvártatva békésen lángolt a kövek között, és még jobban megvilágította a barlang tágas, hosszúkás terét és sima falait.

Kívülről motoszkalást hallott, amely elütött a ritkuló eső zajától. Csak valamilyen állat lehetett. Kezébe vett egy nagyobb szikladarabot és óvatosan a barlang bejáratának széléhez húzódott. Egy hegyi kecske nézett be ebben a pillanatban a barlangba. Szemük egymásba fúródott. Már lendült is a keze és a kecske betört koponyával ott feküdt a barlang szája előtt. Csak be kellett húznia. Az étel elkészítése nem esett nehezeére. Hetek óta inkább növényeket és gyümölcsöket evett, most pedig örült a friss kecske húsnak, amiből jóízűen falatozott. Idő közben az eső is elállt, párába vonódott az egész hegyoldal, s a lemenő nap sugarai éppen csak áthatoltak a sűrű párafüggönyön. Kilépett a barlang elé és körülnézett, hátha meglát valamit. Aki városban élt sokáig, még az erdő magányában is úgy áll meg egy küszöbön, mintha házából idegenbe lépne ki. Holott itt, ezen a hegyen senki emberfia nem járt még és rajta kívül most sem tartózkodott senki.

Az elmúlt napok és főként a mai nap vívódásaira gondolt. Már nem érzett olyan maró lelkipurdalást, csak annak tudatát, hogy megfordult a gondolkodása. Az alkotóból alkotás lett. Mélyen érzett alázattal fogta fel és fogadta el, hogy az Istennek kijáró imádat és tisztelet csak saját alkotásait illeti. Minden emberi alkotás elhomályosítja az Isten képét, az isteni képet. Miközben ezen morfondírozott, lába elé nézett, ahol egy tenyérnyi méretű mélyesedésben megállt az esővíz, s benne visszatükröződött az alkonyuló égbolt.

Leguggolt és a kis tócsa tükrében meglátta homlokát és szemeit. A tükör éppen csak akkora volt, hogy arca egy részét láthassa benne. Meglepődött, hogy milyen mélyen ülnek szemei. Újhegyével finoman megérintette a vizet, éppen csak egy egészen kicsit. Apró hullámok keltek és az arc kivehetetlenné vált. Majd egy pillanat múlva újra rendeződött. Ujját újra és újra a vízre helyezte, fölemelte és érezte, hogyan jelenik meg a tükörben arca felső része, tágra nyílt szemei, sűrű szemöldöke és homlokából egy vékony csík, amennyi a kis tócsában elfért. Az egyik pillanatban, amikor a már ismert részlet helyreállítását várta, nem saját szemei néztek vissza a

vízből. Hátrahőkölt. Belecsapott a tócsába, hogy elzavarja a kísértést, és fölállt. Ám kíváncsisága újra leguggoltatta, és lassan tolván előre fejét újra belenézett a vízbe. Ismét szerette volna elhessegetni a látványt, nem is kezével rácsapva a tócsára, hanem inkább lábával széttaposva, de erőt vett magán. Minden önfegyelmét összegyűjtve tovább nézte a visszatükröződő szempárt. Csak nézte, s nem hitt a szemének, pedig hinnie kellett, mert a visszanéző szempárt legjobban ismerte, sok százszor festette, s azon az estén még egyszer utoljára is ezt alkotta, a Pantokrátor tekintetét. Ezt a krisztusi szempárt látta a vízen, ez nézett rá, mélyreható, erőteljes határozottsággal, lelkébe hatolva. Ő pedig csak guggolt a látvány előtt és moccani sem tudott. A szempár rabul ejtette. Nem a saját utolsó ikonjára emlékeztette, hanem pontosan arra a belső látványra, amit magába nézve, csukott szemmel tudott felidézni, s aminek minél pontosabb megmintázására egész életében törekedett. S lám, most, belső viharai csitulván, íme, onnan néznek rá ezek a szemek, ami Isten alkotása: a hegy, az erdő, a zivatar, az esővíz és ez a kis tükör. Ha hozzányúl ujjával, elveszíti, ha csak szemléli, újra megtalálja. Nem káprázat, nem sátáni csalafintaság. A lelkében szétáradó bizonyosság ezúttal nem tévedhet. Most érkezett meg. Ide indult, ide igyekezett, ide hajtotta a kétségbeesés és bűntudat. Itt kellett meglátnia és megértenie: az ember arca Krisztus arc.

Fölállt, majd meghajolt, mélyre, egyre mélyebbre. Arcát a tócsába fúrta.

Herceg Novi, 2013. július

BÁGER GUSZTÁV

TD 75

Mit akarhat megtudni
egy verébtől az ember?
Mit üzen egy veréb
annak, aki nézi?
A válasz kézenfekvő.
Beteg madárka piheg
tenyered fészekmelegében.

*

Egy hídon közlekedünk, a Láncon.
Jár, kel az idő, cammog, bandukol.
Fénnyel tölti a nyelv.
Nyugodt nemzedék vagyunk,
harmincnyolcasok.
Üres papír az asztalon:
kifutópálya
teherszállító szavaknak.

Négy fekete

a puszta közepén áll
a lefüggönyözött vagon
egy reggeliző hely előtt
kis épület fából muskátlikkal
virslis és mustár illata száll

bekukkantok az egyik ablakon
fülkében ízeltlábú lények alszanak
Esti Hírlapot fúj lábam elé a szél
melyik időből jöttem át ide?
ki vagyok én hogy ezt látom?

kilép a vonatból és Dezső int nekem
tartsak vele egy kávéra
ekkor értem meg
mit akar ez a látomás
erre a hajnalra emlékezni kell

a kávé mennyei
Umberto főzte (naná!)
muskátli levéllel zakója gomblyukában
Ernest hozzánk csapódik
harangzúgásra ébredek

RÁCZ PÉTER

ennyi elég az elbizonytalanodáshoz

mint aki reggelire rántottát tervez
ebédre pedig tyúkhúslevest

aztán eszébe jut a tyúk
vagy a tojás vitatott elsőbbsége
amint véget nem érő udvariassággal
moleosztálják egymást a bejáratnál
csak ön után nem csak ön után

az ilyesmit nézni
olyan lehet mint kimenni az erkélyre
és bár már dél van
valamiképpen reményt sugároz ez is
mint a leveleiket bontogató gesztenyefák
meg postások

futónövények között állva

most még
mint tiszta lap
terül el a ház mögötti
holt mező vetettük
és mind kinő majd a fű
ijedten

nézem amit elföldeltem
többé nem kerül elő
majdnem hogy szégyellem
amit tettem egyáltalán
hogyan cselekedtem

merengve nem maradtam
inkább a korhadt fűrészbakon
ülve

rejttem holott feltárni
szeretném ahogy itt laktak
ösvényüket tetőn a hajlatot
hátuk ívét és a feltöltött süppedést
a megdőlt fűvön a harmatok
cseppje legördül vagy fölszárad épp
most várhatom göröngyöket
ahogy a zsenge gyeperborít
alattam

űrhidegben

mint megdőlt kerítésoszlop a meglazult földben
ősszel, s tavasszal megint, miközben betelik
ideje a napnak, nem látom, mint korhad ág,
porlik beton, rozsdás dróton vastag indák, azokat
vékony ágak boga húzza, észre nem venném,
ha nem nézném évszakonként hogy változik,
és hová lesz ereje, szeretném: a gyengeség jele
múljon el – vagy csak ne látsszon – gyorsan

olyan vagyok már mint ázott dűlőút, kitámasztott,
már-régen-eldőlt-volna almafa, termése mint kútba,
úgy huppan a kaszálatlan fűbe le, zajt nem ad,
a lomb nem mozdul, a kert megdermed, a szoba
rád sötétedik és elnyeli utolsó lélegzeted, csak
homályt hagy, a padló nem reccsen, a hangot
veszi el a sötétség köde és a levegőt,
űrhidegben hagylak ott
egyedül

ZERZA BÉLA ZOLTÁN

Az Eredő ember

Ijjas Tamásnak

Az Eredő ember keresi magában a helyét,
szeretne megállapodni valamiben.
Túl a Nátha-folyón és a Himlő-hegyen,
önmagát keresi magában az Eredő ember.

Fejéből kirepül egy *véletlen-galamb*,
elképzelt rokonok felé száll.
Mintha agyam helyén volna a szíve,
keresi magát bennem az Eredő ember.

Ideje volna menteni valamit a múltból,
befejezni végre egy befejezetlen szívet.
Keresem magamat az Eredő emberben,
hogy *vén vénájában* én lehessenek a vér.

Befejezhető halott

Legyen a hajnal tökéletes,
sérülés nélküli táj.
Mint egy öngyilkos kör,
hogya bezárul
a részekből
valami összeáll.

Bejut a szívbe a vérágakon,
lüktető-elhaló eredője.
Vibrál, szétáramlik és átalakul,
mint a kristály úgy mutatkozik meg.

A halott így lesz befejezve,
akár egy régóta íródó mese.
Mégfújom pokoli trombitámat,
és amit érzek, kap majd
egy működő nevet.

Befejezetlen szív

Nevet és szívet adtam a halottnak.
Ahonnan elindultam, oda visszavezetnek
a nyomok.
Álmomban színes kockákból
próbáltalak kirakni.

Majd a gyomromban voltál,
mint valami anyagtalan.

Kiradíroztad a szívem helyére
rakott kavicsokat,
és az Eredő ember hazajutott.

máshova megy

aztán kifordul valami
ajtón és onnantól
máshova megy

máshova megy
miután kifordul

ezt állítom vagy
inkább csak
remélem

és talán ő is azt reméli
hogy én remélem

hogy kifordul valami
ajtón és onnantól
máshova megy

máshova megy
miután kifordul

aztán ki tudja
hány percet
fog még gyalogolni

és ki tudja hány
perc lesz amíg odaér

az aki kifordul valami
ajtón és onnantól
máshova megy

máshova megy
miután kifordul

merthogy kifordul
magából az kurvaszent

aztán ki tudja hány
percet fog még
gyalogolni

A rekonstruáló kulturális emlékezet és a szakmai középút esélye

KOVÁCS FLÓRA ÉS FILEP TAMÁS GUSZTÁV INTERJÚJA BOKA LÁSZLÓVAL

Kovács Flóra: *Új könyved, az Egyszólamú kánon? (tanulmányok, kritikák. Budapest, Gondolat Kiadó, 2012) már nyitásában az irodalomról való beszéd lehetőségeit vizsgálja; azt a módszert tárod fel, mutatod be, amely arra a kérdésre összpontosít, hogyan lehet az irodalmi korpuszhoz érni oly módon, hogy a referenciákat, a társadalmi berendezkedést, az adott kulturális beágyazottságot érintve, tudva, az irodalmi mű, annak egysége kiemelt pozícióban maradjon számunkra. Erről sok kérdést is teszel fel. A kötet egyik legszimpatikusabb vonása, úgy vélem, a kérdezés, a gondolkodás, gondolkodtatás. A módszer megtalálásában a középutat tartod járhatónak? Mennyiben gondolod ezt a módszert állandóan alakulóban lévőnek?*

Boka László: A kérdezés alapelv. Ez talán már a címbeli kérdőjelből, a kérdő attitűdből is érezhető. Gondolkodtatás végső sorban, s szükségszerű újraértés is. Folyamat, valóban, ahogyan mondd. Nem hiszem ugyanis, hogy biztos, stabil középút lenne az irodalomértésünkben. Amolyan függőhíd ez is, ha képletesen kellene leírnom. Nem egy vasbeton szerkezet, változtathatatlan, kibillenthetetlen valami, de persze egyfajta eszmény ugyanakkor, melyre célként kellene tekinteni. A középútra, a középben állásra erőfeszítések árán kell törekedni, megszervezni járulékos hozamait, magányát is, ha szükséges. Mint egy újra és újra megküzdendő állapotra érdemes az ilyen, végső sorban úton levésre tekinteni, az elfogultságoktól – például ideológiai, aktuálpolitikai elfogultságoktól – mentesen, már amennyire lehet. Olykor a személyes opciókat is zárójelezve, elfogadva a pluralitásnak a különböző irodalomértéseket formáló, legitimáló jegyeit. Ez azt jelenti, hogy az értekezőnek szembe kell néznie történeti tapasztalatokkal és saját elképzeléseivel, illetve a módszerek tekintetében azok folyamatos felülvizsgálásával is. Könnyen elbillen ugyanis az ember egyik vagy másik oldalra, egyensúlyoznia és ellenállnia is kell. Ezért szükséges az irodalomtörténésznek önmagát is állandóan kérdezgetnie, korábbi álláspontját is olykor felülvizsgálania, megkérdőjeleznie.

Filep Tamás Gusztáv: *A magam részéről megtaláltam könyved kulcsát – csak nem éppen ebben a most tárgyalandó kötetedben, hanem már az előzőben: A befogadás rétegei (tanulmányok és kritikák. Kolozsvár, Komp-Press. Korunk Baráti Társaság, 2004) előszavában. Ezt írod ott, a hatodik oldalon: „Tanulmányok és kritikák gyűjteménye ez a könyv. Intelligere és applicare, elmélet és alkalmazás, némileg tehát gyakorlat is, bár az átfedések bizonyára nyomatékosan elő-előbukkannak. Mindkettőt meghatározza, körülszabja a szkepszis, a termékeny kétely, és a termékeny vágy, amely többre értékeli a jó kérdésvetést, mint a közhelyszerű, de biztos választ. Ilyen gondolatmenetek vezérlik az alábbi válogatást. Ezért nem is akar megnyugodni adott értelmezésekben, annak a paradox állapotnak a tudatában, hogy sejt, és talán vallja is, mégiscsak biztos tudást, értést, megértést és átfogó értelmezést remél, miközben ő maga tagadja ezek biztos, átlátható létét. Mint minden értelmezés, megfoghatót, értéket, és sohasem változót keres, miközben mindennek terhét folyton igyekszik levetni magáról. Mint ami lezárna, vagy szűkítené szemlélődése körét.” Az ilyen értelmezés nem a ha-*

gyomány viszonylagosítását célozza; ellenkezőleg, az én fölfogásomban 'szolgálat', akár – fagyjon meg a levegő! –: még 'népszolgálat' is – persze nem a mai ideológiák szerinti fölfogásban. Ráadásul gyakran közvetlenül éppen azoknak a szerzőknek és műveknek az érdekében, akiket és amelyeket éppen bíralsz. Kiindulópontja az lehet, hogy mi, az én generációm, de részben még a tiéd is, átértékeltük, részben megszenvedtük azt a közeget, amelynek kérdéseire a nyolcvanas évek erdélyi irodalma válaszolni próbált, azonosítottuk a jelentéseket, tudtuk, hogy akkor, megírása-megjelenése idején a szöveg miről szólt. Viszont a korabeli olvasat a korral együtt – illetve bizonyos fáziskészséssel – elvész. S ha jól értem: azt akarod, hogy a szövegben más korok embere is megtalálja-megtalálhassa a magáét, azaz újabb rétegeire szeretnéd fölhívni a figyelmet. Ez aligha kérdés, de reflektálhatnál rá!

B. I.: Érdekes a felvetésed, ám jórészt egyetérthetek veled. Hogy szolgálat lenne, ezt sosem gondoltam tételesen, mert jómagam elcsepeltnek és lejáratottnak, legalábbis elkoptatottnak érzem az irodalom bármilyen típusú „deklarált szolgálatát”, akár marxista, akár népi vagy bármilyen irányú szolgáltságát, s nyílt kollektivitáskeresményét. De a történetiség kérdése, vagyis, hogy egy bizonyos jelentés ne terhelje, ne sajátítsa ki az adott művet, az nagyon fontos. Ez valóban feltétele annak, hogy a szövegben más korok embere is megtalálja-megtalálhassa a magáét, az ő személyes és egyéni világának megfelelően, újabb lehetséges jelentésrétegeket is konstruktívan megjelenítve. Ez nem jelenti azt, hogy bizonyos korábbi értelmezéseket zárójelbe kellene venni, hiszen tény, hogy az aktualizálás, az új „rétegek” felfedezése nem jelenthet teljességében referencializálhatatlanságot, hanem éppen fordítva. Az új könyv bevezetőjének talán már második mondata ezt a tényt szögezi le. Azt tudniillik, hogy a szerzői intenció és az életrajzi vagy történelmi referenciák rögzült, későpozitívista reflexeitől távolodva sem mondhatunk le végképp a művek érték- és érdekpozícióinak összetett kialakulási folyamatairól, pontosabban ezek vizsgálatáról, tehát a mögöttük lévő társadalmi kontextus háttéréről és az olvasatokat is befolyásoló hatástörténeti folyamatokról. A szakember számára mindez – bár a középút választása egyáltalán nem jelenti még annak biztos elérését is – csak az arányok és hangsúlyok árnyalt és összehasonlítható elhelyezésében számíthat valós sikerre. Ami viszont a közönséget, az olvasókat illeti, itt az új kontextualizációt mondhatnám inkább elsődlegesnek és produktívnak, s ebben a szükséges újraolvashatóságot is értem. Minden lezártágtól, eleve megfejtettségtől és ilyen értelmű egyszólamúságtól mentesen.

Említetted az értékmentést is, mint szándékot: ez viszonylag egyértelmű, remélem legalábbis, vagyis az a szándék, hogy 'bizonyos tudások' s életművek ne vesszenek el egy korral együtt, mely felületes értékítéletekben sajnos bővelkedik minden oldalról, s ezáltal féltő, hogy maguk az alkotások is, csupán mint e korszak 'termékei', sok esetben ideológiai felhangok kapcsán veszejtetnek majd el...

F. T. G.: *Erre visszatérek majd, de marad itt egy lényeges, számomra megoldatlan probléma. Az, hogy a „hivatásos” olvasó olvasata mindig egyedi: döntően más, mint a „nem hivatásosé”. Neked ugyanis ahhoz, hogy a szöveg időálló voltát bizonyítsd, alternatív jelentéseket kell feltételezned és találnod a műben. Ez ellentétes, összeegyeztethetetlen az „olvasó” szempontjaival: ő a változó korokban, de mindig egy adott helyzetben mindig csak egy jelentést keres. Nem fenyegeti-e az értelmezőt az agyonrelativizálás veszélye?*

B. L.: Nyilván fenyegeti, de egy mű időzöjeles nagysága nem ettől lesz maradandó. Nem ettől válik, hogy úgy mondjam, hatásában hosszú életűvé és válaszaiban érvényessé. Azt is mond-

hatnám, a megújodni képes darabok nem történeti előzményeikkel jelennek meg az új és újabb olvasóközönség előtt, ez a klasszikusok esetében sincs jó esetben így. Én nem alternatív jelentéseket keresek, de abban egyetértünk, hogy a különböző időbeli fázisok és stílusok valóban csak a szakmabeliek, tehát az irodalomtörténészek számára – vagy ahogyan Assmann mondja egy helyen, „az ásatást végző régész és az adatokat összeszedető levéltáros” számára – válnak újra láthatóvá, akiknek pillantása előtt lehetővé válik az „egymásra következők egymás melletti jelenléte”. Legalább ennyire hangsúlyos azonban az is, s szintén Assmannra hivatkozhatok, hogy a kollektív emlékezet *nem akkumulál*, hanem mindig a jelenből kiindulva *rekonstruál*. Én mindemellett a professzionális interpretációkat is olyan, irodalomszociológiai is releváns kontextusnak ítélem, mely történetiségében meghatározta például azt a kort, az arról való tudásunkat, melyben születtek, vagy melyről szóltak. Ez a kettség legtöbbször észrevétlenül ivódik be az olvasatokba. Ezért is ’agyonrelativizálni’, hogy úgy mondjam, nem lehet, ennél kulturálisan sokkalta kötöttebbek vagyunk.

F. T. G.: *Álljunk meg egy pillanatra a referencialitás problémájánál. Gyanítom: ha benne élünk a történeti folyamatban, csak referenciális olvasat lehetséges, még ha nem is tudatosítjuk ezt; vonatkozik ez arra az olvasatra is, amely tagadja a referencialitást vagy küzd ellene. Egy következő történelmi szakaszban elővett régi könyv új olvasatára is érvényes ez; valami mindig aktualitást kell, hogy adjon a szövegnek. Tömegeket megszólítani akaró szöveg olvasata nem is lehet csak esztétikai meghatározottságú; milliók olvasnak anélkül, hogy esztétikai kategóriákban gondolkodnának. Nem kelti-e a hozzád hasonló ’hivatásos értelmező’ azt a látszatot, mint ha az utókor olvasata független lehetne az előolvasottságtól s a napi szempontoktól? S az író sem gondolkodik másban. Camus életművének része a Párizs német megszállásának éveiről szóló hangjáték, mint ahogy a magyar 1956-ról írt kiáltványszerű szövege is, benne a szigorú ítélettel a nyugati társadalmak közönyéről. Új esztétikák hazai érvényre juttatásával nem ezt a(z olvasói) közönyt akarjuk-e kötelező érvénnyel meghonosítani?*

B. L.: Én a kisajátító olvasatok ellen beszélek csupán. Látni kell, hogy ma is, ha valamit színpadra állítanak – mondjuk manapság a Nemzetiben –, annak lehet számos áthallása, közönségikere, nem feltétlenül aktuálpolitikai indíttatású, bár az is. Elég, ha csupán két direktor – egy leköszönő és egy helyét még el nem foglaló – „üzenet” így egymásnak az alkotó egyén szabadságáról, kiszolgáltatottságáról és szükségszerű torzulásáról, a művészet paradox létéről a hatalom árnyékában. De az értő olvasó (esetünkben néző) ezzel nyilván tisztában van, számára ez egy ’hasznos’ referencia, ismert kontextus. Érti, érzi, átéli. De azt is tudja, hogy maga a színre vitt darab – s ezért hozom a színházi példát – már eleve egy értelmezés, egy rendezői változat. Aktualizálás, új kontextualizáció. Az eredeti mű, mely alapjául szolgált, nyilván semmiféle itthoni, aktuálpolitikai felhangokkal nem bírhatott keletkezése korában, legfeljebb olyan általános kérdéseket feszegetett, hogy például az egyén milyen alternatívákkal áll szemben, mennyire kiszolgáltatott, milyen poklokat kell megjárnia, mennyiben lehet felemelkednie vagy elkerülhetetlenül elbuknia, stb. Ennek (rendezői, értelmezői) aktualizálása teszi, teheti nagygyá, még pontosabban az a tulajdonsága – tehát magának a műnek –, hogy új és új értelmezéssíkokat, új olvasatokat kaphat. Nyitott, ahogyan Eco írja, s e belső potenciállal minden kornak nyújthat valami kibányászni valót, az örök igazságokon túl természetesen a mai életünkre, kusza élethelyzeteinkre is alkalmazva. Nem lezárt tehát. Ha az lenne, egyetlen olvasattal, értelmezéssel bírna csupán, megfejtett lenne.

Ez tehát az egyik oldal. (Most nem térek ki arra az amúgy szomorú evidenciára, hogy a nyílt aktuálpolitikai viták és az ebből adódó értelmezői kisajátítások, bármilyen oldalról, elrettenthetik, bizonyos fokig fölé is nőhetnek a szakmaibb értelmezési szándékoknak.) A másik nyilván az, hogy az értelmezéseken túl egyetlen ember, vagy egy szűk csoport *értékítélete* egy mű vagy darab során sohasem elegendő, nem mérvadó, s önmagában még semmit nem tesz a mű megőrzése érdekében mindaddig, amíg ez az ítélet nem bizonyos intézményes keretben történik. Maga az átmeneti siker sem elég, olyan ez, mint a divat, csupán rövidtávon, mint lehetőség fontos a kanonizáció szempontjából, annak első fokaként, belépésre jogosítva az alkotást valami rangot adó korpusz, elfogadott elv vagy hivatkozási alap, gyűjtőfogalom felé, mely természeténél fogva kusza, sokkal összetettebb mechanizmusok működtetik, s képes a hagyományképünket is felnyitni és újraformálni. A kánoniség, hogy mégiscsak a kiindulóponthoz és a könyvet koordináló teoretikus egységhez térjek vissza, alapvetően maradandóságot feltételez, hosszú távú értékeket, ergo általánosabb elfogadottságot, s a kettő közt szükségszerűen érvényes legitimációt, intézményes rangot. Az, hogy az utókor olvasata független lehetne az előolvasottságtól, s a hagyománytól – óriási tévedés természetesen. Te használtad (éppen az előző generációkkal kapcsolatosan) a „közeg” szót. Az a kontextus nem zárójelezhető, amiben a mű született és elsődlegesen hatott, még ha olykor óvakodni is kell tőle, én így értem a referenciát is. Ez megtermékenyítő, fontos olvasat, de nem lehet kisajátító! Eszemben sincs a hagyományt – ahogyan mondtad – ezáltal 'viszonylagosítani', de azt is látni kell, hogy a hagyományképünk mindig konstruált, bizonyos fokig épített, s újjáépített is.

K. F.: *A kánonok kérdéskörén túl vagy ezek kapcsán a komparatiztika és a művelődéstudomány határait is rákérdezel. Mennyiben lehet szerinted éles határvonalakat vonni közöttük?*

B. L.: A művelődéstudománynak, mai állapotában, nincsenek még jól körülhatárolt, tiszta területei. Amalgámszerű alakzat, melyben láthatóan hasznosulnak fontos, korábban a komparatiztikában is érvényesített elvek. Írom is, hogy a korábbi szakterületi kereteket meghaladva a művelődéstudomány a kulturális antropológiai kutatások, a posztzemiótika és az összehasonlító irodalomtudomány eredményeit kívánja jól láthatóan hasznosítani. Egyfajta szupertudományként, de nem tudjuk még, milyen sikerrel. Én különben a szövegszerűségtől való távolodást nevezem meg, mint egyik határozott veszélyforrást, de lehet persze, hogy ez csak az irodalomtudós aggodalma, az irodalomértést féltők túlzott szírhangjaival. Nem lehet kétséges manapság ugyanis, hogy a textusok kulturális fenoménként is figyelemre méltó jelentőségűek, de úgy vélem, fordítva már árnyaltabb azért a helyzet: az irodalmár mégiscsak elsődlegesen szövegekkel és nem parttalan, olykor áltudományos kérdésekkel és jelenségekkel kellene, hogy foglalkozzék. A szövegtudománynak a kultúratudomány irányába történő mai tágulása mindenesetre olyan elmozdulást jelez, mely egyszerre jelenthet kísértést és akadályt is, egyszerre szab új kereteket s lépi határozottan át (sokak számára vonzóan, sokak számára a leegyszerűsítés komoly veszélyeivel) a korábbi átfogó és koherens elgondolásokat.

K. F.: *A kötet talán legfontosabb pillére az „erdélyi magyar irodalomhoz” kötődik. Hogyan tudunk attól megmentődni szerinted, hogy már magában e korpusz megnevezésében ne az elválasztás emelődjön ki, ám mégis képesek legyünk beszélni róla úgy, hogy ne (csak) a regionális jegyekre vagy az általad említett „referenciákra” essen erős hangsúly?*

B. L.: Nehezen. Történetiségét tekintve nem lehet jelzők nélkül foglalkozni e kérdéssel, de ott is, akkor is célszerű a terminológiákra figyelni, s jól elhatárolni, mikor, mit, miért nevezek így vagy úgy. Mikor nevezem erdélyinek, s miért, mikortól románianak, s megint újra mikortól erdélyinek. Vagy sokkalta inkább kisebbséginek, határon túlinak, esetleg regionálisnak, mostanság 'külhonnak'. Bár ezek is olyan jelzők, amelyekre a szakmabelinek kell elsődlegesen figyelnie, egy átlagos olvasó aligha bajlódik ilyenekkel, jórészt ugyanazt érti rajtuk, sajnos, ahogyan szomorúan elfogadottá vált a köznyelvben a végtelenül helytelen 'anyaország' fogalma, szóhasználat is, mikor ilyen magyar vonatkozásban egész egyszerűen nincs! Erről éppen Filep Tamás írt egy régebbi remek tanulmányában, sajnos viszonylag kevés visszhanggal, igaz, azóta hallottam profi politikust is, például Duray Miklóst, aki egy televíziós műsorban ki is kérte magának a megnevezést, jogosan, hiszen a Kárpát-medencei magyarság nem kolonializáció vagy gyarmatosítás útján jött létre. Nincs tehát anyaország, s anyanemzet sincs. Egy nemzet van, s bizonyos fokig tagolt, de nyelvében egyetlen magyar irodalom. Az elvlasztás folyamatos hangsúlyozása természetlen, paradoxonja éppen abban áll, hogy olykor mégis megkerülhetetlen. 1990 után a legtöbb erdélyi magyar író egész egyszerűen magyar író akart lenni. Nem célszerű tehát egy történelmi korszakon, kusza kényszerhelyzeten túllépően bármilyen regionális irodalmakról mint a magyar irodalom különálló egységeiről beszélni. Félreértés ne essék, nem azt állítom, hogy manapság nem létezne regionális irodalom. Ilyen formában akár „szegedi” is. Miért is ne?! Csupán azt, hogy *önálló* erdélyi vagy romániai magyar irodalom sohasem létezett. Nem is létezhetett, sem intézményeiben, sem magát fenntartani tudó egyéb fórumaiban. Ez egy csapdahelyzet volt a kezdetektől, melyben a trianoni trauma következtében kényszerűen éppúgy egy sajátos, tehát „helyi” identitás és hagyománykeresés, hagyományteremtés figyelhető meg, afféle, a történelmi kataklizmákra adott segélykiáltásként, ahogyan a sajátos arculatot erősítette az a hazug, kezdetben az internacionálé gondolatára építő, de érveiben a magyarországitól különböző, tehát vele nem azonos jegyek előhívását sürgető, s fokozatosan az interbellikus időszak gyermekbetegségeiből felnövő, attól megszabaduló, nagykorúsodó, s így önállóvá fejlődő irodalmat propagáló hivatalos romániai diszkurzus is '45 után. Más-más irányból, de alapvetően mindkét esetben az hangsúlyozódott, hogy történelmi kényszerűségek vagy szükségszerűségek okán, de itt nem csupán színeiben, hangjaiban olykor természetszerűleg más, hanem eleve, visszamenőlegesen is kimutathatóan mindig is különböző lelkület s irodalom uralkodott. Összetett évtizedekről beszélünk, sohasem fekete-fehér képletekről, erős indokokról és indokoltságokról, s persze minőségi különbségekről is a korszakokat illetően, melyeket történetiségükben érdemes vizsgálnunk, s reményeim szerint a kötet tanulmányai bőven reflektálnak ezekre. E korpusz határait, ahogyan mondd, nem lehetett sohasem irodalomesztétikai szempontból, de még politikaiból sem mindig határozottan körülírni. A róla szóló beszédek, amennyiben ezt egységében akarták átfogni, leírni, feldolgozni, mindig azokba a kényszerű korlátokba ütköztek, melyek nemcsak hogy nem tisztázták kellően a terminológiákat, hanem az egyik legnagyobb veszélyforrásuk is éppen abból adódott, hogy homogén területekhez akarták mérni az irodalmat, s ebből adódóan egysíkián kategorizálták.

F. T. G.: *Te is írsz a könyvedben arról, amivel korábban Láng Gusztáv is foglalkozott, hogy a Nyugat nem szentelt nagy teret a korabeli erdélyi irodalomnak, mintha nem vette volna elég komolyan, vagy nem értékelte volna sokra az erdélyi eredményeket. Ez több kérdést is diktál: Egyedüli mérce volna a Nyugat? Vagy van-e a korabeli Magyarországon más, biztos értékkijelö-*

ló fóruma a romániai magyar irodalomnak? Ráadásul a Nyugatnak ezt az állítólagos „animozitását” a magam részéről túldimenzionálnak tartom; mintha elvinek tekintenénk olyan jelenségeket, amelyek a közvetlen gyakorlatból erednek. Fogadjuk el kiindulásként azt, ami – bár nem egészen pontosan – a közvélekedésben él: hogy a Nyugat és Tormay Cecile Napkelet című folyóirata szemben álltak egymással. A Napkelet rögtön teret adott az erdélyi szerzőknek. A Tormay-folyóirat esztétika-mércéje alacsonyabb volt, így tudjuk. Van azonban itt néhány kiegészítő szempont: 1. A Nyugat sok vezető kritikusa és esszéírója az „ellenlábás” lapban is publikál: Szerb Antal, Halász Gábor, Joó Tibor például. 2. A Napkelet erdélyi álláspontját két par excellence „nyugatos”: Kuncz Aladár és részben Laczkó Géza alapozza meg. A folyóirat indulása idején úgy látszik, hogy ők lesznek a Napkelet szerkesztői (emiat azután kételyeink lehetnek: valóban elevelt olyan mélyek voltak-e a két folyóirat ellentétei?), Kuncz rendeli meg az első erdélyi kéziratokat (még hozzá nem konzervatív, hanem például polgári radikális szerzőktől, így Molter Károlytól és Olosz Lajostól [is]), s néhány ott megjelent írásával azt a kánont alapozza meg, amit Erdélyben véglegesített, s amit örököltünk. 3. Miért közölte volna a Nyugat (is) folytonosan azokat az erdélyi szerzőket, akik ott lehettek a Napkelet bármelyik számában. 4. Babits állítólag nem becsülte sokra Reményik Sándor költészetét. Kétlem: Írók két háború között című, a korszak magyar irodalmáról szóló legfontosabb írásait tartalmazó kötetébe bevette Reményikről szóló esszéjét. Ugyanott szerepel például a Tamási Áronról, Kuncz Aladáról és az Erdélyi csillagok című könyvről szóló írása, amelyben nagyra értékeli az erdélyi eszmetörténeti hagyományt – és az ahhoz való visszatérést. (Az utóbbi könyvben többek között Balázs Ferenc, Kós Károly, Tamási Áron, Lakatos Imre, Tavasz Sándor, Járosi Andor, Reményik Sándor idézi az erdélyi szellemi elődöket.) Az erdélyiek jelenléte ebben a fontos Babits-könyvben nem elhanyagolható tehát. 5. Maga Babits szó szerint tiltakozik az említett könyvben az ellen, hogy Erdéllyel szemben előítéletei volnának. 6. Végezetül ő maga sem volt tévedhetetlen. Főlemlegeti, hogy a Stradivari (az írói pályáját Erdélyben kezdő Szántó György regénye) több példányban fogyott Budapesten, „mint a legjobb magyarországi könyvek nemtudomén hány százaléka együttvéve”, de „A tömegek közt még a ponyva is bizonyos hivatást teljesíthet”. Ez a „szarva közt a tőgyit” esete – a Stradivari ugyanis nem ponyvaregény.

B. L.: Huh, rengeteget kérdezel, s mind csupa fontos is... – A Nyugat, s Babits sokra értékelte a helikoni írókat, s általában az erdélyi szerzőket. (Most arra nem térnék ki, hogy a Napkelet természetesen nem minden erdélyi szerzőnek adott teret, s arra sem, mennyire nem csak az Erdélyi Helikon és Kuncz-féle 1928-ban megfogalmazott 'listakánon' jelentette ezt a gyűjtőfogalmat.) De Babits pontosan látta, hogy hol lehet a cezúra az általa képviselt – egyszerűen szólva – esztétikai értékrend és a történelem diktálta szükségszerűségek (pl. a képviseletelvű irodalom erősebb erdélyi hangsúlyai, vagy a kezdetekben egyszerű elszigeteltségből adódó belső piaci sikerek és a korábbi európai mérce) között. Babits véleményét, miszerint kikéri magának, hogy neki magával Erdéllyel szemben lennének előítéletei, én is idézem (ő csupán irodalmi folyamatokról, s azok veszélyeiről írt), ahogyan azt is szóvá teszem, hogy pontosan látta a húszas évek végére, hogy a folyamatoknak mik lehetnek azon fonákságai, amik nem férnek bele saját, kristálytisza esztétikum- és minőségelvű elképzeléseibe a következetesen képviselt egységes és osztatlan magyar irodalmat tekintve. Ez utóbbit jórészt Kuncz és megszorításokkal Makkai is így látta. A Nyugat szerkesztői sem voltak tévedhetetlenek persze: amellet, hogy a Helikont én igen sok tekintetben a Nyugat oldalágának tekintem, érthetetlen, hogy például Dsida Jenő zseniális költészete sem fért be az így értett 'nyugatos', kánoni szer-

zók közé. De a legfontosabb itt azt említenünk, hogy más volt a húszas évek legelejének, s más a harmincas évek végének irodalmi – s közéleti – hangulata. A Végváríként óriási népszerűsége szert tevő Reményiket Kosztolányi is dicsérte, abban a sokkban, amit Trianon jelentett, azt hiszem, számos nyugatos szerző tökéletesen azonosult is vele. Babitsnak viszont fenntartásai voltak az ilyen típusú irodalommal később is, mint minden könnyen szerzett dicsőséggel, mert egyfelől divatjelenség, ha tragikumában is, tehát ideiglenes, és másfelől – megint csak – *közegfüggő*, mely bizonyos szerzők esetében olcsó sikert is biztosított. Írom is, s Láng Gusztávot vele egyetértve idézem, hogy Reményiket (aki maga is elfordult később a Végvári-versektől, azok hangnemétől, s a tagadás verseit követően, hogy úgy mondjam, az igenlés verseit írja már az *Atlantisz harangoz* című, 1925-ös kötetében is) 'csak' 1937-ben (s majd ismét 1940-ben) ismerik el, ha a Baumgarten-díjat nézem, nem véletlenül, alapvetően más történelmi időben és „lélekállapotban”. Ennek a kontextusnak és az időfaktornak óriási szerepe. A *Napkeletre* vonatkozóan ugyanezt érvényesíteném: a két folyóirat elvei, a kezdeti években, 1923 körül szerintem sem voltak még homlokegyenest ellentétesek. De egészen más volt a helyzet mondjuk 1928 körül, mikor már az *Erdélyi Helikon* is elindul, s Kuncz híres tanulmánya igazi listakánonját adja az erdélyi szerzőknek, s megint más a harmincas évek végére. Az általam említett babitsi kifogások lényegi formába öntése az előbbi dátumhoz kötődik, szóval itt is az időfaktor a döntő! S ha már szóba hoztad, érdemes lehet megemlíteni, hogy létezett Kolozsvárt is egy *Napkelet* című, kéthetente megjelenő lap – igaz, rövid életű, mert 1922-ben megszűnt – tehát éppen a budapesti „társá” indulása előtt. A kolozsvári lap jelentősége többek közt abban állt, hogy szerkesztői (főleg Ligeti és Szentimrei) teret biztosítottak az akkori erdélyi szerzők közül minden érdemleges tehetségnek, s megnyitották a lap hasábjait az avantgardista szerzők számára is.

Végül: a francia posztstrukturalizmus minimum Roland Barthes óta egy olyan értelmezési módra tett (alapvetően a kritikaírásban, de az irodalomtörténetben is) javaslatot, mely kiszabadul a szerző vagy környezete bénító tekintélye alól, s a különböző forrású szövegek összjátékából merítve, alkotó módon hoz létre jelentéseket. Az erdélyi szerzők esetében azt gondolom, hogy az írói autoritás és a tágran értett 'hely szelleme' mindig erős volt és maradt, annak minden többletjelentésével, sokkal erősebb, mint a legtöbb magyarországi szerző esetében. Ezt már Babitsék, Schöpfliné, Szerb Antalék is így látták. A „hivatás teljesítése”, a feladatelv becslendő a korban, az eszméken és hangoztatott elveken túl ugyanakkor az irodalmi provincializmus veszélye (mellyel óhatatlanul számolnia kellett a kisebbségbe jutott erdélyi magyarságnak – nemcsak Erdélyben, hanem mindenütt, vagy talán Erdélyben még a legkevésbé) a decentralizáció kényszerű folyamatában furcsa fogalmi képleteket juttatott olykor felszínre. Ezek egy része évtizedről évtizedre átalakulva ugyan, de újra és újra feltűnt. Vallasek Júlia ezt szépen körüljárja, megírja az 1940–44 közti korszakról, tehát még a „visszatért” időkben is kimutatva. Kuncz a húszas évek végét követően ugyanis azt írja, hogy a kisebbség „irodalmában és művészetében maga az egyetemesség” kell hogy legyen, s ez az elv főként Makkai Sándor értekezéseiben is folyamatosan jelen van és hat. Ő az egyetemesség közvetlenül kapcsolódó kategóriaként a regionálist, a sajátosat, s nem a nemzetit nevezi meg. Később átalakulva, de több erdélyi gondolkodónál – politikai oldalaktól függetlenül – vagy éppen a sütői életműben is mély nyomait találjuk mindennek az elképzelésnek.

F. T. G.: *Engedjete meg egy hosszabb idézetet: „Sípos: Varázssíp lett kezemben a bot, a világot válthattam volna meg, de alkudni mertem a jóra, akár orgyilkosok vagy rimák a bűnre. Eladó a*

mennysorság? Mi az ára? Rakják be a tarisznyámba. Aranyat ígértek, és botorul meg is örvendtem neki. Aki ígéretében megfogytokozik, átok rája. Rajtam az átok, az arany átka, az csábította a hatalmasakat ellenem a gonoszra, rajtam az átok, ostobán.”

Könyvedben nagy teret kap Sütő András 1970-es, 1980-as évekbeli drámaírói munkássága; értékek mellett többek között egy erdélyi írói magatartásmodellt is vizsgálász, vitába szállva általad – mondjuk így – mítoszszerűnek, de legalábbis kultikusnak tartott értelmezésekkel. Vita-tod a Sütő-teljesítménynek az akkori erdélyi munkák fölé, a mértéktelen magasságokba való magyarországi emelésének jogosságát. De talán nem jogosulatlan az a megállapítás, hogy az egyes kiemelt életművek körüli viták eleve eltakarják az előzményeket, amelyek szerintem nélkülözhetetlenek volnának a csúcsteljesítmények pontosabb értelmezéséhez is. S nem foglalkozni kellő mértékben azzal, hogy például a híres Sütő-trilógia nem légtüres térben született, még a magatartásmodell szemponyjából sem. A fönti rövid idézet Csávossy György Patkánysíp című darabjából származik, amelyet 1973-ban bemutattak. Folyóiratban 1970-ben jelent meg, könyvben viszont csak jóval a forradalom után (ilyen egyszerű tényezők is befolyásolják a recepciót – erre te is reflektálsz –, s ennek következtében az eszmetörténeti folyamatok föltárását: ami nem olvasható könyvben, arról alig beszélünk). Azért is érdekes ez a hamelni patkányinvázió mondóját (az erdélyi szászok eredetmondóját) földolgozó darab, mert az alkotó értelmiségi felelősségét már évekkkel Sütő(ék) előtt fölveti, ráadásul nem a diktatúra szakaszában, hanem Ceaușescu uralkodásának kezdetén, az „ereszd meg” periódusban, amikor az író (és hőse) még nem egy velejéig gonosz (és annak is látszó), csak éppen egy praktikus, pragmatikus hatalommal szembesül. De voltak még modern drámaírói értékek abban a korszakban, Páskándi Géza történelmi drámái mellett abszurdoidjai a hatalomnak alávetett emberről, Kányádi Sándor színdarabja a megfigyelésről, lehallgatásról, vagy mondjuk Kincses Elemér részben bemutatott, de könyvben szintén csak húsz-harminc év múlva olvasható színdarabjai. Érdemes-e ezek ismerete, földolgozása, értelmezése nélkül olyan vitákat folytatni, mint amelyek Sütő kapcsán alakultak ki?

B. L.: Az elejére reflektálnék előbb. Az előzmények egy történeti vizsgálatban egyszerűen elengedhetetlenek. Persze hogy nem légtüres térben születtek a darabok, s nem is akármilyen előzményekkel, indokokkal, s az sem lényegtelen, hogy milyen társadalmi körülmények közt láthattak napvilágot, ha ugyan... Páskándit, Kányádit, Székely Jánost én is többször említtem abban a tanulmányban, mely az erdélyi történelmi dráma nagy időszakát egyetlen évszám kapcsán szemléli. Másfelől én nem törekedtem ebben a könyvemben a legkevésbé sem átfogó és kimerítő, mindenre választ adó irodalomtörténeti összegzésre. Az írások nem is így születtek. Egy csokorba válogattam őket, nyilván tudatosan, többségük korábban született, de ettől még persze számtalan feltáratlan aspektus van, számtalan részprobléma vár kutatásra, amivel bíbelődni kell s érdemes. A *Patkánysíp* értékes és felfedezésre váró darab. Az, hogy saját korában népszerű vagy bizonyos fokig sikeres volt, még akkor sem volt túl sokat jelentő, mert egy-egy folyóirat-publikáció akkor sem ért fel a kötetben, kötetekben, válogatásokban való megjelenéssel, s kevesek voltak olyan szerencsések, hogy drámáik folyóiratbeli megjelenése évében vagy már a következő évben színpadon is játsszák azokat, mi több, itt is, ott is, tehát Magyarországon is – ahogyan az említett Sütő-trilógia minden egyes darabjának premierje Magyarországon volt! –, s kötetben is mindjárt megjelenhetett. Ez az egyéni teljesítményen túl a korbeli hatalmi gépezetet tekintve egyáltalán nem volt olyan egyszerű, mint amennyire mostanság látszik. 1970 és 1974 közt azonban rengeteg minden történt Románi-

ában és a román politikában, a magyarságot és irodalmát tekintve többségében szomorú dolgok, s ha csupán a szerzői témaválasztásokat nézzük, ez akkor is szembeötlő. Az alkotó értelmiségi és a hatalom problematikája a valóságban és a színpadon megjelenítve az egész korszakot nézve ezért meghatározó és elsődleges... Sütő (aki a kulturális agitatív szellem minden tételét nemzetgyűlési képviselőként is közelről ismerhette) drámatrilógiájának megszületésekor már egyértelművé vált és kiteljesedett Romániában a hatalmi önkény, s erőteljesebbé lett a hatalomhoz (is) kötődő értelmiségiek belső morális vívódása. Kényszerpályák és börtönévek, illetve megalkuvások és önként vállalt, szégyenletes dicsőségek is övezik sok esetben ezeket, melyek paradox módon mégis sokszor ugyanoda, az egyéni és kollektív szabadság tragikus felszámolásához vezettek.

A másik fontos dolog, amit említettél is, hogy én sohasem a sütői szépírói teljesítményt, hanem a magyarországi recepcióban bizonyos aspektusokat – például az életmű minden darabját egységesen értékesnek mondvó, a legkisebb kritikát is teljességében elképzelhetetlennek tartó attitűdöket –, illetve az életműnek az egyéb erdélyi munkák és életművek fölé, a mértéktelen magasságokba való kultikus emelését említem, mely egyértelműen túllépett '89 előtt és után is az irodalom-esztétikai érveken, s a társadalmi felelősségvállalás felől értékelte és rangsorolta a korszak összes műveit.

Végezetül: hogy érdemes-e olyan vitákat lefolytatni, amelyek 2005 körül zajlottak? Azt gondolom, óvatosan és körültekintően igen, személyeskedésektől óvakodva, de erre ritkán akad példa. Írom is a kötetben vagy utalok rá több helyen, hogy könnyen ugyanannak az elképzelésnek eshetünk áldozatává, mint amit elkerülni igyekszünk, csak egy másik ideológia buktatói kapcsán. Én tudatosan nem vettem részt az ún. Sütő-vitában, bár többen szorgalmazták akkor, hogy szóljak hozzá. Végül egy – a vita szempontjából – semleges fórumon írtam le éppen azt, amire utalsz, hogy az alapos társadalmi háttérvizsgálatok nélkül csak az ideológiáktól szabadulni képtelen totalizmusra törekvésünk egy másik formája mutatkozik meg. Ráadásul az üdvtörténetekhez vagy az alávalóságokhoz reprezentánsokat kereső értelmezői áhítatban és/vagy indulatokban sajnálatos módon ismét csak az alkotói teljesítmény jelentős része sikkad majd el.

F. T. G.: *Számomra nem derül ki egyértelműen a könyvből – ezért is jó lenne, ha fölvenné ezt következő témáid közé –, hogy az erdélyi magyar irodalom magyarországi, s szerinted nem eléggé, vagy nem mindig tárgyyszerű megítélése, mennyiben volt párhuzamos az „otthonival”. Szerintem a korabeli erdélyi irodalmi közvélekedés az volt, hogy Sütő hetvenes-nyolcvanas évekbeli munkássága kiemelkedő, de egyáltalán nem páratlan teljesítmény. Több szempont kívánczik ide; az okok között ott lehetett az is, amit írsz, hogy különösen a hetvenes években egyre-másra születtek az értékek, s ezeket ott ismerték, itt meg nem. Az egyik legfontosabb: tapasztalataim szerint az erdélyi elit nem rajongott kritikátlanul Sütőért. Az egyik megszorítás: én magam persze a kolozsvári irodalmi közeget ismertem, s az köztudott, hogy az értékítéletet efféle szempontok is alakították, mint a Kolozsvár – Marosvásárhely ellentét, amit itt nem tudatosítunk. Másrészt nem érdektelen az sem, hogy ennek sem (vagy nemcsak) esztétikai okai voltak: sokan azért nem kedvelték őt, mert szerintük a műveiben több helyütt „nem mond igazat”; például a szövetkezetesítés, vagy az írók ötvenes évekbeli szerepe kapcsán. (S végtére: ha jól emlékszem, a 'jó és az igaz' is esztétikai kategóriák.)*

B. L.: Ezeket, mármint a Sütőről mondottakat, sok helyen elmondtam, leírtam már. Egy egész disszertációt is szenteltem neki, igaz, annak több része még publikálatlan, de ez a mostani kötet nem elsődlegesen Sütővel kívánt foglalkozni. Amiket most róla mondtál, azokkal mind egyetértek, s ez nem csak az ötvenes-hatvanas évekre igaz, melyet sztalinista korszakaként ő is, bizonyos halk szólamokkal ugyan, de megtagadott. A hetvenes évek viszont, amire utalsz, kiemelkedően fontos, valóban, előzményeivel együtt. Ezért is nevezem „hosszú hetvenes évtizednek”, mely 1968-tól legalább 1982-ig tart, saját, több tucat elágazásával, vargabetűivel, újrakezdéseivel. Csupán erről az egy, ámbár példaértékűen gazdag évtizedről nem lehet tehát bizonyos összegzésekben centrisztikusan gondolkodni, felfűzni egyetlen folyamatra, ahogyan azt korábban néhányan megpróbálták, hiszen a társadalmi háttér folyamatok ennél százszorta bonyolultabbak. Az ekkor születő irodalmi alkotások értékelése esetén végképp nem lehetünk tehát kizárólagosak, különben óhatatlanul sematizálni kezdünk. A Vásárhely-Kolozsvár ellentétet helyesen látod, ez nagyon fontos és meghatározó volt a korban, viszont teljességében helyi és történeti értékekre utal, a ma olvasója ezzel nem foglalkozik, nyilván. A történelemnek viszont kötelessége, különben nem lesz kritikai s hiteles a munkája. Én emellett éppen az erdélyi irodalomról kialakított magyarországi képre reflektálok folyamatosan, ennek fényében is vizsgálom újra az okokat, melyek ide vagy oda vezettek, s ezek a folyamatok bizony többnyire nem esztétikai normákra épültek. A párhuzamosság a megítélésben, vagyis az erdélyi és a magyarországi recepciót tekintve ritka, de ez nem jelenti azt, hogy valakit, például Sütő Andrást, ne tartottak volna a határ mindkét oldalán sikeresnek és fontos, megbecsült szerzőnek egyidőben, legfeljebb nem ugyanazon okokból! És ez nagyon fontos, ahogyan ide kívánczik persze az is, hogy bizonyos szerzők erős „önkanonizátorok” is, mások kevésbé. Harold Bloom azt mondja az előbbiekről, hogy „strong” szerzők, akik azt is tudták, mikor, mivel érveljenek, hogyan kontextualizáljanak itt és ott, kint és bent. Sütő mindenképpen ilyen „strong” szerző volt. Mindemellett látni kell azt is, hogy a rendszerváltás előtt Magyarországon bizony a hatalom osztotta ki jószerével a szerepeket, ki írhat a határon túli magyar irodalomról, s ki nem...

K. F.: *Szilágyi Domokosról is beszélsz a kötetedben. Az ő esetében is mintha az utóbbi időszakban a társadalmi, történelmi sajátosságok háttérbe szorítanák a költészetre fókuszálást. Ezt említéd is. Mennyire gondold aggasztónak, ha aggasztónak gondolod?*

B. L.: Nagyon. Éppen az előbb mondottak kapcsán. Ha valaki így vagy úgy, együttműködött valamely kollektív ideológiát hirdető hatalommal, hatalmi rendszerrel, netán áldozatként elszenvedte azt, művei nem ettől számítanak mostantól elfogultan jóknak, esetleg bűnrosszaknak. Vagyis megítélésüknek sem ettől kellene alapjaiban megváltoznia. Irodalmi életünk egyik legkártékonyabb beidegződése márpedig megkockáztathatóan éppen az, hogy a túl közeli múlt átértékelési kísérletei közepette csak abszolútumokban, s ebből adódó minősítésekben vagyunk képesek gondolkodni.

Az apolitikus költészeteszményével az adott korban következetesen ellenzékiné mondott Szilágyi Domokos magyarországi ismertsége, tételezett kánoni helye sajnos igencsak visszafogottnak volt mondható: műveit ugyan Magyarországon is kiadták, zsenijét értelmiségi körökben elismerték, de költészetét bemutató összefoglaló tanulmánykötet csupán 1996-ban, majd 2005-ben látott napvilágot. Míg Sütő sok esetben emblematikusnak választott életműve iskolapéldája volt az erdélyi irodalomról kialakított képzetkörök, ráhagyományo-

zott feladatkörök és gyakran elvárás szinten is érvényesülő közírói szerepkörök összegző megtestesülésének, addig Szilágyi Domokos egy ezzel homlokegyenest ellentétes előjelű, a közéletiséget zárójelző és alapjaiban individuális irodalomészme, valamint egy formabontó, bölcséleti poézis legmarkánsabb megtestesítőjének számított. Szisz semmiképp sem szépíthető egyéni múltja, a nemrégiben napvilágra kerültek most tovább árnyalják ezt a helyzetet. Immáron egyértelműen megkérdőjelezhető alkotói szereptelenségének éppen a rendszer adta valós és terhes szerepkörei folytán vált első számú aktorává, azáltal éppen, hogy a tragikusán tökéletes alakításról senki, közvetlen társai vagy barátai sem tudtak.

F. T. G.: *Amondó vagyok, hogy még a mű szempontjából sem mellékes Szilágyi Domokos besúgó-i tevékenysége. Emlékezzünk Magyarok című, nagyon fontos versére, amelyben igen kritikusán viszonyul a nemzethez. Ez természetesen joga, sőt kötelessége is az alkotó értelmiséginek. Csakhogy az értelmezés szempontjából nem mellékes, más-más megítélést feltételez, hogy az, aki e kritikai szempontokat alkalmazza, közben éppen a maga bőrét viszi-e vásárra (éppen a nemzet kultúrájáért, ahogy ezt Szilágyi Domokosról hittük évtizedekig) vagy másét, akiről éppen feljelentést ír. Varró János életművének kimagasló értéke töredékes memoárja, amelyben tárgyyszerűen leírja, hogyan verték, hogyan alázták meg, mit szenvedettek el vele a börtönben. Ennek a megnyomorítottságnak a hatása is érzékelhető, talán szövegszinten is kimutatható Varró irodalomkritikusi munkásságában és történelmi regényében is. Az én lelkiismeretem szempontjából Varró pályatörésének higgadt megítélése nem kevésbé fontos, mint a Szilágyi Domokosé. S abban, hogy Varró börtönbe került, eddigi ismereteim szerint Szilágyi Domokosnak is szerepe van.*

B. L.: Meglehet. De ne feledjük, Szilágyi tragikus öngyilkosságát is sokáig csupán a teljes kisebbség pusztulásának víziójaként láttatták: mostantól akkor költészetének reális értékeit is kritikus (szerintem nem túlzóan kritikus) nemzetképéből, vallott eszméiből, netán emberi gyarlóságából vezessük le? Számomra elsődlegesen az fontos, hogy amit írt, miként hat, hat-e egyáltalán, s mennyire árnyékolja ezt be egy felületes és előítéletekben burjánzó társadalomkép. Nehéz, de megpróbálom különválasztani a dolgokat. A jó írást, és az olykor gyatra emberi magatartást. Tehetem, mert hiszen nem most szembesülök vele először. Kérdés, hogy mit tesznek majd azok – például a mostani diákok, akár tanítványaim is –, akik eleve e terhes referenciával együtt találkoznak Szisz nevével, költészetével, életművével. Amúgy pedig úgy fogalmaztam az említett „alakításról”, mint pofonról is, ha tetszik, hogy nem a király, hanem mi mindannyian lettünk meztelenek...

F. T. G.: *Könyved utolsó harmada az utolsó években megjelent könyvekről, Kovács András Ferenc, Szilágyi Júlia, Papp Sándor Zsigmond, Kántor Lajos, Miklós Ágnes Kata könyveiről írott kritikákból áll. Ezek a nevek, könyvek lehetnek határkijelölő pontok egy új értékszerkezetben, de a névsor ugyanúgy adódhat a könyvek megjelenési idejének, kritikaírásra vonatkozó felkérésnek, a recenzens adott hangulatának esetlegességeiből is. Mennyire fontosak e művek és nevek?*

B. L.: Számomra fontosak, de nyilván ünneprontó leszek, ha azt mondom, az embert nem csupán felkérések, hanem határidők is sürgetik. Egy ebbe a névsorba illeszkedő név, a Bodor Ádámé sajnos kimaradt, azon egyszerű oknál fogva, hogy nem készültem el időre – mármint a könyv kéziratának megbeszélte, utolsó leadási határidejére – a *Verhovina madarairól* írt kri-

tikával. S persze mindezekén túl minden ilyen tanulmánykötet szükségszerűen válogatás is. Nem akkor jelenik meg, amikor egy könyvreválóval elkészül az ember. S nekem is több feladatom, munkaköröm, többes kutatási területem is van, de a századelő magyar irodalmáról vagy a századfordulós Nagyváradról szóló írásaimat nem helyezhetem az erdélyi magyar irodalmat tárgyaló történeti kitekintések s szociológiai alakzatokat elemző dolgozatok mellé, ahogyan egy komoly irodalomelméleti vagy kritikaelméleti írás mellé sem. A szerzők különben, akiknek műveit a kötet második részében tárgyalom, mind erdélyiek, vagy kötődnek Erdélyhez, a műveikről szóló kritikák viszont nem ezért születtek. Egyszerűen fontos művekről beszélünk. Bizonyos fokig, szemléletem szerint határkijelölők is az egyéni életutakban, de ez leginkább a kritikus egyéni vízióját tükrözi.

K. F: *Papp Sándor Zsigmond Semmi kis életek című kötetét meglehetősen hosszan tárgyalod. E kötet az előző korszak Romániáját és a fordulat éveit jeleníti meg. Nem egy regény született az utóbbi időben erről az időszakról. Milyen mértékben tartod kiemeltnek Papp Sándor Zsigmond regényét?*

B. L.: Fontos prózai művek láttak napvilágot ebben a tematikában, többen, akik a regényről írtak, ezt megemlítik. Hogy az így értett időszak Erdély-regényének, akár Láng Zsoltra, akár Dragomán Györgyre (részben Demény Péterre, Vida Gáborra), vagy akár most Papp Sándor Zsigmondra gondolunk, van-e valamiféle reneszánsza, nem tudom. De azért írtam az utóbbiról ilyen részletesen, mert remek alkotásnak gondolom, kiváló prózanyelvnek – kissé tartok is a folytatástól, amiről tudom, hogy éppen készül –, s főként, mert nagyon hitelesnek érzem. Azt az összetett időszakot mutatja be plasztikusan – már amennyire egy remek regénytől ilyet elvárni lehet –, amely meghatározó élménye szerzőjének, ahogyan nekem is, tehát a múlt évszázad kegyetlen, egyszerre szép és tragikus utolsó negyedét. Ha el szeretném helyezni a tematikusan szintén e korszakkal foglalkozó művek sorában, minden hibájával, bizonyos fokú túlrtságával együtt is bátran az élménybe állítom.

K. F.: *Talán az egyik legnehezebb kötet, amelyet tárgyalasz, Kántor Lajos Konglomerát című könyve, amellyel, valljuk be, őszintén meg kell küzdeni. Mennyiben gondolod te ezt nehéz kötetnek?*

B. L.: Huh, nagyon. Ez egy értekező prózai könyv elsődlegesen, bár tipológiailag nehéz lenne besorolni, s Kántor maga itt egyfajta szépíróként is bemutatkozik. Lehet a műveknek, de az olvasatainak is van egyfajta történetük. Én a könyvet Lipcsébe menet és jövet, tehát egy vonaton olvastam szinte végig. Egy konferenciára utaztam, s olyan volt minden fejezet, minden „szeminárium” a könyvnek, mint egy-egy újabb, feltűnő állomás az utazásom során. Ha Tamás azt feszegette az előbb, hogy a szakmabeli értekező alapvetően más olvasatokkal, olvasattapasztalatokkal rendelkezik, akkor Kántor Lajos könyve esetében ez afféle elvárás is. Írom is róla, hogy aki nem jártas az erdélyi irodalmi élet berkeiben, útvesztőiben, az nem könnyen rágja át magát rajta, lehet, meg sem érti. Aki viszont érdeklődik iránta, alapvető ismeretekkel gazdagszik a korról, rengeteget tanulhat belőle. Nem egyszerű tényadatokat, hanem olyanfajta szemléletet, mely révén rájöhet, hogy ennek az időszaknak minden egyes szereplője, átélője – s bizonyos fokig magamat is ide sorolom –, illetve minden megrajzolt életútja és ahhoz köthető csapdahelyzete, rossz döntése, kudarca, mennyire nem egyszerű, nem könnyen és felületesen megítélhető. Hogy káprázatosan és döbbenetesen összetettek a dol-

gok, s hogy mennyire elképesztően uniformizáló, lekerekítő, elcsépelő olykor a diakrón recepciójuk, történeti megítélésük főként Magyarországon, tisztelet a kevés kivételnek.

K. F. *Rendkívüli módon örültem, hogy Szilágyi Júlia fontos esszéista munkáinak egy része is előkerült a kötetben. Szilágyi Júlia mindenképpen meghatározó olvasó. Úgy láttam, számodra is. A kérdező magatartásod a könyvben valamennyire az ő kérdező módszerével is összeolvasható? Elég erősen példaértékűnek is tartod az ő olvasásmódjait?*

B. L.: Igen, persze, annak. Én nem tartoztam ugyan a tanítványai közé, de jól ismerem alapos, meghitt, bölcs és igen üde elemzéseit, s híve vagyok kedves, s vállalt személyességének is a kritikáit, s főként esszéit illetően. Radnóti Sándor ez utóbbiért nevezhette találóan a *Lehet-e esszét tanítani?* című kötetét egyenesen „értekező lírának”. Szilágyi Júlia az olvasás örömeivel és a kérdező szabadságával ír, beszél és értekezik, s persze oktat is, leginkább szeminarizál. Bámulatos olvasottsággal és manapság meglepő empátiával. Kritikusként is egyfajta lassú, kimerítő, alapos olvasást képvisel, mely számomra mindenképpen példaértékű. Ezeken túl is úgy látom, az értekezés igazi szabadságát, játékosságát ő mindvégig sikeresen meg tudta őrizni. A megértés mozgatórugója mindkettőnk szemléletében a folyamatos, érlelő kétely és a termékeny kérdésselvetés. Egyik beszélgetésünkkor, s annak végén kötete nekem szánt dedikációjában is megerősítette mindezt, hiszen megtisztelően azt írta: „az ideális olvasónak”. Pironkodtam nagyon, bevallom. Következő gyűjteményes kötete kapcsán csak azt írhattam: műalkotás rangú értekező próza az övé. S ez talán mindent elmond róla.

(Szeged, 2013. május 30.)

GÖMÖRI GYÖRGY

Egy Eszefdés filológus kalandjaiból

1.

„Péhádéről már hallottunk, de olyan tudományos fokozat, hogy Eszefdé, nem létezik!” mondhatná valaki a fenti cím olvastán. Igaza van. Ezt a rövidítést én találtam ki, sietek is elmondani, mit jelent: ez a Szívós Filológiai Detektívmunkáért magamnak adományozott cím, amit szívesen odaítéltek másoknak is. Lesz, aki azt mondja, ilyen címre nincs szükség, hiszen vannak rendes tudományos fokozatok, bár meglehet, ezek (mint a doktorátus) kissé devalválódtak politikai megfontolások és pártszempontok alapján. Aki az elmúlt évben olvasta a napi sajtót, tudja, mire gondolok.

Ezt a csak virtuálisan létező címet sem adják persze ingyen. Meg kell dolgozni érte, hűvös könyvtárakban és archívumokban kell tölteni olyan napokat, amikor az ember legszívesebben strandolna, vagy fagyaltozna a folyóparton. Egy fiatalabb kollega közbevetethné: már minden elérhető a neten! Ez nem egészen igaz. Ha 1980-at vesszük kiindulópontnak, persze rengeteg információ elérhető, de még ma, 2013-ban sem létezik egy teljes, mindent átfogó digitalizált világgönyvtár. A legnagyobb közgyűjtemények esetében ez már talán ebben az évtizedben megvalósul, de a kisebb könyvtárak és levéltárak anyagát még elég sokáig csak a hagyományos módon lehet elérni.

Néhány módszertani kérdés SzFD várományos filológusok részére: nincsen ingyen ebéd, esetleg az ingyenkonyhán. Vagyis felkészültség és erudíció nélkül ritkán születnek izgalmas felfedezések. Tudni kell valamit a kutatásra kizemelt könyvtár múltjáról, katalogizációs módszereiről, újabb vásárlásairól. De még komoly felkészültség mellett sem mondhatunk le a *szerencselelet*-ről (serendipity), vagyis arról, hogy a mérhetetlen nyomtatott és kézzel írott papírtömegeből előbukkanjon egy-egy számunkra becses könyv, levél, vagy bejegyzés. Más szóval nem árt, ha a kutatónak van intuíciója és vannak sejtései, amelyek szerencselelet formájában valósíthatók meg.

2.

Én magam elég későn kezdtem hungarika-kutatással foglalkozni. Pontosabban, mivel Oxfordban az ötvenes évek végén a legújabb magyar és lengyel irodalomról írtam disszertációm, nem nagyon értem rá a régebbi filológia művelésére, valahogy későbbre hagytam az ELTÉ-n korábban táplált ambícióim megvalósítását.

De 1966-ban megjelent első angolul írott könyvem és egy évvel később Párizsban lengyel irodalom-kutatás közben egy érdekes hungarikára bukkantam. Ez az ottani Lengyel Könyvtárban történt (a Szent Lajos szigetén), ahol Mickiewicz-korabeli kiadványok forgatása közben egy ritka röpiratra bukkantam. Ezt az 1830-as felkelést követő lengyel-orosz háború után írta a magyar rendekhez „egy magyar hazafi”, bizonyos Krajtsir Károly. Krajtsir eperjesi

orvos volt és tevékenyen rokonszenvezett a lengyel függetlenségi mozgalommal, amelynek bukása után Párizsba emigrált, s onnan írt egy szívhez szóló levelet magyar honfitársaihoz: segítsék a száműzetésre kényszerült lengyeleket, gyűjtsenek pénzt számukra. Ennek a levélnek a röpirat-formában való kiadását vittem magammal Budapestre, azzal, hogy majd ott közreadom.

Ez 1968 forró nyarán történt, amikor már egy brit útlevél birtokában haza mertem látogatni. Igaz, ez a hatóságok engedékenyebb politikáján is múlt, hiszen a Prágai Tavasszal párhuzamosan Magyarországon is enyhülni látszott a pártállam kontrollja. Mindenesre anyám nagy örömeire kaptam vízumot és Prágán, valamint Pozsonyon keresztül augusztus közepén megérkeztem Budapestre. Itt pár nappal később (már a prágai beavatkozás után!) felhívtam telefonon régi tanáromat, Szauder Józsefet. Tudtam, hogy egyik szerkesztője az *Irodalomtörténeti Közleményeknek*, ahol be akartam számolni hungarika-találatomról. A következő telefonbeszélgetés zajlott le Szauderrel. Mondom a nevemet, mire ő, kicsit meglepve:

– Az a Gömöri?

Mondom, hogy „az”. Mindjárt meghívott teára a lakására. Mutatom neki a Párizsban talált szöveget. Szemüvegcsere, Szauder mosolyog. Krajszir röpiratában ugyanis az orosz brutalitás által hazájukból elűzött lengyeleknek kér segítséget – a magyaroktól. Ezt közölni most, amikor Prágában szovjet tankok fojtották el a csehszlovák reformkísérletet? Ki hitte volna, hogy Krajszir szövege majd 140 év multán újra aktuális lehet? Erre a kérdésemre Szauder csak legyint:

– Tudja milyen hosszú az átfutási idő az *ItK*-nál? Mire ez megjelenik, Prága régen el lesz felejtve.

Részben igaza volt, mert 1971-re, amikor ez a szöveg megjelent, Magyarországon már édeskevés embert érdekelt, hogy a csehszlovák kormányfőt Dubčeknek vagy Husáknak hívják, halálos ítéletekkel záródó perek sem követték a szovjet intervenciót, csak kirúgások, de azok sorozatban. Bár elkezdtem írni recenziókat a *Nagyvilágnak*, a következő években pedig főleg lengyel filológiával foglalkoztam.

1974-ben viszont fölvettem a kapcsolatot az Irodalomtudományi Intézettel, pontosabban Klaniczay Tiborral, akinek jegyzeteiből hajdan régi magyar irodalmat tanultunk. Nála tett látogatásom új lökést adott a hosszabb időre felfüggesztett Balassi-kutatásaimnak. Az ő ösztönzésére indultam el azokon a nyomokon, amelyek hosszú távon számos eredményhez vezettek. A „felfüggesztésen” azt kell érteni, hogy amikor 1953-ban életemben először jártam Lengyelországban, megfogadtam, hogy valamikor végére járok Balassi Bálint lengyelországi kapcsolatainak. Ezeket Eckhardt Sándor és Waldapfel József is kutatta, de még maradt olyan terület, ahol el lehetett indulni a lengyel könyvtárakban, illetve levéltárakban.

Ekkor már kinevezett tanár voltam a cambridgei egyetemen és gyakorlatilag minden tanítási szünetben utazhattam, kutathattam. Így 1975-ben lengyel akadémiai ösztöndíjjal jártam olyan helyeken, ahol hajdan Balassi Bálint megfordulhatott: Danckában, Fromborkban, Olsztynban és Braniewoban, a hajdani Braunsbergben (utóbbi a második világháború ügy elpusztította, hogy szinte semmi sem maradt a hajdan híres jezsuita kollégiumból) és a nagy egri Balassi-konferenciára kész lett egy dolgozatom Balassi lengyelországi kapcsolatairól. Ezt még főleg lengyel forrásmunkák alapján szedtem össze, és nem Warmiában, hanem a varsói Állami Archívumban (AGAD) bukkantam rá később Bekes Lászlónak egy olyan 1594-es leve-

lére, amelyben egyéb magyarországi események között említi Balassi halálát Esztergom ostrománál.

A továbbiakban levelezés, illetve helyszíni kutatás révén találtam két Balassi Bálint-bejegyzést korabeli *album amicorum*okban. Az egyiket egy szorgalmas koppenhágai észt-kutatónak, Vello Helknek köszönhetem, akivel hosszú éveken át folyamatosan cseréltünk információt európai albumokról, a másikat két boroszlói kutatóút alkalmával találtam és dolgoztam fel. Mindkét találatról beszámoltam az ItK-ban és a Magyar Könyvszemlében. Ezek szerencsejelek voltak, viszont az utolsó általam talált Balassi-adat története már egy hipotézisen és gyors helyzetfelismerésen múltott. Talán érdemes elmondani a körülményeket.

1995-ben lehetett, hogy hosszabb ösztöndíjjal megint Varsóba utaztam, de elfeledkeztem arról, hogy augusztusban a legtöbb lengyel könyvtár és archívum zárva tart. Így aztán július utolsó napjaiban Varsóban az derült ki, hogy az Állami Archívumban tervezett többhetes kutatásomra mindössze egy délelőtt maradt, az is szombati napon, amikor csak fél napig van nyitva a levéltár. Nyitás után azonnal berohantam az AGAD-ba és mivel feltételeztem, hogy Balassi lengyelországi katona-toborzásáról kellett maradnia valaminek a korabeli számadáskönyvekben, kikértem a Királyi Számadáskönyvek vaskos kötetét. És láss csodát: nem telt bele több mint fél óra, már felbukkant a kötet egyik lapján egy jókora összeg, amit a lengyel országgyűlés Wesselényi Ferencnek utalt ki 1590-ben, „Balassi uramnak, aki katonáival ott áll a lengyel határon”. Ez a találat olyan izgalomba hozott, hogy azon nyomban írtam róla egy képeslapot egy magyarországi filosz-kollégának: heuréka! Utána persze beszámolóm is megjelent erről az ItK 1996,1-2 számában. Ezzel, azt hiszem, végérvényesen beírtam magamat a Balassi-szakirodalomba.

3.

Viszont az angol–magyar kapcsolatok kutatásaira csak 1976-ban szántam rá magamat, amikor a már említett nagy egri Balassi-konferencia után Tóth István pécsi irodalomtörténész meggyőzött arról, hogy ilyenekkel is kellene foglalkoznom. Tóth abból indult ki, hogy angoliai egyetemi állásom és az a tény, hogy bármikor bármit megnézhetek egy angol vagy skót könyvtárban, különösen predesztinál egy ilyen kutatói szerepre.

Tóth Istvánnak, akinek ötleteit a filosz-szakma nem mindig fogadta egyöntetű elismeréssel, ez esetben teljesen igaza volt. Úgy jártam, mint a geológus, aki próbafúrást végez egy viszonylag feltáratlan területen és hirtelen gazdag ásványi rétegekre bukkan. Ehhez nem is kellett messzire mennem: Londonba, illetve Oxfordba.

Mivel a 16-17 századi angol magyar peregrináció szinte kizárólag protestáns diákokból állt össze, és mivel tudtam, hogy a zsoldárfordító tudós Szenci Molnár Albert is járt (ha csak rövid ideig is) Angliában, ott kezdtem a kutatást, ahol a legvalószínűbbnek tartottam Molnár látogatását: a Lambeth Palace Libraryban, az angol főpapok, érsekek és püspökök könyvtárában. Szinte az első könyv, ami a kezembe akadt Kálvin János *Institutio*-jának magyar fordítása volt, vaskos könyv korabeli kötésben, fordította Szenci Molnár Albert. Az első oldalon a fordító szép kézírásával latin nyelvű dedikáció George Abbot canterbury-i érseknek. Más szóval bizonyították arra, hogy Szenci Molnár (talán heidelbergi, vagy hollandiai ajánlólevelekkel) felkereste az érseket és ez alkalommal adta át frissen megjelent, Németországban kiadott Kálvin-fordítását.

Történt ez 1976 tavaszán. Pár héttel később Oxfordban jártam és ott valaki – lehet, hogy a történész Bob Evans – mondta, hogy éppen itt dolgozik egy magyar irodalomtörténész, a hebraista Dán Róbert, nem akarok-e vele találkozni. Akartam és leültünk egy kávézóban Dánnal, nem bírtam ki, hogy ne újságoljam neki azonnal londoni felfedezésemet. Amikor megtettem, Róbert elnevette magát:

- Nem fogod elhinni, de a múlt héten jártam ugyanott és én is rábukkantam a dedikált Kálvin-könyvre.

Miután 350 évig senki sem vette kézbe, most pár nap különbséggel egyszerre két magyar kutató csodálkozott rá Szenci Molnár Albert kézírására. Most akkor mit csináljunk? Dán Róbert készen állt a megoldással:

- Írjuk meg együtt a cikket az *ItK*-nak. Írd meg te, aztán majd belejavítok vagy hozzáteszek valamit és a kettőnk neve alatt publikáljuk.

Így is történt. Ez az epizód megalapozta Dánnal való barátságomat, aminek csak e kiváló filológus korai halála vetett véget a nyolcvanas években. S ha már egyszer elindultam Molnár Albert nyomain, ezt nem hagytam abba: találtam tőle bejegyzéseket album amicorumokban, egy dedikált példányt a Kálvin-fordításból Franekerben, és mindezt közreadtam hazai folyóiratokban. 1986-ban aztán Hamburgban és Brémában kutattam, az utóbbi egyetemi könyvtárát igazából Coccejus anyaga miatt kerestem fel, hogy annak albuma alapján feltárjam a nagy protestáns teológus korai magyar kapcsolatait. De ha már ott vagyok, gondoltam, megnézem a katalógusban Molnárt. Volt tőle több tétel, az egyik Melchior Goldast neve alatt.

Kikértem és íme: szerencselelet! A Goldast-gyűjtemény ugyanis egy ismeretlen latin-magyar kiadványt tartalmazott, egy hosszú verset az utolsó ítéletről: oppenheimi kiadás, Molnár fordítása. Mint hamarosan kiderült, maga a fordítás már ismert volt a szakirodalomban, de a kiadvány ismeretlen, egyetlen példánya tehát Brémában lappangott.

A harmadik és számomra legizgalmasabb Molnár Albert-szöveg Amerikából került elő, még hozzá a Yale egyetem könyvtárából. Tomasz Venclovának köszönhetően meghívást kaptam a Yale szláv tanszékére az év reprezentatív szlavista előadására – ez jelentős tiszteletdíjjal járt és lehetővé tette számomra többnapos kutatást az egyetem könyvtárában. Nem kellett viszont kiadnom pénzt szállásra, mert Györgyey Feri és Klári meghívtak Orange-ba, New Haven közelében lévő házukba. Kialakult tehát a szokás, hogy reggel Klári bevisz a könyvtárba kutatni, este meg értem jön. Az első ilyen kutatónapon (főleg lengyel anyagokat kerestem a Beinecke könyvtárban) gondoltam, azért érdemes megnézni, van-e jelentős régi magyar könyvanyag. Éppen a Yalen ne lenne? De amit találtam, arra nem számítottam.

Ilyenkor meg szoktam nézni, van-e a gyűjteménynek régi magyar bibliája. Volt, még hozzá Szenci Molnár Albert kiadása, és a katalóguscédula jelezte, hogy bejegyzés is van benne. Amikor kinyitottam a bibliát, szinte felujjongtam az örömtől: ez volt Molnár Albert dedikációs példánya, amit legbőkezűbb mecénásának, Tudós Móric fejedelemnek adott át, benne egy kézzel írott kis latin verssel, amiben a fejedelem kislányának születéséhez gratulált! Egy más bejegyzés alapján kiderítettem, honnan került ez az ú.n. „hanai” biblia Marburgból vagy Kasselből Amerikába. Gyorsan lefényképeztettem a több száz éves szöveget és este mondom az egészet az irodalmár-fordító Klárinak, aki erre felsikírt:

- Negyven éve élünk a Yale mellett és nekem nem jutott eszembe hogy megnézzem itt a magyar könyveket! Milyen szerencsés kezded van...

A 14 soros kis verset Szentmártoni Szabó Géza lefordította magyarra és a latin eredetivel együtt közzétük először az *ItK*-ban (2000, 5-6 szám), majd *Kultúránk követői a régi Európában* című könyvben (Editio Princeps, 2009). Utóbbi ezen a tanulmányon kívül még két újabb kis Szenci Molnár-felfedezésről írt dolgozatomat is közli, de ezek egyike sem volt olyan váratlan és izgalmas, mint a yalei találat.

4.

Végül az SzFD-re törekvő filológusnak azzal is számolnia kell, hogy a másnyelvűek nem tudnak magyarul és ezért gyakran elírnak magyar neveket. Ha pedig az így kerül a katalógusba, a magyar kutatónak leleményesnek kell lennie, hogy megfejtse a gyakran elég egyszerű elírást.

Az első ilyenről akkor találkoztam, amikor elolvastam Keserű Bálint kiváló tanulmányát az Ujfalvi-albumról és azt gondoltam, meg lennék lepve, ha Ujfalvi angol utazásáról ne lenne valahol valamilyen dokumentum a Szigetországban, ahol évszázadok óta minden levelet eltesznek és számon tartanak. A British Libraryben kezdtem, a kéziratárban. „U” betű alatt ugyan semmit sem találtam, de feltűnt egy „Wyfalvi” nevű ember Lord Burghleyhez írt levele ugyanabból az időből. Mivel akkoriban a magyar peregrinusok többségének szép („kancelláriai”) kézírás tanítottak Sárospatakon, vagy Kolozsvárt, ezúttal is jól olvasható levelet találtam Ujfalvi Imrétől, amiből kiderült, hogy heidelbergi ajánlólevéllel fordult Burghleyhez és hogy nem egyedül járt Angliában: barátja, Váci Gergely társaságában utazott oda. Váci pedig jó ismerőse volt Molnár Albertnek... még egy hasznos adalék a magyar peregrináció történetéhez. És mivel az Ujfalvi-albumban van bejegyzés Lord Burghleytől, azt is tudjuk, hogy Ujfalvi beadványa eredményes volt, valószínűleg kapott egy olyan menlevelet a kancellártól, amivel nyugodtan utazhatott az idegen látogatókkal szemben akkor még nagyon bizalmatlan, gyanakvó Angliában.

A másik ilyen elírás megfejtése viszonylag új, alig pár éves. Évtizedek óta kutatom a British Library hungarikáit, elég jól ismerem az állomány ide vonatkozó részét, de megint találtam valamit, ami felvillanyozott. Ez nem olyan izgalmas, mint Szentmártoni Szabó hosszú Janus Pannonius-vers találat, de azért ez is gazdagítja tizenhatodik századi irodalmunkat, ahol minden ismeretlen nyomtatvány felbukkanásának van jelentősége. Forgách Ferenc történész ifjúkori költői (latin) ujjgyakorlatairól van szó, amelyek „Ad Nicolaum Olahum...Carmen” néven jelentek meg Páduában 1553-ban, s amelyeket az alkalmi költő Oláh Miklós érsekké avatásának tiszteletére írt. De miért lappangott ez a kiadvány a British Libraryben? Egyszerű a válasz: nem „Forgách”, hanem „Francisci Forgax” néven szerepelt a katalógusban. A kiadványról írt bevezetőmet az összes latin vers faksimiléjével együtt közölte a *Magyar Könyvszemle* 2010/1-es száma.

Folytathatnám, de jobb röviden és érdekesen, mint hosszan, de unalmasan írni. Még akkor is, ha a hazai németes filosz-hagyományban nagyra tartják a hosszú és lehetőleg bonyolult nyelvezetű írásokat. Engem sajnos a filológiai detektív munka jobban érdekel, mint annak a bizonygatása, mennyire vagyok otthon az elméleti szakirodalomban. Ezért kezdtem és fejezem be ezt a kis írást az olvasóknak SzFD elérésre való biztatással.

HERCZEG ÁKOS

Lírai hang olvashatósága én és individuum határterületén

VALLOMÁS ÉS „EMBER-TELENEDES”
A SZERETNÉM, HA SZERETNÉNEK CÍMŰ VERSBEN¹

Egyre valószínűbb, hogy Ady költészetének megítélésekor nem kerülhető meg, hogy újra és újra művészet és élet bonyolult összefonódásának kikérdezésére kelljen vállalkozni. Mindez nem pusztán az életrajz és az életmű recepciótörténetileg rögzült kölcsönhatása miatt tűnhet szükségszerűnek, hanem mert gyakran maguk a versek is a költői szó mint vallomástétel és mint művészi produktum olyan elvi különbségéből indulnak ki, ahol ez utóbbi éppen a lírikus alakjára való visszaolvashatatlanosság poétikailag relevánssá váló mozzanata által lesz kitüntetetté. Hogy az Ady-líra ilyen irányú vizsgálata kellően megalapozottnak tűnhet, azt az is mutatja, hogy már a nevezetes 1906-os színre lépés a korai kötetek „előírászerű” élménylírai dikciójának látványos visszavonása a grammatikai természetű, illetően „személytelen” (az empirikus ént hangsúlyozottan nem utánalkotó)² versalany elismeréseként is felfogható. Ugyanakkor a romantikus költészet alapvetően önkimondó hagyományát a szecessziós művészet(k) kultusz jegyében hátrahagyó *Új versek* úgy húzott határvonalat hétköznapi élet és a költői én(ek) által elbeszél, autonóm művész-univerzum közé, hogy akár a Léda- vagy a Párizs-verseket, akár a szülőfaluba való hazatérés költői szólamait vesszük alapul, átstilizáltan ugyan, de végeredményben megőrződött a lírai személyesség emlékezete is (mégpedig annak jegyében, hogy a líra voltaképp az élet leképezője, titkainak esszenciális hordozója). Lényeges különbség azonban, hogy ezen keresztül magától értetődően nem a költő élete tárul fel; annak kitüntetettsége csak a másként látás médiumaként értett művésznek szól, aki a konvenciók ellenében képes a tapasztalati valóságon túli belátásoknak hangot adni.³

Az életrajzi referenciák szövegbeíródása, a személyiség művészi transzformációja ezzel együtt még nem vonja maga után a kétféle én felcserélhetőségét az olvasás során. Hogy az „önkifejezés” eme gyanúja mégis régóta vissza-visszatérő eleme a szakirodalomnak, az éppen az Ady-líra azon „implicit tudásáról” árulkodik, hogy a költői szereplésítés valójában képes elfedni a vallomásosságban kódolt szingularitás és grammatikai univerzalitás, tropológia és antropológia feszültségét (vagyis tud *úgy tenni*, mintha a szöveg felfogható volna a beszélő

¹ A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú *Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program* című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Metapoétika*, Kalligram, Pozsony, 2007, 124.

³ KIS PINTÉR Imre, *Ady Endre. Pályakép kísérlet* = Uő., *Esélyek*, Magvető, Budapest, 1990, 233–269, 244.

identifikációjaként).⁴ Az *Új versek* részben minden bizonnyal azzal írja fölül a korai kötetekhez képest a befogadói elvárásokat, hogy módszeresen ellenáll⁵ a szubjektum jelentette „üres hely” automatizálódott kitöltésének, s – gátolva a kettő szétválasztását – rendre a biográfiai referencia és a megalkotott fiktív én egymást keresztező olvasásában sokszorozza föl a vers értelemlehetőségeit. Ellenben az is szembetűnő, hogy a „hang egyediségének illúzióját egyszerre állító és cáfoló”⁶ versbeszéd (mely tehát egy időben kelti a személyesség és a személytelenség benyomását) a második, harmadik kötetből kezdődően egyre gyakrabban kezdi működtetni az öntematizáció különféle poétikai eljárásait (pl. a tulajdonnév inskripciója, a szerzői én konkrét megidézése stb.). Ilyen módon az alkotót mintegy a vers fiktív elemeinek sorába emelő gesztusok révén a korban szokatlan radikalitással adva hangot annak a líraelméleti evidenciának, mely szerint a versben megszólaló sosem lehet azonos a vers „rögzítőjével”.

Ady lírájának újszerű vonása tehát, hogy reflektál a versben megszólaló hang és a szerző evidens összetartozásának illuzórikusságára. Az én centrális pragmatikai helyzete mint az Ady-költészet egyik közismert jellemvonása végeredményben épp fordítva, az én eliminációját teszi láthatóvá, nevezetesen, hogy az önkifejezés hagyományos médiuma e szerint legfőképp a szubjektum megmutatkozása elé gördít akadályt, vagyis a megmutatkozás helyett az önelrejtés válik általa lehetségessé, pontosabban kikerülhetetlenné.⁷ A biográfiai és a lírai én eme deklaratív különválasztása, ami tehát mindenekelőtt az írott szöveg⁸ medialitásának következménye, és egyúttal az olvasásra, értelmezésre szánt ennek történő befogadói hangkölcsonzés kalkulálhatatlan jellegének elismerését jelenti, számos esetben mégiscsak a kettő összetartozását, szétszalazhatatlan természetét rögzíti. Mégpedig annyiban, hogy a kötetben szereplő szerzői név kitörölhetetlen deixise a költészetbe írt individuális élet egyfajta visszatükröződéseként dinamizálja a romantikus én-beszédet különböző ének széthangzó beszédvé alakító, különféle szövegen kívüli referenciák alapján a szerzői én egyfajta illúzióját (egy tulajdonképpeni Ady-figurát) megteremtő, úgyszólván a személytelenedés felé haladó líra olvasatát. A következőkben mindenekelőtt Ady középső korszakának egyik olyan alkotása kerül előtérbe, amely miközben látszólag „rehabilitálja” a vallomáslíra hagyományát azáltal, hogy eltünteteti empirikus és lírai én távolságát, ezalatt éppen a kitérülködés, a költészet általi megmutatkozás reflektált kudarcra válik az én-létesítés (voltaképp tehát az önelrejtés) poétikájának újbóli megerősítőjévé.

⁴ KULCSÁR-SZABÓ, *I. m.*, 84.

⁵ Újabban Bednatics Gábor és Eisemann György is hangsúlyozta, hogy már a romantikában sem magától értetődő a líra „személyhez köthető alanyiságának” (Eisemann), a személyesség visszaigazolhatóságának képlete. Vö. BEDNATICS Gábor, *Kerülőutak és zsákutcák*, Ráció Kiadó, Budapest, 2009, főleg: 181–186; EISEMANN György, *A későromantikus magyar líra*, Ráció Kiadó, Budapest, 2010, itt: 54.

⁶ LŐRINCZ Csongor, *Bevezetés: a líra medialitásáról* = Uő., *A líra medialitása*, Anonymus, Budapest, 2002, 17.

⁷ „A »lírai én« grammatikai természete lényegében tehát pontosan azt a személyességet törli, amely létrehozta, ennyiben sokkal inkább személytelen, mint személyes.” KULCSÁR-SZABÓ, *I. m.*, 124.

⁸ Az írott szöveg énjének beszédhelyzete a líra esetén „egyszerre tételezi az »én« megalkotását és eltávolítását saját magától”. LŐRINCZ, *I. m.*, 17.

Amennyiben a modernség szubjektumképletének említett rögzíthetlensége képezi az interpretáció kiindulási pontját, a később kötetcímmé is emelt *Szeretném, ha szeretnének*⁹ olvasatáról annál kevésbé választható le a vers egykorú hatástörténetének mégoly rövid felidézése. Erre az szolgálhat magyarázattal, hogy az 1909. június 20-án a nagyváradai Fekete Sas emeletén felolvasott, némiképp szokatlanul személyes hangvétellű költeménynek a hallgatóságra gyakorolt katartikus hatása – a beszámoló egybehangzó véleménye alapján – aligha függetleníthető a szerzői jelenléttől.¹⁰ Ugyanakkor azok is evidens módon a költő felé „meghosszabbíthatóknak” vélték a vers vallomások beszédmódját, akik nem részesültek a sajtóosan szuggesztív előadásmód jelenlét-élményében. Mindez azért különös, mivel a megmutakozni vágyás performatív aktusának, mintegy színre vivődésének bizonyos értelemben joggal tekinthető felolvasás, az alkotói prezencia hiányában az írott szöveg olvasása ismételtén a befogadói hangkölcsonzés mozzanatára hárul, ami éppoly kétségessé teszi magát a „megmutakozást”, annak sikerességét, mint ahogy az tulajdonképpen az én által a versben (ráadásul, ahogy látni fogjuk, pontosan az „ének”-kel mint költői önszínrevittel kapcsolatosan) elmondásra is kerül. Ám nem pusztán a vallomástevő illetén retorikai „megbízhatatlansága” maradt érthető módon figyelmen kívül Boncza Berta és a magányban mint antropológiai állandóban a társiaság élményére találók sokaságában¹¹ alapvetően afirmatív reakciójából, hanem számos – a későbbiekben részletezendő – kontextuális tényező mellett egy olyan korábbi Ady-vers emlékezete is, amely nem más, mint alkotó és költemény (azaz két-féle típusú én-prezencia) távolságát mutatja fel meglehetősen látványos eszközökkel.

Az *Illés szekerén* (1908) kötetben megjelent *Új könyvem fedelére* azon, explicitté nem tett bizonyosság ellenére is a vers szerzőjétől való elidegenedése mellett hozhat fel érveket, hogy a költemény a rögzítettségről, az énről való leválásról referáló alaphelyzete („Hogy itt vannak egy könyvben, holtan, / Nyomva, befűzve, azt se tudom, / Hogy vajjon őket én daloltam?”) amolyan pszeudoproblematikaként tételeződik a cím távlatában. A birtokos személyranggal ellátott, ilyen módon az énhez mint alkotóhoz tartozó könyv és annak „fedele” (rajta értelem-

⁹ A vers a Nagyváradai Napló 1909. június 22-i számában jelent meg először. Vö. *Ady Endre összes versei IV.*, s. a. r. N. PÁL József, JANZER Frigyes, NÉNYEI SZ. Noémi, Akadémiai – Argumentum, Budapest, 2006, 133; 502.

¹⁰ Bölöni György visszaemlékezése szerint a vers utáni reakciók önmagukért beszéltek. „Mikor ezt a melegséget és megértést esdő önvallomását befejezte, a mellettem álló Gulácsy Lajos, mint egy alvajáró indult meg Ady felé, vállára borult és zokogva felsírt.” BÖLÖNI, *I. m.*, 301. A megindító történet példaértéke szempontunkból a többféleképp (részvétként, afirmációként) értékelhető gesztus szerzőre irányultságában keresendő: a szöveg hatása ugyanis ekkor már elválaszthatatlan a vallomásként értett vers (a költői jelenlét által szavatolt) őszintesége keltette felforgató élményétől.

¹¹ Ismeretes, Ady későbbi felesége tizenhat évesen, a svájci internátusból jórészt ennek a versnek a hatására kereste föl levélben a költőt. „Végre egy szobafogságos délután a kezembe került a könyve is. Nem jutottam tovább a *Szeretném, ha szeretnének* kötet prológusánál aznap délután, mert ez a sohasem hallott erejű kúrta olyan bánattal bűgött tizenhat évem zavarába, hogy hirtelen, élön és szenvedőn, mint egy óriási seb tárult elém a zseni szegény, értünk pusztuló, árva szíve.” *Emlékezések Ady Endréről V.*, s. a. r. KOVALOVSKY Miklós, Akadémiai, Budapest, 1993, 21–22. A másik híressé vált reakció Franz Kafka nevéhez fűződik, aki fordításban olvashatta a verset barátja, Robert Klopstock jóvoltából. „Egyet s más nem értek, ám az egészet jól tudom, hova tegyem, és – mint ilyen esetekben mindig – boldog vagyok, hogy ez a költő élt, él, s valami módon rokonává tesz – »...rokona...nem vagyok senkinek...« írja, íme, ebben is rokonok vagyunk.” Franz KAFKA, *Naplók és levelek*, szerk. GYÖRFFY Miklós, Európa, Budapest, 1981, 737.

szerűen a szerző *nevével*) épphogy rögzíti ugyanis annak tudását, amelyről az én a vers tanúsága szerint megfelelkezni látszik. Mégis, a folytatás világossá teszi, hogy az eltávolodás tapasztalata nagyon is kézzelfogható a líra mediális transzformációja felől nézve: hiába áll minden bizonnyal a szerzőség biztosítékaként a könyv borítóján az alkotó neve, a versek írottá, voltaképp holt anyaggá válásával megszűnik az őket létrehozó élet és írás közvetlen összeköttetése. Az életet mintegy elimináló verseskönyv mint tárgy aligha véletlen, hogy – a fedél metaforikus azonosíthatóságán keresztül, rajta ugyancsak a „birtokos” nevével – akár a koporsó képzetét is felidézheti, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy a vers vége a költemények megírójának bűnhődését mutatja fel. Az ént holt anyaggá alakító könyv motívuma a lírai én hanghoz juttatásának szempontrendszeréhez is lényeges válaszokkal szolgál. A kezdő sorok azt mutatják, az olvasás aktusa valójában mindig én és beszélő különbségét teszi láthatóvá, melyet a korábbi költői nyelv meghaladásának kézenfekvő, ám annál kevésbé meggyőző magyarázata sem helyezhet hatályon kívül.¹² A beszélő kilétének effajta elbizonytalanítása akkor sem feledhető, ha a költeményben aztán a vers–élet kapcsolat alapképlete alapján, a verseket előhívó „fájdalmak”-ra (tehát nem közvetlenül a versírásra magára) való emlékezés folytán végül mégiscsak helyrebillen az önnön alkotói mivoltában elbizonytalanodó én paradox szituáltsága (amelyben tehát egy, a szerző nevét ugyancsak hordozó felületre – a könyv fedelére – törtéző egyfajta dedikációként felfogható ráírás – „Új könyvem fedelére” – aktusa közben kérdőjeleződik meg szöveg és alkotó összetartozása), és a vers a szerzőség elismerésével zárul. „De én voltam, óh jaj, én voltam / Szülőtök vad, borús, új dalok / És én már régen meglakoltam.”

Az eredetileg címmel, majd prólógussá emelve cím nélkül szereplő *Szeretném, ha szeretnének* legizgalmasabb interpretációs kihívása ugyancsak a megnyilatkozó kilétét övező rögzíthetlenség artikulálása. Noha sikerét, említettük, mindenképp alighanem a „közös nevezőre” hozott idegenségérzés, a mindenki számára ismerős egyedüllét tapasztalatának, a magányt érzékletes módon rokonsági elvvé avató tartalmának köszönhetette, poétikailag mégis azok a pontok válhatnak érdekessé, amelyek ellenállnak az azonosulás eme antropológiai olvasatának. Az előversként kiemelt pozícióba hozott költemény a feltárulkozás performatívumának jegyében az őszinteséget (ami nemcsak hogy – a magányhoz hasonló – szerepként tételezhető, ám de Man óta tudvalevő, nyelvileg nem is igazolható)¹³ mintegy színre vivő retorikájának köszönhetette, hogy olvasói (és természetesen hallgatói) nehezen voltak képesek biográfiai és lírai én differenciáját az értelmezésben érvényre juttatni. A (némi túlzással) a „könyv fedelére” írott vers esetén ugyanis hangsúlyozottan vet számot a befogadás az aláírásként tekinthető szerzői név hitelesítő funkciójával, melynek során a szöveg „hangját” a név által helyettesített szubjektum sajátjaként ismeri (f)el. Nem mellékes azonban ebből a szempontból, hogy a név – derridai értelemben – mindig hiányjelölő is egyben: mint jel a helyett áll, ami (aki) éppen nincs jelen, így a tulajdonnév abszolút denotatív funkciója az ellen-

¹² „De lezáró gesztus, bizonyos távolságtartás is kifejeződik ebben a versben a *Vér és arany*-korszakával szemben. Mintha már túl is volna azon a poétikai »állapoton«, amelynek jegyében megjelent kötetének motívumai születtek.” Vö. *Ady Endre összes versei III.*, s. a. r. KOCZKÁS Sándor, KISPÉTER András, Akadémiai – Argumentum, Budapest, 1995, 496.

¹³ Vö. Paul De MAN, *Az olvasás allegóriái*, ford. FOGARASI György, Magvető, Budapest, 2006, 323–349.

tétébe fordul.¹⁴A líra medialitása tehát már rögtön az első sorok olvasását megelőzően leleplezni látszik annak illúzióját, hogy a vers – miként az a költeményben egyfajta (innen nézve hiábavaló) vágyként vagy intencióként majd megfogalmazódik – az én megmutatkozásának médiuma tudna lenni. Annál is inkább, mivel az őszinteség performatívuma eleve feltételezne egy olyan kijelölhető entitást, amelyhez – noha, az imént láthattuk, sosem igazolható módon – hozzárendelhető volna, így az ént megalkotó/távolító lírai beszéd kezdettől a megszólaló megbízhatatlanságát implikálja.

Az én destabilizációját előkészítő versbeszéd ráadásul többszörös önidézetként tétéleződik az első versszakban, tovább nehezítve a lírai én egyértelmű hanghoz juttatását: nemcsak az *Új versek* prologusának önbejelentő passzusait („Góg és Magóg fia vagyok én”) látszik érvényteleníteni,¹⁵ hanem a „vallomás” egyszersmind az egyik első kuruc-vers, a *Bujdosó kuruc rigmusa* sorait parafrázálja („Se barátom, se testvérem, / Se bánatom, se reményem”), ami a szerepvessék egyik sajátos formájaként¹⁶ minthogy eleve nem egykönnyen stabilizálható beszédhelyzetet hoz létre, így az én láthatóvá tételét előrevetítő kötetkezdő vers kijelentéseinek meglehetősen nehéz megbízható jelentést tulajdonítani.¹⁷ Ellenben még ha úgy is tűnhet, a szerzői én – a versbeszéd konfesszió-jellege ellenére – törlődik a költemény horizontjából, és a főként romantikus önfelmutató poétika helyett ismételten Ady ismerős, különféle álarcok mögé bújtatott szubjektumképlete aktivizálódik, az *ének* („én-ek”) versvégi önreferens deixise („Ezért minden: önkínzás, ének”) ismételten összezavarja a konzekvens olvasatot feltételező befogadót. Ebből a perspektívából ugyanis aligha evidens már, pontosan *melyik* (biográfiai vagy lírai) én megmutatkozásáról is volna szó a szövegben, lévén az mind az én-elrejtő, köztudottan „titokszerű” lírai beszélő esetleges (ön)leleplezése, mind az általa szükségképp háttérben maradó, a költői alakmások mögül sosem felmutatható szerzői individuum explicitté tétele iránti vágy kifejeződése felől jelentésteltetté válhat.¹⁸ Aligha lehet kérdéses ennek az összefüggésnek a fontossága, hiszen az első versszak (mellesleg szigorú értelemben dezantropomorf, egyetlen létező leírására sem alkalmas) felnagyított egyedülléte egyfajta univerzális antropológiai alaptapasztalat szerint egyrészt minden ember „rokonává” teszi a beszélő alanyt, másrészt viszont a magány (ami a líratörténet egyik konvencionális

¹⁴ Vö. Jacques DERRIDA, *Esszé a névről*, ford. BOROS János, CSORDÁS Gábor, ORBÁN Jolán, Jelenkor, Pécs, 1995; ANGYALOSI Gergely, *A név és az aláírás problematikája Jacques Derrida műveiben* = Uő., *Kritikus határmezsgyén*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1999, 16–28.

¹⁵ Vö. *AEÖV IV.*, 504. Más kérdés, hogy a *Góg és Magóg fia vagyok én* esetén is azt láthatjuk, az öntanúsítás eme felnagyított retorikája, az eredet effajta kijelölése nem válik a szubjektum problémamentes instanciájává.

¹⁶ Vö. KULCSÁR-SZABÓ, *I. m.*, 82–93.

¹⁷ A kurucok szövegvilágát „kihallgató”, átsajátító-recitatív beszéd *idézőjének* bizonyuló *Szeretném, ha szeretnének* a gyakran paródia tárgyává tett ismétlődő sorokban maga is felhívja a figyelmet saját, a népdalok hagyományát idéző citátum-jellegére is, a szöveg identikusságát tehát számos poétikai-retorikai mozzanat eleve gátolja. Vö. BEDNANICS, *I. m.*, 90.

¹⁸ Nem túlzás azt feltételezni, ez az eldönthetlenség is közrejátszott, akár tudattalanul, az említett, Ady felé irányuló, szokatlan gesztusok sorában: a költészetben felmutatott általános, mélyen emberi iránti fogékonyság, másfelől az eközben kifejezetlenül hagyott szingularitás költői tragédiája felett érzett részvét távlatából egyaránt motiváltnak tűnhet Gulácsy és Boncza Berta szóba hozott reakciója.

szerepe)¹⁹ a megláthatatlan, a hétköznapi érzékelés számára elérhetetlen lírai identitás meghatározásaként, tehát a „minden embertől” való elhatárolódásként egyaránt tételeződik. A társiaság és, mondhatni, a társtalan, gőgös költői öntudat tehát éppúgy helyet kaphat a *Szeretném, ha szeretnének* olvasatában, melynek többirányú értelemlehetőségei jórészt a költészet és az élet színre vitt ambivalens viszonyából erednek: a kettő összetartozása, „rokon-sága” és eredendő mássága egyszerre artikulálódik az Ady-versben.²⁰

Jól mutatják mindezt a második és harmadik versszak – az első szakasz felnagyított idegenségélményére válaszként adott – ellentmondásos szövegutasításai. Míg előbbiben az én az emberiség részeként ismer önmagára („Vagyok, mint minden ember”), kitüntetett individuális sajátosságai, melyek hangsúlyozottan az elrejtettség költői misztériumának metaforáival („fenség, / Észak-fok, titok, idegenség, / Lidérces, messze fény”) írónak le, valójában tehát egy általános nem-fogalom keretei között oldódnak föl, addig az utóbbiban éppen a kikülönülés, az önfelmutatás (ami pedig a minden embert egymás rokonává tevő hétköznapiság hátrahagyása által lehetséges) vágyát szólaltatja meg – immár a „felsőbbrendű” költői identitás horizontjából. Azt láthatjuk tehát, a vallomáslíra jellegzetes beszédmódját a beszélő megbízhatatlan pragmatikai helyzete nem engedi rögzülni: a másik általi szeretve-lenni hétköznapi tapasztalatát a költészet misztériumának önreflexív utalásai írják minduntalan fölül. A költői értelemben vett kitüntetettség, kikülönülés paradoxona mutatkozik meg e struktúrában: a magány feloldásának antropológiai igénye ekkor ugyanis éppen a többiekhez tartozás felszámolásával, az arra való vágyakozással történhet csak meg („De, jaj, nem tudok *így* maradni” – azaz a minden emberre érvényes idegenség állapotában), tehát az egyedüllet tragédiája a szubjektumot költői alakváltozatok sokaságába író alkotói nézőpont számára egy másfajta társtalanságban kell, hogy folytatódjék. Mégpedig azért, mert amint az individuum a „titokszerű”, kiismerhetetlen költői alakmás maszkját ölti magára, a lírai én által eltakart empirikus én megmutatkozása, „láthatóvá” válása a megszólalás pillanatában, az énként tételeződő hang létesülésével, versbe íródásával rögtön fel is számolja önnön meglátásának lehetőségfeltételét, magyarul a lírai én maga von szükségszerűen akadályokat saját „eredetének” érzékelhetősége elé. Alighanem az a feloldhatatlan, mediális természetű jelenség mutatkozhat meg a költeményben, hogy a versben megszólaló hang, minthogy sosem látható, fenomenalizálható annak kibocsátója, szükségszerűen közvetítettségben, az olvasóval való dialogikus viszonyban kell, hogy megképződjék, ekkor azonban az én egyszersmind el is különbözik önmagától.²¹ A csak hallható (vagy írottként látható) beszélő minden bizonnyal a kétféle én azonosíthatatlanságát, az egyedi hang illúzióját mintegy elismerve hangsúlyozza a látás általi megpillantás hiábavaló vágyát („Hogy látva lássanak”): (empirikus) én és monológja közötti feloldhatatlan távolság nem engedi az éneknek nemcsak hangként, hanem lát-

¹⁹ KULCSÁR-SZABÓ, *I. m.*, 90–91.

²⁰ A versben-lét mindennapisága és a mindennapok költőisége, ami a lírikus létezését kitüntetetté teszi, óhatatlanul emlékezetünkbe idézheti Ady egyik korábbi, még az ős Kaján kilétét érintő meghatározása kapcsán tett megállapítását élet és költészet tükörszerű viszonyáról: „Egyszer, beszélgetés közben, hirtelen orvkérdésként (mert Adyt fárasztotta a poézisáról beszélni) vettem oda Adynak: ki az ős Kaján? – Ady gyorsan rávágta a feleletet: »az Élet vagy ha úgy tetszik: a Költészet«. – Akkor hirtelenül nem értettem a kapcsolatot, pedig egy költő szájából igen érthető felelet volt: igazi költőnek az Élet: költészet és a költészet: Élet.” FÖLDESSY Gyula, *Ady minden titkai*, Magvető, Budapest, 1962, 69.”

²¹ Vö. LŐRINCZ, *I. m.*, 17.

ványként történő megképződését. Azért is fontos rögzítenünk a megmutatkozás általi valakihez tartozni vágyás mozzanatának többirányú értelmezhetőségét, mivel a záró szakaszban még hangsúlyosabban kerül előtérbe a láthatóvá válás költői és hétköznapi olvasatának interferenciája.

A megmutatkozás magyarázatát a lírikus diszkurzív pozíciója felé is megnyitó első sor („Ezért minden: önkínzás, ének:”) különös nyomatékkal mutatja fel az olvasásra váró írott szöveg medialitásából fakadó, előre nem rögzíthető jelentések játékát. A kettőspont általi kétszeres szegmentálásnak, valamint az „ezért” és a „minden” elemek poliszemiájának köszönhetően nem egyértelmű ugyanis a költői beszédként, vagyis a vers szinonimájaként értett *ének* és az (első pillantásra kissé túlhajszolt romantikus toposznak tetsző) *önkínzás* relációja. Ez mindenekelőtt az „ezért minden” szintagma jelentésétől függ: amennyiben az előző szakaszra adott indoklásról beszélhetünk (tehát: „ezért, ennek okán történik minden, amiről korábban szó volt”), úgy az „önkínzás” és „ének” közt kapcsolatos a viszony, ellenben ha az első, olvasást megakasztó írásjel annak hagyományosan magyarázó funkcióját aktivizálja, akkor a mindenségként értett „minden” *definíciója* lesz a két szóban forgó elem, így akár a kettő különeműsége is indokolt lehet (a sor olvasata ebben az esetben: „vagyis, a mondottak fényében minden, ami van, önkínzás, ének”). Mindez azt is jelenti, e többértelműség szerint az utolsó strófa egyszerre lehet az első három versszakra adott magyarázat és az azt megelőző szakasz – a költői értelemben vett megmutatkozás hiábavalóságát állító – belátásainak következménye. Ha az első sort ennek alapján olvassuk, úgy nemcsak szemantikailag, hanem az imént említett szegmentálás miatt grammatikailag is lehetővé válik az „ének” *én-ek-ké* történő felbontása. Az ének mint vers poliszemiájának eme interpretatív „helyzetbe hozása” nem pusztán azért nem tekinthető önkényes dekonstrukciós elemzési mozzanathoz, mert a megelőző szakasz éppen a versben megszólaló lírai én szükségszerű (az identikus hang illúzióját cáfoló) ének-be íródásával hangsúlyozza a vallomásos líra funkcióvesztését, hanem mert eközben úgyszólván Ady egész költészete, nem beszélve az ezzel a kötetrel útjára induló kuruc-versekről,²² maga is az élet olvashatóvá (még inkább olvashatatlaná) tételével hívja fel magára a figyelmet.

A kétféleképp is interpretálható „ének” mint vers (ami tehát konkrét – anagrammatikus – és metaforikus értelemben is magában foglalja az *én-ek* sokaságát) ugyanakkor új távlatot is nyithat a két elem szemantizálásában. Amellett, hogy mellérendelő viszony révén a *minden*-nel azonosított *önkínzás* és *ének* valóban értelmezhető a versírást szenvedésként felfogó romantikus toposz szerint, ezalatt az „én-rejtő” költői gyakorlatra tett utalás által a rejtőzködés „kényszerű” aktusa immár valóban *önkínzássá* nőhet, hiszen így nem más, mint az önmaga lényegét jelentő szerepjátszás, az *én-lírát* meghaladni vágyó programszerű költői magatartás lesz a megmutatkozás akadályává. (Eme feloldhatatlan ellentmondást másként megfogalmazva: a megmutatkozás kényszerűsége – „De jaj, nem tudok így maradni” – a költői én általi eltüntetés mediális szükségszerűségével kapcsolódik össze.) Vagyis a másik felől érkező szertet gátjává pontosan az a megváltozott, a kikülönülésen, a tradicionális líra elutasításán alapuló költészetfelfogás válhat, ami az ént birtokolhatatlanként, hozzáférhetetlenként tété-

²² E verscsoport kapcsán annyi megjegyezhető, hogy e szereplíra a „történelemből kibontott énalakzatok” közbejöttével problematizálja a megszólaló én kijelölhetőségét, és távolítja el magától a vallomásos alanyi líra bevett műfaji eljárásait. Vö. EISEMANN György, „Mégis új...” *A romantikus költészet modern retorikája Ady lírájában = Iskolakultúra*, 2006/7–8., 14.

lezi, lévén nem mutat vissza annak megalkotójára.²³ Meglehet, a cím nem identikus szöveg-beli ismétlése is ennek felismerésére mutat rá: nem is annyira a „ha-hogyha” variáns alig érzékelhető eltérése itt a számottevő (habár a „hogyha” valamivel talán hangsúlyosabban fejezi ki a kívánságnak az én által uralhatatlan feltételekhez való kötöttségét), hanem hogy a vers- és kötet cím módosításával a lírai én *beszédévé* válik a szóban forgó rész, és ilyen módon – látványosan nem-idézetként funkcionálva immár – nem mutat vissza a *Szeretném, ha szeretnének* című vers és kötet szerzőjére.

Azt láthatjuk tehát, csakis úgy lehet önmagával azonos, identikus az én (és apellálhat a valakihez való tartozás megvalósulására), hogy *én-ek* sokaságába szóródik szét, ám ekkor egyszersmind felismerhetetlenné is válik, azaz végeredményben saját létre-jövése okozza a másik általi szeretet kívánalmának teljesíthetetlenségét. Az önfelmutató költői tradíción túli távlatból megszólaló *Szeretném, ha szeretnének* esetén a hétköznapiságból történő kikülönülés vágya szükségképp a költészet *börtönszerűségébe* záródik, s így – némileg hasonlóan Babits nevezetes versének, *A lírikus epilógjának* alapkonfliktusához – az én valóban önmaga lesz „maga számára börtön”.²⁴ Ady versében mindez azért is lényeges összefüggés, mivel az utolsó strófában e feloldhatatlan paradoxon a költészetre való (ön)reflexióban oldódik fel. A vers történéseinek magyarázatát ugyanis az ismételt kettőspont után éppen a kötet cím (noha „torzított”, nem szó szerint) visszhangzó szavaiban találjuk meg („Szeretném, hogyha szeretnének”), egy új, „én-létesítő” verseskönyvnek az előhangjáról lévén szó, mintegy magával a költészettel adva választ a „szeretetre” önmaga versbe írottóságánál fogva hiábavalóan áhítozó én tragédiájára.

Az idegenség, a sehova se tartozás a „költőileg lakozó” embernek válik tehát a mértékévé. Ennek fényében a megmutatkozás csakis akkor lehetséges, ha eltekintünk a valóságot és a műalkotást elválasztó határvonaltól, versbéli és biográfiai én különbségétől. Ám az önmaga meghaladását célul kitűző vágy „sejtése” Babits, kötetben ugyanebben az évben, 1909 májusában (tehát néhány hónappal a *Szeretném, ha szeretnének* kötet előtt) megjelent verséhez hasonlóan itt is „csalfának” bizonyul: csakhogy míg a korábbi költeményben a költői szubjek-

²³ Tanulságos felidézni Ady korai köteteket érintő önjellemezését, egyben az *Új versek* fordulatára adott egyfajta magyarázatát. A szeretet fogalma – a hétköznapi és költői életteret látványosan differenciáló írás alapján – nem értelmezhető a valódi művészi tevékenység horizontjában. Helyét az öngazolást jelentő üldözöttség veszi át, ami – noha épp a szeretet ellentétéről van szó – mégsem helyezi hatályon kívül az egyféle elismerésként, „szeretetésként” értett admiratív viszonyulás elvi lehetőségét. „Majdnem kilenc évvel ezelőtt jött fel Debrecenből az írka alakú könyv, mely – tetszett. A húszéves diák már szkeptikus volt, s érezte, hogy a versei rosszak. A rossz versekért megveregették a vállát, s emiatt hosszú évekig nem mert verseket írni. Merre induljon az ember, ha olyan jeleket kap, hogy máris lecsücsülhet a jámbor költők kollégiumában? [...] Újak a vágyaim, új a sírásom, új a mámorom, új az örömöm. Mindezért megérdemlem, hogy agyonüssenek. Szívesen, mosolyogva várom testemmel az ütést. Lelkem a felkerekedett lelkek között van, s – nincsen itt.” ADY Endre, *Író a könyvről* = *Ady Endre összes prózai művei VII*, 111. Mindazonáltal, az első komolyabb támadásokat követő időszakon túl, nem sokkal a kínos duk-duk-ügy után aligha véletlen, hogy az életrajzi kontextus szavatolt bizonyos értelemben a beszélő – nyelvileg visszaigazolhatatlan – őszinteségéért, ekként a vers valóban olvasható volt a szeretetre, megértésre apelláló költő vallomásaként is.

²⁴ Más kérdés persze, hogy a költészet „börtöne” ez esetben a magárahagyottságot éppúgy kontextualizálhatja, mint a költői nagyság általi kitüntetettséget. Lehetséges tehát, hogy Ady azzal is sikeresen lépett túl a babitsi problematikán, hogy a versbe vetettségre nem pusztán rabságként, hanem lehetőségfeltételként tekintett, a vers eldöntetlenségei ezt a kérdést nyitva hagyják.

tum lesz ama meghaladhatatlan „bűvös kör”, melyen túli megnyilatkozás elképzelhetetlen, az Ady-versben már az individuум megmutatkozása, annak vers általi visszatükröződése tűnik lehetetlennek. A két szöveg hangsúlyozottan rokon szubjektumelméleti problematikáját elnézve nem elképzelhetetlen, hogy a *Szeretném, ha szeretnének* szándékosan reflektál Babits *Levelek Irisz koszorújának* híres záró darabjára; az eredetileg 1903 júniusában²⁵ írott *A lírikus epilógjának* figyelmes és egyben kritikus olvasójaként, a nyitó kijelentés ellenére nagyon is hangsúlyosan „utódjává”, egyszersmind „boldog ősvé” válik ezzel a történő költői diskurzusnak. E párhuzam alapján az ismerhető fel, a beszélő újfent „önkörének” marad foglya azáltal, hogy a költészet általi önfeltárás éppen ellentmond a megfogalmazott vágyaknak („Szeretném magam megmutatni”; „Szeretném, hogyha szeretnének”), amennyiben a versben „megmutatózó”, olvashatóvá váló én sosem fenoménként, individuúmként, hanem pusztán grammatikai univerzáléként lesz látható. E belátás felől már kissé idejétmúltnak, naivnak tűnik a szolipszizmus rémétől fenyegetett Babits-vers alaphelyzete, minthogy épp arról van szó, nem más, mint az én nem képes saját versének hőse lenni, azaz önmagának megközelítéséhez nincsenek meg a lehetőségei, mert betűkbe íródva rögtön meg is képződik lírai és biográfiai én távolsága. Így azonban nem marad más, mint a „minden ember fenségéből” történő kikülönülés jelentette, versekbe, azaz énekekbe (*én-ekbe*) íródás „önkínzása”, ami ugyan az azonosíthatóságból fakadó megmutatkozás örömeivel nem szolgál, ám ahogy a későbbi feleség példája mutatja, a megsejtett magányos zseni öntudatának alapköve lehet.²⁶ Hogy az én önmagává válásának immár az ismeretlen, mindenkori másik a feltétele, azt az utolsó ismétlődő sorok fejezik ki félreérthetetlenül. Az alanyi beszédhelyzetből a vers végére a tárgygyá válás, a másik általi birtoklás vágyának artikulálásáig jutó én („Lennék valakié”) már nem azonos az önmaga által alkotott világ meghaladására, az éntől független megismerésre képtelen Babits-féle beszélő helyzetével: annak tárgyi mivolta – miként, ahogy láthattuk, az alanyi létmód sem feltétlenül problémamentes – korántsem *A lírikus epilógjának* evidenciáját ismétli meg („mert én vagyok az alany és a tárgy”). Pontosan azért, mert a versbeli megmutatkozás maga eleve bizonytalan retorikai történés (lévén az „ének” sikeressége éppen az én elrejtését, nem pedig felismerhetőségét feltételezi). Ugyanakkor, még ha a másik általi birtoklás, meglehet, a költői szereplésítés alapján irreális vágyódás is (ezt a szeretet nyomatékosított feltételes jellege – „Szeretném, hogyha szeretnének” – megerősíteni látszik), voltaképp annak esélye az egyedüli, ami az örökölt romantikus versbeszéd önfelmutatásáról lemondó lírikus számára – mint a megmutatkozás lehetősége – adódhat.

Összegezve a két vers párhuzamának fentebb vázlatosan kifejtett, Ady kötetnyitó versére nézve megfontolandó tanulságait, szembetűnő, hogy az én-líra örökölt nehézkedése, ami a hofmannsthal nyelvviszáltság által épphogy megérintett Babits-versben a gyanú szerint megszólal, Adynál voltaképpen már egy meghaladott nézőpontból kerül (noha még mindig eleven problémaként) felvetésre. Míg az előbbi költemény beszélője tehát az énről való leválás, az éntől függetlenedő beszéd (csalfa) vágyáról szól, utóbbi esetén már nem a verset betöltő én korlátozása, hanem a vers általi megmutatkozása fogalmazódik meg olyan kíváncsalmként, ami azáltal bizonyít szemfényvesztésnek, hogy beszélője immár nem a vallomásos alanyi líra kódjait érvényesítő diskurzusnak rendelődik alá, hanem saját rögzíthetetlen, én-sokszorozó költői világának – és, ami mindebben a legfontosabb: a mindenkori olvasó tekintetének –

²⁵ Vö. RÁBA György, *Babits Mihály költészete*, Szépirodalmi, Budapest, 1981, 19.

²⁶ *Emlékezések Ady Endréről V.*, s. a. r. KOVALOVSKY Miklós, Akadémiai, Budapest, 1993, 21–22.

szolgáltatódik ki. A *Szeretném, ha szeretnének* mellett, hogy meglehetősen összetett módon képes megidézni, majd defigurálni az élménylira emlékezetét, látható tudatossággal vet szót valóság és költői világ távolságával, egy olyan teremtett univerzum előhangjaként szólalva meg, amely rögtön az első ciklus (*Esze Tamás komája*) első versein (*Ónd vezér unokája; Bujdosó kuruc rigmusa*) keresztül jelzeten csakis különféle maszkok interpretatív számbavételével engedi olvashatóvá tenni a kötetcímmé emelt szeretetre való vágyakozás evilági tapasztalatát.

MUHEL GÁBOR

József Attila Szabad-ötletek jegyzékének szubverzív jelképrendszeréről

„Kicsoda vagy tehát? / Az erő része, mely
örökkön rosszra tör, s örökké jót művel.”

(Goethe: Faust)

József Attila sokat vitatott és különösen problematikus szövegét hermeneutikai és recepcióelméleti szempontból többféle interpretáció próbálja magyarázni. A pszichoanalitikus olvasat mellett vannak, akik szürrealista szabadversként (újabbán posztmodern szövegként) értelmezik, míg mások a költő önterápiás szándékát hangsúlyozzák. Bori Imre szintén szürrealista alkotásnak tartja, míg Sárközy Péter egyenesen „döbbenetes erejű szabadversnek” nevezi.¹ Kétségkívül a megírás célja nem csupán egyszerű autoterápia, melynek segítségével szabad asszociációit lejegyezve próbált könnyíteni állapotán (GYERTYÁN ERVIN: „Tisztán meglátni csúcscsainkat...” Bp. 1985. 241.), nem is kizárólag a múlttal való leszámolás kényszere (BÓKAY ANTAL–JÁDI FERENC–STARK ANDRÁS: „Köztetek lettem én bolond...” Magvető. Bp. 97.) vagy indulatainak tárgyiasítása motiválhatta a szerzőt (NÉMETH ANDOR: A szélén behajtva. Bp. 1973. 501-502.), hanem „valószínűsíthetően inkább arról van szó, hogy a szublimációs tanból kiindulva egy újfajta poétika elképzelése, vágya alapján íródtak le – egy eddig még nem értelmezett rend szerint – a *Szabad-ötletek* nem is annyira szabad ötletei.”² Már Szőke György is megjegyezte, hogy „érdemes a *Szabad-ötleteket* és társait a költeményekkel egybevetnünk, hogy annak az egykönnyen meg nem ragadható mozzanatnak a nyomára bukkanjunk, amely által ez az önmagában is érdekesítő nyersanyag költészetté lényegül.”³ Stoll Béla kritikai szövegkiadásához írt jegyzetében Bevezetőjében újfent arra a megállapításra jut, hogy „a *Szabad-ötletekhez* József Attila költészetében szabadversei állnak a legközelebb.”⁴ E feltevést támasztja alá, hogy a költő két helyen is konkrétan utal arra, hogy szövege a verseihez hasonlatosak: „a ló meghal a madarak kirepülnek – stílusa / Kassák” (74,2-3) – írja, majd egy későbbi helyen még nyilvánvalóbban fogalmaz: „ilyen hangulata volt szabadverseimnek” (94,5). Bókay Antal egyik tanulmányában a Ferenczi-féle „nyelvezavar” fogalmából indul ki, melynek ontológiai érvényű, posztmodern nyelvfilozófiai értelmezésére vállalkozik.⁵ Agárdi

¹ BORI IMRE: *A szürrealizmus ideje*. Újvidék. 1970. valamint JÓZSEF ATTILA ÚTJAIN. *Tanulmányok*. (Szerk. Szabolcsi Miklós és Erdődy Edit.) Bp. 1980. 224. .

² N. HORVÁTH BÉLA: *A Szabad-ötletek olvasatai*. = *Tiszatáj*, 2005/4. sz. 108.

³ SZŐKE GYÖRGY: *A szabad asszociációtól a költeményig*. = *Valóság*, 1990/4. sz. 52.

⁴ JÓZSEF ATTILA: *Szabad-ötletek jegyzéke két ülésben*. Atlantisz. Bp. 2000. 61. (Jegyzetelte, a *Bevezetést* és a jegyzeteket az egyes sorokhoz írta: Stoll Béla.) A továbbiakban a *Szabad-ötletek*ből vett idézeteket, szövegrészleteket (a sorok számozásával egyetemben) szintén ebből a kötetből kölcsönözzük, míg az egyéb versidézetek forrásaként – ha más jelzés nincsen – Stoll Béla kritikai kiadását (JÓZSEF ATTILA ÖSSZES VERSEI. I-II. KÖTET. Akadémiai. Bp. 1984.) használjuk.

⁵ BÓKAY ANTAL: *A pszichoanalitikus narratíva*. = *Irodalomismeret*, 1992/2-3. sz. 41-48.

Péter szintén úgy találja, hogy „a nyelv, az ihlet, a névvarázs, a szép szó aktoraként és tudósaként szinte felszabadult öntudattal lépi át a közmegegyezés határait, dönt meg tabukat, sőt egyfajta öngyógyító nyelvi szómágiaként, cselekvéspótlóbból cselekvést kreáló eszközként forgatja a szavakat.”⁶ Mindazonáltal „a költő által választott poétikai stratégia, beszédmód nem csupán sajátos lírai-formai megoldások halmaza, hanem egyben a szubjektum nyelvi természetű önteremtő konstrukciója is.”⁷ Amennyiben így van, akkor a szöveg összetett jelkép- és motívumkészlete mögött olyan szövegszervező erőt vagy elvet kell feltételeznünk, amely József Attila költészetbőlceletétől, nyelv- és művészetfilozófiájától, metafizikai-esztétikai gondolkodásától, világlátásától, valamint pszichológiai, etnolingvisztikai műveltségétől elválaszthatatlan.⁸

Stoll Béla részletes csoportosítást közöl a *Szabad-ötletek* főbb rétegeit illetően, továbbá számos felemlegetett hétköznapi esemény, helyszín, pillanatnyi lelki és fizikai állapot, életrajzi emlék, idézet, versparafrázis, szólás, közmondás, tulajdonnév, rigmus, mondóka, kiolvasó, csúfoló, népdal, népszerű dal és szállóige lehetséges forrását is feltárja. Külön tesz említést a költő analitikusához és az analízishez való viszonyáról.⁹ Lengyel András pedig meggyőzően bizonyította, hogy „azok az értékek, amelyeket József Attila bennünk támad, vagy viszájára fordítva megkérdőjelez, jóval szélesebb körűek, mint a szexualitás; felölelik a létezés egy sor alapproblémáját. Mik ezek az értékek? A férfi-nő viszony (mint a szexualitás, és mint a szerelem együtt), az anya-gyerek viszony, az emberek egymáshoz való viszonya, az emberi kapcsolatokat szabályozó emberi értékek (jó-rossz, erkölcsös-erkölcstelen, szeretet-gyűlölet, értékesség-értéktelenség stb.), az emberi teremtő aktivitás, a boldogság-boldogtalanság lehetősége stb. A szövegből számos ilyen szöveghely kigyújtható valamennyi értékre, illetve átértékelésre vonatkozóan. A helyzetet az komplikálja, hogy a *Szabad-ötletek*ben – a valósághoz való viszonya szerint – három szövegréteg keveredik és kombinálódik. Egy valóságtükröző, egy valóságmegfordító és egy valóságra reflektáló réteg, s az első kettő szétválasztása nem mindig végezhető el pontosan.”¹⁰ Számunkra e valóságmegfordító réteg különösen nagy jelentőséggel bír, mivel ez az a dimenziója a textusnak, ahol az egzisztenciális paradoxonok zömét találjuk, valamint a költő dekonstruktív alkotói koncepcióját (mint destruktív konstrukciós szándékot) – a tagadás aktusával egyetemben – tetten érhetjük, valamint a szöveg szubverzív jelképvilágát interpretálni tudjuk.¹¹ Ehhez azonban sajátos kultúráközi és hagyo-

⁶ AGÁRDI PÉTER: *Tabudöntés – szoros és szabad olvasatban*. (József Attila *Szabad-ötletek* jegyzéke.) In: Uő: *Torlódtó múlt*. József Attila és kortársai. T-Twins Kiadó. 1995. 35.

⁷ BÓKAY ANTAL: *Líra és modernitás – József Attila én-poétikája*. Gondolat. Bp. 2006. 9.

⁸ Erről bővebben lásd e munka szerzőjének *József Attila Szabad-ötletek jegyzékének mágikus-rituális természetsszemlélete* című szakdolgozatát. (= SZTE-BTK. Modern Magyar Irodalom Tanszék. Kézirat. 2007.)

⁹ JÓZSEF ATTILA: *Szabad-ötletek jegyzéke két ülésben*. i.m. 51-63.

¹⁰ LENGYEL ANDRÁS: *A „Szabad-ötletek jegyzékéről*. Kísérlet József Attila szövegének értelmezésére. = *Jelenkor*, 1991/6. sz. 554.

¹¹ Jelen dolgozatban a *destrukció* kifejezést olyan heideggeri értelemben vett poétikai magatartásforma megjelölésére használjuk, mely alapvetően az ontológia (valamint a morálfilozófia) szolgálatában áll és produktív módon feltételezi a *destrukció és konstrukció* szerves összetartozását. Ebből következik, hogy a *dekonstrukció* terminust sem kizárólag a derridai gondolkodás kontextusában alkalmazzuk, hanem arra a József Attila-i alkotói koncepcióra utalunk vele, ami Erősz és Thanatosz erőinek együttes működésében (pontosabban: a destruktív konstrukció köztes horizontjának manifesztációjában)

mánytörténeti kontextusba helyezett interdiszciplináris elemző módszerre van szükségünk, ami egyfelől a József Attila-recepció nagy részét lehatároló biografikus megközelítésen alapul, másfelől a szöveget olyan önsűrtő, koncentrált szemantikai parabázisként értelmezi, amely a szexus anomáliáit, a deviancia és a szeretethiány problémakörét egy sokszorosán rétegzett, komplex és tág gondolkodástörténeti és személyes horizont mentén képes láttatni. Ez az eljárás azért is lehet célravezető, mert „a szókincs történeti dimenzióját vallató mítosz kutatás, etnográfia, történettudomány, kultúrtörténet, lélektan művelőinek jóvoltából az egy pillanat alatt felcsendülő és semmibe foszló hangcsoport közül tudnivalók óriási tömege halmozódhat föl.”¹² Ennek tükrében érdemes megemlíteni, hogy a freudizmus ismert véleménye szerint például a zárhangok a libidóra, a szexuális agresszivitásra utalnak, a likvidák pedig a puhaságra, s a freudi módon értelmezett hangszimbolikát József Attila közvetve vagy akár közvetlenül is használhatta szövege megírásakor, hiszen egyik kidolgozójától, Hollós Istvántól ismerhette.¹³ Hangsúlyosabbnak tűnik azonban a konvencionális értékrend (vagy értékprostitúció) visszásságainak felforgatására-leleplezésére tett kísérlet, ami annak a jellegzetes nyelvfelfogásnak a segítségével valósul meg, melynek gyökerei a költő gyerekkoráig nyúlnak vissza.¹⁴

A hagyományosan elfogadott társadalmi és egzisztenciális értékrend számos aspektusa kerül megtagadásra a szövegben. Megkérdőjeleződnek a legitim viselkedési minták: „*viszket a seggem megvakarom még pedig ott ahol / én akarom*” (10,8-9), „*hozzám ne legyen jó senki mert megölöm / leölöm / legyilkolom*” (31,10-32,1), a normálisnak tekintett heteroszexuális beállítottság: „*ma már nem félnék egy homoszexuális koitusztól*” (100,2), a női szerepek: „*ha nő lennék, kurva lennék*” (30,2), „*a nő bármikor kaphat férfit, / de a férfi nem kaphat bármikor nőt*” (126,7-8), „*a férfinak nő kell teljes egészében, a nőnek pedig / csak fasz kell / meg pénz és gecsi*” (127,1-3), „*a kulturában minden nő kurva, mennél öntudato- / sabb, annál inkább*” (138,7-8), az anyaság és a gyermekvállalás szentsége: „*ki mondta anyámnak, hogy szüljön meg / hogy dolgozzon értem*” (37,8-9), „*mért verik a gyerekeket / én az enyémmek kite- / kerném a nyakát / úgy kell neki*” (25-10-26,2), „*a csecsemőket a teherkocsi alá kell tenni / a terhes asszonyokat a teherautó alá*” (38,3-4). Alapvető szükségleteit is gyermeki daccal utasítja el: „*nem kell pénz se / semmi se kell*” (35,4-5), „*mindent azért is ingyen akarok*” (32,9), köztük a női nemet is: „*minden nő döggöljön meg*” (15,8), „*a nők fulladjanak meg*” (37,1), „*nem kell nő*” (39,7) vagy éppen a táplálkozást: „*nem eszek / nem fogok enni*” (29,10-11). Utóbbi magatartás nem új keletű a költőnél: elég, ha arra a Bécsből küldött levélre gondolunk, amit Osvát Ernőnek írt 1925. november 24-én: „Állom az éhségstrájkot a Társadalom ellen; rendületlenül; ma tizedik napja, hogy nem eszem. Az első négy napig igaz virtus volt, de most már nem érzek éhséget. És már meg is nyugodtam. Előbb radikális eszközzel, revolverrel akartam mindent elintézni, de az gyáva és én nem akarok gyáva lenni.”¹⁵ Hétköznapi feladatait, kötelességeit is megtagadja: „*nekem nem kell analízis*” (34,2), „*nem megyek analízisre*”

nyilvánul meg. (A destrukció és dekonstrukció heideggeri és derridai fogalmának részletes kifejtését lásd FEHÉR M. MIKLÓS: *Hermeneutika és applikáció – destrukció és dekonstrukció* című tanulmányában. = Irodalomtörténet, 2012/2. sz. 143-160.)

¹² TVERDOTA GYÖRGY: *József Attila szó-kultusza*. = Jelenkor, 1986/9. sz. 836.

¹³ SZABOLCSI MIKLÓS: *József Attila élete és pályája*. „Kemény a menny”. 1927-1930. Kész a leltár. 1930-1937. Kossuth Kiadó. Szekszárd. 2005. 901.

¹⁴ VALACHI ANNA: *A névvarázstól a pszichoanalízisig*. József Attila, Sigmund Freud és Róheim Géza. In. TESTET ÖLTÖTT ÉRV. *Az értekező József Attila*. Balassi Kiadó. Bp. 2003. 171.

¹⁵ JÓZSEF ATTILA VÁLOGATOTT LEVELEZÉSE. (Sajtó alá rendezte: Fehér Erzsébet.) Akadémiai. Bp. 1976. 87.

(39,9), „nem irok verset” (39,5), „nem megyek haza / nem megyek a szerkesztőségbe” (40,11-12). A folyamatos anyagi gondokkal küszködő költő a pénz mint értékmérő ellen szintúgy felszólal: „nem kell pénz se” (35,4), „nem kell pénz” (39,6), s rávilágít a tisztesség és az erkölcs anomáliáira is: „az igaz, hogy önmagát nem csaphatja be az em- / ber, de becsaphat másokat / saját magával nem baszhat ki, de kibaszhat mással / saját magát nem baszhatja meg, de megbaszhat / mást” (125,8-126,3), „nyugodj meg, a gyógyulás abból áll, hogy rájön / az ember, hogy becsapják” (164,6-7). A racionális ész megismerésben betöltött szerepének mindenhatóságát sem kevésbé bírálja: „az ész tehát nem arra való, hogy »irányítsa« az em- / bert [...] hanem arra való az ész, hogy a külvilágot önmagával együtt tudomásul / vegye” (148,6-149,5). Ezzel összefüggésben az igazság abszolútumába vetett hite is megkérdőjeleződik, azáltal, hogy rámutat annak relativizmusára: „nincs igazság / mit értsz igazság alatt / nincs igazság még ez sem az” (24,1-3). Végül Isten létezését is kétségbe vonja: „olyan rossz, hogy nincs / isten” (65,9-66,1), ám a szöveg egyéb helyein Istenhez mégis a fohász hangján szól: „jaj istenem mit csináltam” (9,2), „édes jó istenem segíts meg” (41,10), „mit tegyek istenem” (56,5), „édes istenem segíts meg” (150, 5). Életrajzi emlékekhez szintén kapcsolja Isten nevét, de következetesen kisbetűvel írja: „miért verték meg őket, istenem” (58,2), „sietni kellett volna, de istenem mért siettem volna” (68,3), „istenem, látod, olyan csöndes voltam Monoron” (65,8), „mond Uram Jézus és döggölj” (27,11).¹⁶

József Attila tehát az emberi szféra azon attribútumaival szemben lép fel, melyeket léthazugságoknak tart, s amelyek egzisztenciális kiteljesedését személyes és szociális síkon akadályozták. A hamis, képmutató értékrenddel szembeni kiállás azért is figyelemre méltó attitűd, mert „az erkölcsi relativitás problémája igen aktuális kérdés mind az antropológusok, mind a filozófusok között.”¹⁷ Mégsem tekinthető azonban ez a magatartás alapvetően negatívnak, sőt! A költő tudatosan és következetesen alkalmazta szubverzív és valóságmeggfordító szándékát a *Szabad-ötletek*ben, melyet többé-kevésbé költészetére is igyekezett kiterjeszteni.¹⁸ Az 1936 májusában született textusban azonban sajátos módon „visszalép a szokásos vers, a normál beszéd, a logikus cselekvések grammatikus rendjétől, és azt a kimondhatatlant kutatja, amelyre szokásosan rendjeinket, logikánkat, esztétikánkat és etikánkat építjük.”¹⁹

Ha elfogadjuk, hogy a *Szabad-ötletek* megszületését elsősorban a Gyömrői Edit ellen irányuló hisztérikus dac (és indulatátvitel) motiválta, akkor kiváltképp nem hagyható figyelmen kívül, hogy a negáció aktusa a szöveg egészét áthatja. Meglepő lehet viszont a rengeteg tagadószó használata mellett az ürülék, a testi váladékok, a szexuális anomáliáinak gyakori felemlgetése, ami tudatos tabudöntési szándékra vall, s amit tovább erősít a sok-sok agresszív és pejoratív kifejezés ismétlése, melyet a szöveg szerzője az átokformulákhoz hasonló módon – részben önmaga, részben analitikusa ellenében – koherensen alkalmaz (pl. „döggölj meg”, „kitaposom a beledet”, „meg fogom ölni” stb.). Következetes dekonstruktív poétikai magatar-

¹⁶ Utóbbi kapcsán említjük, hogy József Jolán szerint anyjuk este elalvás előtt mondta: „Mondd: uramisten, – és döggölj.” (In. JÓZSEF JOLÁN: *József Attila élete*. Bp. 1940. 125.)

¹⁷ EDMUND LEACH: *Szociálanropológia*. Osiris. Bp. 1996. 82.

¹⁸ E helyen elég, ha egy pillantást vetünk egyik 1937-es versére (*Tudod, hogy nincs bocsánat*), melynek egy részletében az eredeti „Az emberiséget...vesd meg” változatot „Az emberiséget...ne vesd meg” formában véglegesítette, de Ignatus Pál szerint ezt a variációt is ki akarta javítani, mégpedig erre: „s ezt az emberiséget, hisz ember vagy, szeresd meg.”

¹⁹ BÓKAY ANTAL: *Testpoétika – egy eltévedt kísérlet*. (A *Szabad-ötletek* jegyzéke.) In. Uő: *József Attila poétikái*. Gondolat. Bp. 2004. 207.

tásra utal a költő hozzáállása a Gyömrői-féle analízishez, s az önterápiás szándék (a tárgyilagosság és az intellektualizmus révén) fura módon olyan sajátos szövegalkotási módszerrel párosul, ami az *értelem-ártalom* dichotómiájában (143,8-144,3) nyíltan is megmutatkozik. Gondoljunk csak a szövegkorpusz azon aspektusára, melyet az a (gyermeki dachoz hasonló) magatartás határoz meg, hogy mit nem fog „azért se” csinálni, s érdemes felfigyelni arra is, hogy a megtagadott tevékenységek helyett majdnem minden alkalommal valamely másik, ám deviáns cselekvést jelöl meg alternatívaként.

A költő szubverzív szándékára utalnak a „szétverni a világot” (6,8) és az „én egyedül nem tudom fölforgatni a világot” (46,6) sorok, majd a második ülés során nyíltan megvallja, hogy „meg kell tanulni (tagadni: <ezt> akartam irni) ha- / zudni és titkolódzni, amikor alulkerülök és / őszintének lenni, amikor én vagyok felül” (129,4-6). Véleményünk szerint azonban e megnyilatkozások nem kizárólag a költő (ön)analízishez való viszonyát reprezentálják, hanem a szelf önreflexív pozicionálása mellett rámutatnak az én és a világ viszonyának tisztázási szándékára, illetve egy új poétikai magatartásforma kialakításának igényére is. A textus egészét átható káromlássorozat ugyanis nem kizárólag a *Szabad-ötletekre* jellemző. Beney Zsuzsa véleménye szerint például a „Gyömrői Edithhez írott versek agresszivitása hisztériás jellegű, mindvégig a negatív érzésekbe, gyűlöletbe, a pusztítás vágyába lovalja bele alkotóját. Nincs közöttük egyetlen egy sem, amely a szerelem boldogságának legalább illúziójáról, vágyképéről, vagy a nő iránti gyengdség vágyáról beszélne.”²⁰ N. Horváth Béla is felhívja rá a figyelmet, hogy „egy sajátos népdaltípus nyomaira bukkanhatunk a Gyömrői-versek között. Az átokdal az ősi hiedelmekből táplálkozva a kimondott szó erejével megkísérli megrontani a gyűlölt személyt. Persze a gyűlöletet nem ritkán a viszonzatlan szerelem vagy az elhagyatás motiválja.”²¹ E gondolatmenetet erősíti, hogy épp az analitikusnő kapcsán állapítja meg, hogy „én neki szar vagyok” (115,1), illetve nem sokkal később arra sarkallja magát, hogy lépjen túl az analízis keretein és kitörölje magából: „Gyömrőit ejtsd ki úgy a szivedből, mint a seg- / gedből a szart” (153,5-6).

Míg Freud és Lacan a tagadást az elfojtás megkerüléseként értelmezi, addig Friedrich Nietzsche az értékek átértékelésnek szükségességét hangsúlyozza. Éppen ezért nem teljesen indokolatlan feltételezni, hogy a költő az értékek relativizmusának felismeréséhez és újrateemtésének igényéhez e viszonylag korai olvasmányélményéből is nyerhetett indítást, mivel 1923-25-ös műveiben már fellelhető a filozófus olvasásának nyoma, kiváltképp a *Zarahustráé*, mely a húszas években több magyar fordításban forgott közkezen. József Attila leveleiből tudjuk, hogy volt Nietzsche-kötet Espersit János könyvtárában, valamint Saitos Gyula emlékezése szerint a költő 1923 nyarán szintén Nietzschét olvasott.²² Ő maga így számol be erről 1924. január 29-én kelt, Jolánnak címzett és Makóról írt levelében: „Dolgoztam sokat, tíz egynéhány jó verset és egy egyfelvonásos drámát írtam, többek között már félig elolvastam Nitzsche[!] *Zarahustráját* és mondom, mindenben ellentmondok neki, csak a felsőbbrendű ember jövetelében értek vele egyet.”²³ A memoár és a költő levele ugyan kronológiai eltérést mutat, azonban nem lehet nem észrevenni, hogy már az 1923-ra keletkezett *Ta-*

²⁰ BENEY ZSUZSA: *Legyen, hogy ne legyen.* József Attila és Gyömrői Edit. In. Uő.: *A gondolat metaforái.* Esszék József Attila költészetéről. Argumentum. Bp. 1999. 260.

²¹ N. HORVÁTH BÉLA: „Egy, ki márványból rak falut...” József Attila és a folklór. Babits Kiadó. 1992. 86.

²² SAITOS GYULA: *József Attila Makón.* Magvető. Bp. 1964. 199.

²³ JÓZSEF ATTILA VÁLOGATOTT LEVELEZÉSE. (Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Fehér Erzsébet.) Akadémiai. Bp. 1976. 48.

nítások dikciói is egyértelműen a *Zarahustra* hatását mutatják, s a ciklus születéséről a költő Galamb Ödönnek írt, 1923. december 8-ra keltezett levelében is tudósít.²⁴ (E szerint tehát Saitos Gyula visszaemlékezése pontatlan.) Felvetésünk szerint ezért nem kizárt, hogy a *Szabad-ötletek* megírásához áttételesen a Nietzsche művei mögött rejlő alapattitúd is szolgálta a motivációt, hiszen az énteremtés, az ember fölötti ember megvalósításának szándéka (Jolánnak írt levelében még csak ezzel értett egyet), s az ezt feltételező értékmegfordító magatartás a textusban szövegszervező tendenciaként van jelen. S mivel az értékek relativizmusának meghatározó szerep jut, nem lehet érdektelen számunkra Nietzsche említett művének első része és a *Szabad-ötletek* közötti tartalmi párhuzam hangsúlyozása. (Annál is inkább, mert József Attila gondolkodásában a morál központi helyet foglal el.) Csupán két példát kiemelve: „Csak az ember tőn értékeket a dolgokba, hogy magát fenntarthassa, – csak ő teremte értelmet a dolgoknak, emberi értelmet! Ennek okáért hívja magát »embernek«, vagyis: az értékelőnek. *Értékelni annyi, mint teremteni*: halljátok, ti teremtők! Értékelni: ez minden értékelt dolog értéke és klenódiума. Csak az értékelés adja meg az értéket: és értékelés nélkül a lét diója üres héj volna. Halljátok, ti teremtők! Az értékek változása – ez a teremtők változása. Mindig megsemmisít, a kinek sorsa, hogy teremtő legyen.”²⁵ „És kinek sorsa, hogy teremtő legyen jóban, gonoszban – olvassuk a *Zarahustra* egy későbbi helyén – valóban annak *előbb megsemmisítőnek kell lennie és értékeket kell széttörnie*. Im-ígyen a legfőbb gonosz hozzátartozik a legfőbb jóshoz, ez pedig a teremtő jószág. [kiemelések tőlem – M.G.]”²⁶ Mindemellett József Attila szövege számos olyan vonást is mutat, amely az egzisztencialista világnézettel rokonítja. Ilyen például a „*borzasztó, hogy az ember egyedül van / borzasztó, hogy van tudata csak ezért van egyedül*” (49,4-6) kijelentés. Érdekes azonban, hogy ennek nyomai a *Zarahust-rában* szintén megtalálhatók: „Meg tudod-e magadnak adni a te »gonosz«-odat és a te »jót«-dat, tudod-e akaratodat magad fölé szegezni törvényül? Tudsz-e magad bírója lenni és törvényed bosszúállója? *Borzasztó az egyedüllét a magad törvényének bírálójával és bosszúállójával*. Ezenképpen dobatic ki egy csillag az ürbe és az egyedüllét fagyos lehelletébe. Ma még a vakok miatt szenvedsz. Te Egy: ma még ép a bátorságod és épek a reményeid. Valamikor azonban magánosságod majd kimerít, valamikor büszkeséged majd megöregszik és bátorságod fogat fog csikorgatni. Valamikor jajgatni fogsz: »egyedül vagyok!«”²⁷ E mellett nem mellékes az a tény sem, hogy az új világ képzete – amint arra Szigeti Lajos Sándor is rámutatott – a költő életművében „1935-ben jelenik meg először, s lesz ettől kezdve egyre gyakoribb motívummá. Korábbi műveihez képest a motívum mindenképpen új, s mint ilyen: jelzi egy új gondolatrendszer kialakításának igényét.”²⁸ Ez a metafizikai alapállás – a világhiány kiterjedésével – életének utolsó két évében fokozatosan távolul a Semmi képzetévé, s válik kései költészetének

²⁴ Uo. 42-44.

²⁵ FRIEDRICH NIETZSCHE: *Im-ígyen szóla Zarahustra*. (Ford.: Dr. Wildner Ödön.) Társadalomtudományi Könyvtár. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata. Bp. 1908. (Hasonmás kiadása a Göncöl Kiadónál jelent meg.) 77.

²⁶ Uo. 157-158.

²⁷ Uo. 83.

²⁸ SZIGETI LAJOS SÁNDOR: *A „Szabad ötletek jegyzéke” és a kései versek*. (József Attila költészetének néhány motívumához.) Acta Universitatis Szegediensis. Szeged. 1978. (Irodalomtörténeti Közlemények 128.) 168.

meghatározójává.²⁹ Mindazonáltal 1936 májusában a költő még komolyan bízott abban, hogy képes lesz testileg-lelkileg rendbe hozni magát, amihez (a hiány teremtő erején túl) a destruktív ösztönt használta fel eleven hajtóerőként.

Bókay Antal 2005-ben megjelent József Attila-tanulmányában kitér arra, hogy Julia Kristeva szerint az (irodalmi) szöveg szimbolikus koherenciája mögött létezik egy láthatatlan és nehezen érzékelhető ősbibb mechanizmus is, ami a szóval, fogalommal kifejezhető megbontja, szétrombolja, megtagadja.³⁰ Ebben az értelemben a tagadás hozadéka, hogy megnyitja a személyesnek azon rétegét, amely egyrészt az ősi, prefogalmi teljességhez kapcsolódik, másrészt viszont (a halálösztön romboló természete révén) egy archaikusabb létezési szintre vet vissza, s az ismétlődésen, a ritmuson keresztül az organikus és anorganikus felé vezet. Ez tehát egy olyan szelf-réteg, amely nem rendelkezik még a fogalmi kifejezhetőség apparátusával, de állandó figurativitással és az ismétlés folyamatos, elkerülhetetlen jellemzőjével bír. A szelfnek erre az alapvetően destruktív szemiotikai rétegre viszont „ráépíthetők kapcsolatok a világgal, a másik emberrel, amellyel kiépíthető (aztán le is rombolható) egy szimbolikus konstrukció, egy reagálási mód, egy adott élethelyzet megoldási modellje.”³¹ Ennek nyomán különösképp nagy jelentőséggel bír, hogy József Attila költészetében több, egymástól nem függetleníthető alkotói korszak különíthető el, vagyis – amint Füzi László írja – „a világgal, költészettel és az énnel kapcsolatos képzeteit is állandó mozgás és átalakulás jellemzi.”³² Első korszakának összegző verse az 1925-ös keltezésű *Tiszta szívvel*, mely számos tekintetben hasonlóságot mutat a *Szabad-ötletek jegyzékével*. Melyek ezek a hasonlóságok? Először is, „a versben megjelenő szelf – látszólag paradox módon – a sorozatos tagadásokból épül fel, a tagadás szavai kiemelkedő gyakoriságúak, a verskezdő »nincsen« után az egymást követő kopogó, ritmikusan ismétlődő »se-se« sorozat elkerülhetetlenül magára vonja figyelmünket. És negatív, tagadásos tartalmú a szavak jelentős része akkor is, amikor állít, cselekszik valamit, az »ölök«, »betörök«, »elfognak«, »felkötnék« mind a pusztítás, a rombolás, azaz a tagadás szavai.”³³ A költő tagadás formájában panaszolja a hiányt, pontosabban a meglévő és fennálló értékeket először hiányolja, majd megtagadja. Erre utal a 9 „se” tagadószó, az egyetlen tagadó („nincsen”), s az egy tagadott ige („nem eszek”) következetes alkalmazása, továbbá „nyolc főneve [...] olyan fogalmak nevei, amely minden teljesnek tartott emberi élet szükséges, szinten nélkülözhetetlen kellékei.”³⁴ Így végső soron a *Tiszta szívvel* is alapvetően a hiány teremtő erejére épül, melyet sajátos módon a tagadás aktusa vezet be. „Összefoglaló, útjelző, addigi pályáját lezáró vers – olvassuk Szabolcsi Miklós elemzésében –, ami egyben új utakat nyit

²⁹ Vö. Camus megállapításával, aki szerint „a metafizikai lázadással az ember sorsa és az egész teremtés ellen fordul. [...] A metafizikai lázadó a széttöredezett világ fölé magasodik, hogy egységét követelje. A benne meglévő igazság elvét állítja szembe az igazságtalanság elvével, melyet a világban lát.” (Idézi: TORNAI JÓZSEF: *József Attila, a metafizikai lázadó*. = http://franka-egom.ofm.hu/irattar/irasok_gondolatok/konyvismertetesek/konyvek_12/jozsef:attila_tanulmanyok/ujanyagok/69_tornai_jozsef.htm)

³⁰ Bővebben lásd: BÓKAY ANTAL: *A késő-modern én konstrukciója* (Egy új költői stratégia megalapozása József Attilánál). = *Tiszatáj*, 2005/4. sz. 65.

³¹ Uo.

³² FÜZI LÁSZLÓ: *A Semmi közelében*. Három magatartás. József Attila, Németh László és Márai Sándor gondolkodói alkatáról. Kalligram. Pozsony. 2003. 49.

³³ BÓKAY ANTAL: i.m. 56-57.

³⁴ BORI IMRE: „*A semmi ágán.*” = *Híd*, 1962/12. sz. 117.

meg, új értékek keresésére sarkallja a költőt, formai téren pedig a népdal és a népballada lehetőségének kihasználása. Lázadás, de az érték őrzésének vágya – kollektivizálja és hagyományhoz kapcsolja indulatait, érzéseit, ezáltal a vers ereje megsokszorozódik. 1925 után is jellemző marad József Attilára, hogy formai-gondolati csúcseit eléri, összegzi, majd megtagadja, felbontja és új utakra indul.³⁵ Ami az összefüggést még érdekesebbé teszi, hogy a *Szabad-ötletek*ben aligha véletlenül bukkan fel a *Tiszta szívvel* több részletének parafrázisa: „betörő leszek / tolvaj leszek / rablógyilkos leszek” (29,6-8). S mintha a vers „elfognak és felkötnek” sora köszönné vissza az „én gyilkos leszek / fölakasztanak” (46,1-2) megállapításban is. Ebből az egyetlen példából szintén látható, hogy a szubverzív szándék a szelf destruktív szemiotikai rétegének működése révén koherens jelképrendszert alkot a szövegben, de előzményeit a teljes életmű tükrében szükséges vizsgálnunk. S ez az egyik lehetséges magyarázata annak is, hogy a *Szabad-ötletek* számos tartalmi-nyelvi sajátossága, poétikai megoldása miért tűnik fel az 1936 májusa után született költeményekben.³⁶

Foucault szerint a szexuális eltévelyedés (pl. a szodómia, a homoszexualitás), illetve a szexus anomáliái a nemiség kulturális elfojtásából, annak túlzott szabályozásából fakadnak, mivel „a marginális nemi szokások üldözése azzal a következménnyel járt, hogy [...] felébred az érdeklődés a perverziók iránt.”³⁷ A költő sem véletlenül írja, hogy „pina, picsa, fasz, segg, baszni, gecizni, kiverni – / mindezt / – nyalni – a lehető legtermésze- / tesebb képpel el lehet mondani olyanok társaságában, / akik nem tehetnek ellene semmit” (130,10-131,3). Ebben az összefüggésben az exhibicionizmus attitűdje is más megvilágításba kerül. Finomabb formában az önkítárulkozás és a titkolózás kettősségében jelenik meg: „azt szeretik, akinek mutatatom magamat / és nem engemet” (80,9-81,2), illetve annak megállapításaként, hogy a szerző tisztában van vele, hogy szövege szemben áll a tradicionális és legitim erkölcsi normákkal: „hiszen ha mindezt odaadnám egy hozzám / hasonló koru fiatalembernek, nemhogy baráttra / tennék szert, hanem inkább abba lenné az az / örömet, hogy köznevetség tárgyává tenne” (128,9-129,3). Majd az önazonosság-tudat nárcisztikus jelképeként tűnik elő a „milyen szép erekcióm volt akkor, mikor a fiuknak / mutattam / milyen nagy, milyen kemény, milyen erős” (103,1-3) kijelentésben, de a háttérben itt is egyértelműen az egzisztenciális léthelyzet tisztázási kísérletét érhetjük tetten. Hasonló a helyzet a talmudi eredetű szállóige travesztált változatában is – „mutasd a faszod s én megmondom ki vagy” (13,8) –, ami hangzásában és jelentésében összejátszik a közismert „madarat tolláról, embert barátjáról” szólással. Az 1926 áprilisában írt (*Anyám meghalt...*) című szabadversében a költő még a következőképpen ír: „Anyám meghalt, most nem tudom, hogy viselkedjem vele / szemben. Megfoltozhatná kabátomat, megnézné milyen szép vagyok / meztelenül, / Még soha senkise látott meztelenül!” (Utóbbi kijelentésének azonban – a költői attitűdből kifolyólag – nem véletlenül mond ellent a *Szabad-ötletek*ben: „Kesztnerné előtt reggel kitakaróztam az ágyban, / hogy lásson” (93,1-2). Tehát vagy a versben vagy a szövegben tagadja le a valós történéseket, hiszen tudjuk, hogy

³⁵ JÓZSEF ATTILA-VERSEK ELEMZÉSE. (Szerk. Szabolcsi Miklós.) Tankönyvkiadó. Bp. 1980. 30.

³⁶ Csupán két példát említve: az 1936. október 23-án kelt *...Aki szeretni gyáva vagy* című versében így ír a költő: „Te rongy, aki szeretni gyáva vagy, [...] fordított ringyó, ki a kötelesség / aranyát gyűjtöd élő nap alatt: / a gyermek rimánkodhat, hogy szeressék, / én nem tehetem; elpusztítalak.” Szintúgy erre az időszakra datálható a *Nagyon fáj*, melynek utolsó két strófája így szól: „Hallja, míg él. / Azt tagadta meg, amit ér. / Elvonta puszta kénye végett / kívül-belől / menekülő élő elől / a legutolsó menedéket.”

³⁷ MICHEL FOUCAULT: *A szexualitás története I.* (A tudás akarása.) Atlantisz. Bp. 1996. 46.

1923 folyamán Kesztner Zoltánnál Makón többször is lakott a költő.) Feltűnő, hogy a fallikus-narcisztikus utalások, továbbá az orális erotika (ide sorolhatók az önkasztrálásról szóló fantazmák is) József Attila szövegében valamiképpen és valamivel szinte mindig konfrontálódva vannak jelen, s katalizálják a szelf destruktív rétegét. Példa erre, hogy amikor önmaga kasztrálásán gondolkodik, akkor tulajdonképpen saját maszkulin feminitásából kiindulva a természetéből kifordult, hazug női attribútum ellen lép fel: „sokszor gondoltam arra, hogy kiherélem magam/ – most úgy érzem, megtenném, de tudom, / hogy inkább megőrülnék / a szultán háremében az eunuch” (107,4-7). A női nemmel kapcsolatos tehetetlenségi érzés indukálja a homoerotikus képzelgések zömét is, ami a társadalomban jelen lévő implicit homofóbia (és általában a prudéria) ellenében valósul meg: „a bujakórt is el kell titkolni” (81,3).³⁸

Bókay Antal, Jádi Ferenc és Stark András szerint, akiknek szimbiotikus deficitjük van, s az eredeti anya-gyerek kapcsolatuk súlyosan sérült (vagyis archaikus én-betegek), hajlamosak a preödipális agresszióra. Mint írják: „A szimbiotikus deficit ezeket a személyeket visszarántja az anyával való genitális fúzió szintjére, s az anyával való egyesülés vágya súlyos dezintegrációba kergetheti az ilyen betegeket.”³⁹ Bár az evés aktusa a halott anyával való érintkezés egyik sajátos, archaikus formulájaként tűnik fel, ám a poétikai mintát József Attila néprajzi, etnográfiai és pszichoanalitikai műveltségében, valamint nyelvésztétikájában kell keresnünk.⁴⁰ Annál is inkább, mivel a költő művészetfilozófiájának etnolingvisztikai rétege három tudomány kereszteződési pontján fogalmazódott meg: „ott, ahol a XIX. század végi és a XX. század eleji néprajz (Tylor, Mauss, Lévy Bruhl, a *Totem és tabu* író Freud stb.) a crocei filozófiából kiinduló nyelvészeti idealista iskola s az intuicionista költészetből celet fedik egymást.”⁴¹ Ily módon a pszichoanalízisben jártas költő a szexuális insufficiencia, az orgazmusnehézségek, a péniszre vonatkozó fantazmák, a homoerotika és a koitusz megannyi felemlegetésével – néhány kivételtől eltekintve – nem csupán életrajzi-biológiai leírást kíván adni s nem kizárólag szexuális képzetait rögzíti le, hanem olyan atavisztikus víziókat vázol föl, melyeknek eredete a mágikus-mitologikus gondolkodásban gyökerezik. De „vajon áthidalható-e a szakadék, amely századunk húszas-harmincas évtizedeinek magyar költője és az ősök kezdetleges embere névvel kapcsolatos magatartását elválasztja? – teszi fel a kérdést Tverdota György. A kérdés nem úgy vetődik fel, hogy létezik-e eleven és közvetlen érintkezés a mágikus-mitikus világfelfogás és a ma között, hiszen [...] vannak olyan jelenségek – mint például a babonák, átokformulák és a nyelvi tabu megsértését kinyilvánító trágárságok –, amelyek lát-

³⁸ A szexus anomáliáinak és jelképeinek tüzetesebb tárgyalása kapcsán szólunk kell az onanizálás szerepéről a textusban, ami legtöbbször a testi váladékok (ezen belül az ondó) emlegetésével együtt fordul elő. Az első szexuális élménnyel kapcsolatban említi először: „*onanizálni kezdtem, aztán betetem és úgy sült el*” (95,5-6), majd az ürülékkel és a spermával közösen szól róla az „*én ezzel is úgy bántam mint a szarral – nem tudtam visszatartani magam az onániától*” (104,5-105,1). Végül láten-sen szerepel az önkielégítés a „*mikor elsült a konyhában*” (103,3) sorban is, ahol az exhibicionizmus-sal párosul.

³⁹ BÓKAY ANTAL–JÁDI FERENC–STARK ANDRÁS: „*Köztetek lettem én bolond...*” Magvető. Bp. 1982. 200.

⁴⁰ Vö. „A melanéziaiak körében erősen élt a manaképzet, amely rendkívüli életerőt és potenciát tulajdonított embereknek, állatoknak és tárgyakkal. Azt tartották, hogy ilyen erővel rendelkeztek az ősök, ezen a képzeten alapult az ősökkel való érintkezés mágikus gyakorlata.” (In. SZ. A. TOKAREV [főszerk.]: *Mitológiai Enciklopédia*. I. kötet. Gondolat. Bp. 1988. 350.)

⁴¹ TVERDOTA GYÖRGY: *József Attila finnugor ihlete*. = It. 1986/1. sz. 80.

ványosan bizonyítják a modern ember atavisztikus befolyásoltságát.”⁴² Arról nem is szólva, hogy az archaikus, egzotikus és primitív kultúrák, a folklór és az ősi népi tradíciók termékenyítő hatással voltak a modern irodalomra és a művészet más irányzataira. Noha a népművészet archaikus eredete már Rousseau-nál és Herdernél a művészi ideál szintjére emelkedett, de a korai romantika újra felfedezte az egzotikus kultúrák, az Európán kívüli civilizációk ösztönző hatását, mely ihlető szerep azután az avantgárd mozgalmak értékrendjében tovább növekedett. „Az afrikai, ausztráliai, óceániai és prekolumbiánus művészet, a néger és indián szobrok, a gyermekrajzok, az infantilizmus, a naivizmus, a primitivizmus ekkor lettek a modern európai törekvések forrásaivá.”⁴³ Természetes ezért – írja Pomogáts Béla –, hogy „az ősi és primitív művészet az avantgárd általánosabb jelrendszeréhez igazodott, a népművészet és a népköltészet formái, hagyományai modern művészi élményekkel és üzenetekkel teltek meg a felhasználás során.”⁴⁴ Ehhez járult még, hogy a nemzeti hagyományt, valamint a nemzeti jelleget kereső költői érdeklődés indokoltta tette a pogány- és honfoglalás kori mondák, motívumok használatát. Így áttételesen az ősi, természetközpontú mágikus-mitikus világképből eredő jelenségek állhatnak a *Szabad-ötletek* olyan megdöbbentő sorai mögött is, mint például „[a nő] a pinájával megeszi az embert, a faszán kezdi / szétmorzsolja / a faszán kezdi / a combjaival összefogja” (13,2-4); a „mikor elsül az ember farka, olyan, mintha leha- / rapták volna” (51,7-8), illetve a „kinyaltam anyám picáját, de / nem mertem a faszomat a szájába tenni / nehogy leharapja” (110,4-6). Ezt támasztja alá, hogy „a száj gyakran helyettesíti a vaginát, ezért nevezi »ajkak«-nak bizonyos részeit a köznyelv, a száj viszont mint a lélegzet (lélek) és a szó »szülője« az anyaméh felső nyílásaként kap jelképes értelmet. Negatív aspektusában a vagina fogakkal teli emberevő száj (lat. *vagina dentata*) a hymenhez, menseszhez és terhességhez fűződő kasztrációs félelem jeleként. Indián mitológiákban pl. a *Rettentő Anya* vaginája fogakkal teli emberevő száj húsfaló halszörny. A fölfalás egyszerre jelent halált és fogantatást. Archaikus kozmológiákban a legfőbb női princípium, a Nagy Istenanya (égi képmása a Tejút, méhe a Föld) napról napra, évről évre fölfalja, majd újra szüli égitestgyermekait (cet). Ez a szüzi fogantatás képzetének gyökere. Az istenanya vagináját testesítik meg a Tejút hasadéka, a Föld nyílásai (barlang). [...] Jelképi gazdagságáról a népköltészet szerelmi szimbolikája is árulkodik”.⁴⁵ Ismeretes továbbá, hogy a szexuális aktusban létrejövő „misztikus vagy esztétikai elragadtatásban az én az óceán-érzésben oldódik fel. Az orgazmust jelentő francia kifejezés egyike: *la petite mort*, kis halál; ha a szenvedély vak, az igaz szerelem elhomályosítja a látást; [...] voltaképpen menekülés az én elől. Az önmeghaladás mindig egyfajta alárendelődést jelent; a meghozott áldozat mennyisége és minősége az elvezető csatorna természetétől és az átszellemültség fokától függ.”⁴⁶ Nem kevésbé figyelemre méltó ebben a kontextusban, hogy az állatvilágban egyes rovarfajok (pl. az imádkozó sáska és a fekete özvegy) nőtényei párzás után vagy közben egyszerűen felfalják, lemészárolják párjukat. Így már kevésbé meglepő, hogy az orális-genitális felfalás ősi motívuma, illetve „az elnyeletés jelképrendszere és rítusa mind a beavatásokban, mind a hősmundákban és halálmitológiákban nagy szerepet

⁴² TVERDOTA GYÖRGY: *József Attila nyelvszemlélete I.* A névvarázstól a költői névhasználatig. = ITK. 1985/3. szám 287.

⁴³ POMOGÁTS BÉLA: *A tárgyias költészettől a mitologizmusig.* Akadémiai. Bp. 1981. 74-75.

⁴⁴ Uo. 77.

⁴⁵ HOPPÁL MIHÁLY-JANKOVICS MARCELL-NAGY ANDRÁS-SZEMADÁM GYÖRGY: *Jelképtár.* Helikon, 1997. 240-241.

⁴⁶ ARTHUR KOESTLER: *Szellem a gépben.* Európa. Bp. 2000. 319-320.

játszik. A testüregbe történő visszatérés jelképrendszerének mindig kozmológiai értelme van.⁴⁷ E mellett a költő közvetlen példát is látott a parnasszistáktól, valamint Adytól a szerelem és az agresszió ambivalens kapcsolatára. S az a tény sem mellőzendő, hogy a szókészlet egészére kiterjesztett névvarázs által megvalósított verbális kéjelgés – a tabudöntési szándékkal egyetemben – a szövegben „az emberi kiszolgáltatottság és a szeretetéttség elleni küzdelemként jelenik meg.”⁴⁸

Hiba lenne tehát a *Szabad-ötletek* fentebb idézett sorait kizárólag a pszichoanalitikus narratíva felől értelmezni, hiszen a lejegyzésükhöz a költő több más, filológiai is igazolható mintára bukkanhatott. Az 1930-as években ismerte meg a fiatal Róheim Géza *A varázsérő fogalmának eredete* című korai művét, aki – freudista fordulata előtt – a preanimizmus híve volt, valamint tanulmányozta az etnológus *Magyar néphit és népszokások*, illetve *A csurunga népe* című munkáit. Többek között így válhatott lehetségessé, hogy nyelvészeti kitalálásával párhuzamosan (és a *Totem és tabu* író Freud tanulmányozásával egyetemben) az archaikus ember táplálkozási és nemi szokásainak ismerete is beépült gondolkodásába, majd 1936 májusára a *Szabad-ötletek* vizsgált jelképrendszerének háttérében potenciális hatóerővé alakult. Róheim Géza munkásságának hatását mutatja a Tollban 1930. január 10-én megjelent *Babits-pamflet* is, amelyben utal rá, hogy a költő „felidézi a tárgyak lelkét, vagy az együgyü népekről szóló tudomány műszavával élve tondi-ját s ez sikerül is annak, akinek mana-ja, vagyis varázsereje van.”⁴⁹ Róheim könyvének előbb, már 1928-ban megjelent Szimonidesz Lajos *A világ vallásai* című könyve, amelyben a szerző szintén kitér a tondi fogalmára az indonéziai batakok vizsgálata kapcsán: „van az emberben egy máshonnan származó erő, amely az ember testét éppúgy áthatja a fejétől a lábujj-hegyéig, mint az élet – ez a felsőbb erő, ez a lélek, a tondi.”⁵⁰ Szép számmal találunk azonban arra is példát, hogy a férfi szeretné fölfalni, kvázi-magáévá tenni a nőt. Ennek alapja, hogy a nőt magába építő, elnyelni szándékozó agresszív férfi-konceptió kannibalisztikus indulatokkal párosul, s megfigyelhető számos olyan archaikus kultúrában, ahol a szexuálisan kívánatos személyt elfogyaszthatónak, enniavalónak ítélik meg. „Módfelett különös megfigyelni – írja Róheim Géza –, hogy mekkora jelentősége van a szomáliknál az evésnek mint a közönség bevezető aktusának. [...] Hiszen tudjuk, hogy a legmélyebb szadista vonás a fogak első megjelenésével függ össze, és szexuális célja az, hogy megegye a partnert. Ennél a népnél pedig, amelynél a férfinak a nőhöz fűződő viszonyát olyan erőteljesen befolyásolja a szadizmus, láthatjuk, hogy számukra a nemi aktus legfontosabb bevezetése a kiadós étkezés, azaz szimbolikusan: a nő felfalása.”⁵¹ József Attila szintén lejegyzte: „valakit föl kellene falni / szájba venni és rágni” (50,2-3). A *Kései siratóban* szintén az evés aktusával kísérli meg a Mamát az életbe visszahívni: „Ettelek volna

⁴⁷ MIRCEA ELIADE: *A szent és a profán*. Európa. Bp. 1996. 185.

⁴⁸ LENGYEL ANDRÁS: i.m. 857. Vö. „én a cselekvésszerű motorikus levezetést / tudtam bele e szavakba s azért nem használ- / tam őket, mert szavakkal nem elégülhet ki az / ember s azért nem elégítettek ki a cselekvések, / mert szavak nélkül sem / elégülhet ki az ember” (131,4-132,2).

⁴⁹ JÓZSEF ATTILA MŰVEI II. *Tanulmányok, cikkek, bírálatok*. (Magyar Remekírók) Szépirodalmi. Bp. 1977. 61.

⁵⁰ SZIMONIDESZ LAJOS: *A világ vallásai*. Könyvértékesítő Vállalat. 1985. 53. (Az eredeti 1928-ban jelent meg a Dante Könyvkiadónál.) Hogy József Attila ismerte-e ezt a munkát, azt nem feladatunk megvizsgálni, annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy a költő ténylegesen kapcsolatba kerülhetett a szerzővel (és így voltaképpen munkáival is), mégpedig a *Századvég* társadalomtudományi szakfolyóirat berkein belül.

⁵¹ RÓHEIM GÉZA: *Primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata*. Gondolat. Bp. 1984. 317-318.

meg!” A *Szabad-ötletekben* szublimálatlanul ki is mondja, hogy „a mamát is megettem volna” (70,8), hiszen „a mama a gyermek számára nem anya, hanem / maga a nő” (134,2-3).

Vegyük mindehhez hozzá, hogy József Attila 1931-ben gyomorbántalmái miatt pszichoanalízisbe került dr. Rapaport Samuhoz. A kezelésért részben úgy fizetett, hogy stilizálta orvosa *Ideges gyomor- és bélbajok keletkezése és gyógyítása* című könyvét, melynek egyes részeit bizonyíthatóan a költő írta. Egy ilyen, kétségkívül a költő által szerzett részletben hangsúlyozza a táplálkozás, az érzelmek és a nyelv közötti egyértelmű összefüggést: „Nyelvünkben, ha valamit tökéletesen akar érzelmileg kifejezni, evés köréből szedi szókincsét: a kedves gyerekek *ennivaló*; a kellemes dolog az ember *ínyére való*; más dolog *ízetlen*; az ember szótlánul *le nyel* valamit; valami után *csurog a nyála*; az embernek egy másik ember *gyomrában van*; *rágódik* valamin; a dolgot *megrágja*; a *fogát feni*, *hegyezi* rá; ha fenyeget, azt mondja: *megezeklek, bekaplak*; nem tudja az embert, a dolgot, a gondolatot *megemészteni*; ha csak ránéz, már *hány*; *émelyítő* história ez, mondja; *asztán: zaftos dolgokat akar odamondogatni*; *de a tréfa* ízetlené válik; a nők *gusztusosak*; modern esztétikusok *zamatot* keresnek a versben [kiemelések tőlem – M.G.]; – de hiszen régi esztétikai kategória az ízlés! Úgy látszik, hogy az ételek elnevezése is mélyreható kapcsolat az emberi lélek vágyai és a gyomor vágyai között, legalábbis ilyen tartalmat sejtünk a következő kifejezésekben: barátfüle, szerecsenyköntös, borsos copf, szűz sült, püspökfalat, női szeszély, habcsók.”⁵² Érdemes újra idézni Arthur Koestlert, aki – sokak mellett – arra is rámutatott, hogy „az evés aktusának van [...] egy másik arca is, amely a mágiával és a primitív vallásokkal kapcsolatos – úgy is lehetne fogalmazni, hogy valaminek az elfogyasztása által egyesülünk.”⁵³ Mindebből világosan látszik, hogy „az ember legszemélyesebb szükségleteivel arra a lényre van utalva, amelytől talán a legmélyebb metafizikai szakadék választja el, ez a legtisztább képe, sőt talán a döntően ható ősförmája annak a magánynak, amelynél fogva az ember végül is idegen nemcsak a világ dolgai, hanem a hozzá legközelebb állók között is.”⁵⁴ József Attila sem fogalmaz másképp: „a férfinak nő kell teljes egészében” (127,1), noha azzal is tisztában van, hogy „talán fon- / tos lenne és nélkülözhetetlen, ha – ahogy szá- / már módra érezted eddig – volna teljes egyesü- / lés, ez azonban nincsen” (155,2-5), talán csak akkor, „ha én megkettőzhetném magam és nő is lehetnék”. Árnnyalja a mondottakat, hogy a költő a koituszban beállt zavart a neurózis megnyilvánulásaként értelmezi, s a koituszt mint aktust pedig szociális cselekvésnek, társadalmi tevékenységnek fogja fel.⁵⁵

Mindent egybevetve megállapítható, hogy a nemi váladékok megbotránkoztatónak ható emlegetése, illetve a koitusz, a szexus devianciáinak kétségkívül meglepő és felkavaró összefüggései a szövegben olyan archaikus és atavisztikus jelképekként is értelmezhetők, melyek mögött végső soron a *szeretet mint abszolútum* hiányát kell feltételeznünk. A szeretet pedig – ha hihetünk Konrad Lorenz véleményének – a törzsfajlódás során nem előzte meg az agresz-

⁵² JÓZSEF ATTILA ÖSSZES MŰVEI. IV. KÖTET. (Sajtó alá rendezte: Fehér Erzsébet, Szabolcsi Miklós.) *Novellák, önvallomások, műfordítások*. Pótlások az 1-3. kötetekhez. Akadémiai. Bp. 1967. 292-293. Ld. még: VALACHI ANNA: *Egy pszichoanalitikai orvos-beteg kapcsolat rekonstrukciója*. (Dr. Rapaport Samu és József Attila.) = ItK. 1987-1988/5-6. sz. 581-615. A táplálkozás, a szerelem, a szó általi önkifejezés, illetve a világ megismerésének metafizikai kapcsolatáról részletesebben: HAMVAS BÉLA: *A magyar Hüperión és más magyar vonatkozású esszék II*. Medio Kiadó. 212-213.

⁵³ ARTHUR KOESTLER: i.m. 294.

⁵⁴ GEORG SIMMEL: *A kacérság lélektana*. Atlantisz. Bp. 1996. 22.

⁵⁵ JÓZSEF ATTILA MŰVEI II. *Tanulmányok, cikkek, bírálatok*. (Magyar Remekírók) Szépirodalmi. Bp. 1977. 171.

szíót, s előbbi (az empátiával együtt) minőségi ugrás. Analogikus példával élve: ha az ember kicsinyítve magában hordozza a természet erőit és szubsztanciáit, akkor – dekonstruktív módon – fordított irányban lehetősége van rá, hogy végigjárja a teremtést, s önmagán túllépve kvázi-megváltsa önmagát.⁵⁶ Nem mellékes, hogy József Attila szövege is részben e szándékból íródott. Úgy véljük, hogy a korai József Attila-költeményekben is a szeretet kozmikus és istenalakú hiánya munkál, ami magyarázattal szolgál arra is, hogy a Mindenség rangjára emelt Nő metafizikai pozícióját miért cserélte fel a költő a Semmi képzetére élete utolsó hónapjaiban. (Ennek másik lehetséges oka, hogy ezen időszakban már egyedül az individuális Én széthullása által válhatott lehetségessé a fizikai léten túlmutató *unio mystica* profán ósképének realizációja.) Ebben az értelemben – a régi élet és költői magatartás felszámolásának újrateremtésének szándékán túl – ennek az egyesülésnek a megelőlegezése a szövegben a „*túl az ó potencián*” sor, hiszen a *Szabad-ötletek* rögzítése idején a Csárdáskirálynő travesztált sora utalás arra a nyelvi természetű mágiikus önteremtő rítusra is, amely a – szublimációs tannal összefüggésben – a szöveg alkotói koncepciójában is tetten érhető.⁵⁷ Külön tanulmányban mutatjuk meg azt a transz(re)gresszív költői attitűdöt, mely első ízben az 1920-as évek szerelmes verseinek szubverzív jelképhasználatában fedezhető fel, majd fokozatosan vezet az *Óda* szenvedélyes és érzéki metafizikai erotikáján át a *Jaj, majdnem...* című költeményig.⁵⁸ E helyen csupán arra szeretnénk volna felhívni a figyelmet, hogy azok a jelképek, melyek a *Szabad-ötletek*ben összefüggő és komplex rendszert alkotnak, végeredményben József Attila költészetének azon rétegeiből származnak, melyek gondolkodástörténeti és költői fejlődésének korai szakaszát is jellemzik, s az emberiség kollektív tudáskészletéből származó összetett szóképek által jutnak kifejezésre. E rétegek feltárása és vizsgálata tekintetében azonban még rengeteg feladat vár a kutatókra.

⁵⁶ „Nem éltem-e át már születésem előtt a fajok evolúcióját az amőbától, és huszonhárom és fél évemmel az egész emberiség történelmét?” – írja a költő Vágó Mártának egyik 1928-as levelében. (In. JÓZSEF ATTILA VÁLOGATOTT LEVELEZÉSE. (Sajtó alá rendezte: Fehér Erzsébet.) Akadémiai. Bp. 1976. 230-231.) – Haeckel *A teremtés természetrajza* (1868) című könyvében is utalt már rá, hogy az egyedfejlődés megismétli a törzsfajlódást.

⁵⁷ Itt jegyezzük meg, hogy a *potencia* Arisztotelész (és Aquinói Szent Tamás) ontológiájának központi jelentőségű fogalma, így a „*túl az ó potencián*” kifejezés ebben az értelemben nem más, mint áttételes utalás a költő egyéni és közösségi potenciális létére, vagyis arra a képességre, mely által a létező az önmeghaladás és a mássá válás képességével rendelkezik. (Vö. azzal, hogy a költő említi is a szövegben Aquinói Szent Tamás nevét). Ám e gondolat nem előzmény nélküli József Attilánál: az *Eszmélet* IV. versében olvasható „csak ami nincs annak van bokra, / csak ami lesz, az a virág, / ami van, szét-hull darabokra” sorok eleddig jórészt Bergson filozófiája felől magyarázott kijelentései ismét magyarázhatók az ókori filozófus (és Pauler Ákos) nézeteivel, hiszen aligha véletlen, hogy az *aktus* és *potencia* kifejezések jelentős szerepet töltenek be az értekező József Attila írásaiban, többek között az *Irodalom és szocializmus* című összefoglaló értekezésében is. (Ld. TVERDOTA GYÖRGY: *Az ihlet tana*. = ItK. 1982/5-6. sz. 539-561.)

⁵⁸ Erről lásd: a szerző *Transz(re)gresszív motívumok József Attila szerelmi lírájában* című dolgozatát. = Comitatus, 2013/5. (= <http://comitatusfolyoirat.blogspot.hu/2013/05/muhel-gabor-transzregressziv-motivumok.html>) Rövidített változata megjelent: Tiszatáj Online, 2013/6. (= <http://tiszataj-online.hu/?p=33723>)

POMOGÁTS BÉLA

Dsida Jenő és a Nyugat „harmadik” költőnemzedéke

Három költőnemzedék

Az irodalomtörténet-írás általában a modern magyar költészet három nemzedékét szokta megkülönböztetni abban a nagyobb irodalomtörténeti korszakban, amelynek kezdetét a Nyugat körül kibontakozó „irodalmi forradalom” és a végét a háborút követő kulturális átalakulás jelöli meg. A nemzedék fogalma természetesen nem egyszerűen korosztályt jelent, ennél jóval többet: szellemi közösséget, amely az élmények, tapasztalatok hasonlóságára épül és hasonló művészeti törekvésekhez vezet. A modern magyar költészet első nemzedéke – Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Juhász Gyula, Kaffka Margit és Füst Milán – vívta meg az „irodalmi forradalom” küzdelmeit. Új költői szemléletet és magatartást honosított meg, az egyéniség feltétlen jogát hirdette, minden tapasztalatot és felismerést az egyéniségen szűrte át. Éppen ezért a költői nyelv erősen személyes változatait alakította ki, a változatoknak azt a széles színpadát, amelyben a szecesszió és az impresszionizmus, a szimbolizmus és az intellektuális tárgyyszerűség egyaránt helyet kapott.

A második költőnemzedéknek – József Attilának, Illyés Gyulának, Szabó Lőrincnek, Erdélyi Józsefnek, Sárközi Györgynek és másoknak – a forradalmak veresége, a történelmi Magyarország bukása után kellett utat keresnie. E nemzedék az avantgárd irányzatok átmeneti hatása után egy korszerű költői realizmusban, az ábrázoló-leíró kifejezőmódban, a racionalista gondolkodásban találta meg önmagát. Munkásságát heves közéleti érdeklődés, nemegyszer lázadó szenvedély hatotta át, az egyéniség kultuszát közösségi vonzalommal, sőt öntudatos politikai elkötelezettséggel váltotta fel. Vagy ellenkezőleg, gyanakvással tekintett mind az egyénre, mind a közösségre, és a személyiség elfogulatlan vizsgálatára, könyörtelen ön-elemzésére vállalkozott. Az erősebben közösségi elkötelezettséget József Attila és Illyés Gyula lírája példázza, a magányos önvizsgálat útját Szabó Lőrinc költészete járta be. Ennek a nemzedéknek a soraiban látjuk az erdélyi magyar irodalom „alapító atyáit” is, olyan költőket, mint Áprily Lajos, Tompa László és Reményik Sándor.

A harmadik költői nemzedék némiképp visszafordult az első eszményeihez. Az alkotó személyiség benső körében maradt, már eleve bizonyos gyanakvást érzett a nagy történelmi események és mozgalmak iránt. Általában a műalkotás maga érdekelte, a költészet erkölcsi és kulturális feladataival viaskodott, s kevésbé vett részt a közélet küzdelmeiben. Valójában elhagyatottnak, kifosztottnak érezte magát, két háború között, az európai kultúra súlyos válságában próbált tájékozódni. Úgy gondolta, hogy a társadalomban tapasztalt veszedelmes feszültségek elől a költészet belső világába kell húzódnia, önmagát kell építenie, az emberi kultúra nagy hagyományait kell gondoznia, s a műhelyben végzett munka révén szolgálhat ér-

vényes erkölcsi példával, akár a harcosabb közéleti mozgalmak számára is. Ehhez a harmadik nemzedékhez a többi között olyan költők tartoztak, mint Radnóti Miklós, Vas István, Weöres Sándor, Rónay György, Kálnoky László, Csorba Győző és Takáts Gyula. Valójában ennek a nemzedéknek a líratörténeti rendjébe sorolhatók azok az erdélyi költők is, akik még a régi magyar állam fennállása idején születtek, de már a román berendezkedés után szerezték a költői gondolkodásukat meghatározó tapasztalatokat. Világképükben természetesen igen sok nyomot hagyott az a kisebbségi sors, amely nem pusztán a versek tematikájának, hanem érzelmi világának kialakítását is megszabta. A modern magyar költészet (imént vázolt) harmadik nemzedékéhez csatlakoztak olyan erdélyi költők, mint Dsida Jenő, Jékely Zoltán, Szemlér Ferenc, Horváth Imre, Szabédi László, Kiss Jenő és társaik.

Dsida Jenő költészetét általában és nem is jogosulatlanul a Nyugat harmadik nemzedékének a rendjében helyezhetjük el, ez azonban nem jelenti azt, hogy más költői csoportosulásokban nem volna méltó helye. (Egy költői életműnek, kivált a gazdagabb életműveknek általában több, mondjuk így: irodalomtörténeti kategóriában is helye lehet, például Illyés Gyuláét egyszerre helyezhetjük el a Nyugat második nemzedékének és a népi irodalomnak a költői között.) Dsida Jenő költészetének is teljes joggal találhatunk helyet az erdélyi magyar irodalom rendjében (Áprily Lajos, Reményik Sándor, Tompa László és az imént említett erdélyi költők között), továbbá a két világháború közötti időszak keresztény (katolikus) költői sorában, olyanok társaságában, mint Babits Mihály, Juhász Gyula, Sík Sándor, Mécs László, Rónay György, Toldalagi Pál és mások. A modern magyar irodalom alkotó egyéniségeinek nemzedéki és emellett poétikatörténeti rendje szerint tehát a modernitás (a Nyugat körül kialakuló költészet) képviselőinek harmadik generációjában van a helye. Ez a „meghatározás” azt is célozza, hogy az erdélyi (általában a kisebbségi) magyar irodalmat a magyar nemzeti irodalom rendjében kell látnunk, ezáltal is hangsúlyozva azt, hogy irodalmunk a huszadik századi magyar történelem tragikus megpróbáltatásai (az ország egységének erőszakos lerombolása) ellenére is egyetlen kulturális, erkölcsi és történelmi entitás maradt.

Nemzedéki karakter

A harmadik nemzedék költőinek kétségtelenül van néhány olyan közös vonása, amely megkülönbözteti őket mind elődeiktől, mind utódaiktól, egyszersmind, más nézetben, összekapcsolja velük. A nemzedék poétikájának részletesebb leírása helyett ezeket a jellegzetességeket szeretném megvilágítani – három ilyen karaktervonásról beszélnék: először is a személyes költői világ fontosságáról, vagyis a költői „én” előtérbe helyezéséről, másodsor a természeti és kulturális környezettel vagyis a „tájjal” kialakított bensőséges viszonyról és végül a nemzeti történelem értelmezésének tragikus hangsúlyairól. Természetesen tudom, hogy ezek a nemzedéki poétikát alakító tulajdonságok más költői generációknál: elődöknél és utódoknál is kimutathatók – hiszen Ady Endre, Babits Mihály és Juhász Gyula vagy éppen a második nemzedék protagonistái közül József Attila és Illyés Gyula is igen hitelesen képviselte mindegyiket. Mégis úgy látom, hogy a három eszmei irányultság és ennek sajátos poétikai kifejezése nyomán eléggé hitelesen leírható a harmadik költőnemzedék – és természetesen Dsida Jenő – személyes mondanivalója, költői stratégiája és értékvilága.

Az első tehát az alanyiség uralkodó szerepe – ez tulajdonképpen a második nemzedék tárgyiasra törekvő látás- és kifejezésmódját váltotta fel. Halász Gábor 1937-ben *A líra ellenforradalma* című nevezetes (sokat idézett) tanulmányában a második nemzedékkel vetet-

te össze a harmadikat. József Attila, Illyés Gyula és társaik, szerinte, közösségi szerepet vállaltak, cselekvő költészetet teremtettek, tettekre akartak buzdítani. A fiatalok viszont „csak befelé figyelnek; a visszhang fontos, nem a behullott hang, és nem a jelenteni, ábrázolni, izgatni akaró szó, csak a zengés. Magukra vannak utalva, elemi indulataikra, feltörő érzéseikre, amiket – úgy érzik – senki sem élt át előttük ily ösztönösen és mégis önemésztő tudatosan, ily szívdobogva és groteszk hányavetiséggel, mint ők, a játékosok és mártírok, táncos kedvűek és a halál eljegyzettjei. A költészet fejlődésének daykás, kerényis, reviczky szabadsapatai”. Halász Gábor időről időre megismételte és továbbgondolta ezt az ítéletet, például *Új magyar költők, A század gyermekei, Továbbjutni és Tiltakozó nemzedék* című tanulmányaiban, továbbá Radnóti, Weöres, Vas és Jékely verseiről írott bírálataiban, de megehetette volna Dsida Jenő költészetének ügyében is. Valójában ő volt a harmadik nemzedék legkövetkezetesebb és legszigorúbb kritikusa, aki minden alkalommal számon kérte a lázadó hajlamot, a feladatvállalást, a kísérletezést. A nemzedék, különösen Radnóti vagy Vas István valódi törekvéseit és helyzetét azonban, úgy tetszik, nem ismerte fel, nem vette tekintetbe azokat a körülményeket, amelyek között a harmadik generáció költőinek tudata és esztétikája kialakult. Dsida Jenő költészete ugyan elkerülte figyelmét, ám valószínűleg ezt a költészetet sem ítélte volna meg másként, mint Radnótiét és Jékelyét.

A fiatalok valóban idegenkedtek attól, hogy közvetlen szerepet vállaljanak a társadalom küzdelmeiben, sem közéleti, sem irodalmi tekintetben nem éreztek hajlamot a lázadásra. Vas István beszélt arról a *Nehéz szerelemben*, hogy az idegenkedés szinte az egész nemzedék közös érzése volt. „Ha volt egyáltalán valami – olvassuk – születésünk és jelentkezésünk egymáshoz közel eső évszámain kívül, ami ezt a nemzedéket összefűzi, úgy éppen az, ami engem akkor Zelkhez vonzott: az idegenkedés a világmegváltó szereptől, a nagy gesztusoktól, a prófétai pózoktól.” Másnak látták a költő feladatát és lehetőségeit, mint az előttük járó nemzedék, egyáltalán, mint a költészet hivatásáról szóló közkeletű nemzeti hagyomány, amely a költőt többnyire „vátesznek”, a közügyek szószólójának, a közakarat: a nemzeti akarat letéteményesének tekintette. A költő ennek a nemzedéknek – így Dsida Jenőnek – a felfogása szerint mindenekelőtt magánember és művész, akinek egy világképet, egy érzésvilágot, egy kultúrát kell kinyilvánítania. Dsida Jenő különösen idegenkedett a prófétai gesztusoktól, versvilágának kivételes művészi igényessége (például szóképhasználatának eredetisége, ritmus- és rímtechnikájának magas fokú művészsége) valamint játékossága is erre utalt.

A harmadik nemzedék költői (és most a nemzedék általam tételezett második jellegzetes vonásáról beszélek) éppen a világmegváltással és a közösségi képviseléssel szemben tanúsított idegenkedésük következtében, szívesen fordultak a természethez, kifejezve azt az otthonosságot, amelyet a közelebbi szülőföld kínált. Érdekes tanulságokkal szolgál, ha mérlegre helyezzük a nyugat második és harmadik nemzedékének költészetét. E nemzedékek költői általában a természet ősi nyugalalmában és tündéri idilljében kerestek menedéket a társadalmi létben dúló küzdelmek elől. Szabó Lőrinc *Föld, erdő, isten*, Erdélyi József *Világvégen* és Berda József *Őröm* című verseskönyvei ugyanúgy a természet ölében találták meg az áhított békeiséget, mint néhány esztendő múltán Radnóti Miklós *Pogány köszöntő*, Vas István *Őszi rombolás*, Jékely Zoltán *Éjszakák* és Dsida Jenő *Nagycsütörtök* című kötetei. A magyar líra tájszemléletében mindazonáltal meglehetősen nagy változás ment végbe alig egy évtized folyamán. A fiatal Szabó Lőrinc vagy Radnóti Miklós idilli tájai még a költői képzelettől nyerték alakjukat és színeiket. Az a „benső táj”, amelynek természeti képét és pásztori életét klasszi-

kus minták és nosztalgiaik ihlették, egészen más jellegű volt, mint a harmincas években kibontakozó költészet, például a fiatal Dsida Jenő természeti világa. Ez a természeti világ már nem bukolikus minták, hanem a valóságos hazai tájak hatására született, és a (hogy így mondjam) magyar „költői geográfiának” ugyanolyan klasszikus remekeit hozta létre, mint valamikor Vörösmarty és Petőfi, később Ady, Babits és Juhász Gyula költészete.

Szerb Antal kis esszéje: a *Természet vagy táj* (1940-ben) szellemesen különbözteti meg a két fogalmat. A természet fogalma szerinte a városi civilizációban kialakult mesterkélttség elutasítását, panteista sejtelmeket rejt magában, ezen kívül erősen emocionális jellegű: „A természetbe belevetítjük az emberi érzésvilág egész gazdagságát, a természet vidám, melankolikus, sivár, ujjongó, játékos, vigasztaló, Érosszal telített, haragvó.” A táj fogalma ezzel szemben nem rekeszti ki magából a társadalmi és történelmi mozzanatokot. Nem kíván romantikus kivonulást a civilizációból, történelmi és kulturális hagyományokra utal: „A tájba beletartozik az ember és az ember műve is. Fontos színe a város a hegy lábánál, a távoli falvak, várromok és kolostorok [...] Mindezek etnikai vagy művészeti milyensége még a tisztán természeti jelenségeknél is erősebben befolyásolja a táj jellegét.” A természet fogalma mintegy a költészet mitologikus fogalmai közé tartozik, a táj fogalmának ezzel szemben kultúrtörténeti jellege van. „... a természet – mondja Szerb Antal – ahistorikus, időtlen fogalom, szinte ellentéte a történelemnek, a táj pedig csupa történelem.”

Ez a történelmi tájfogalom jelenik meg a két világháború közötti korszak költőinél, különösen a harmadik nemzedék és az ehhez tartozó erdélyi költők, így Dsida Jenő műveiben. A verseikben alakot öltő táj nemcsak menedéket kínál a társadalomban dúló válságok elől, biztontságot is ad, feladatot is megjelöl. A költő a táj meghitt világában érzi otthon magát, a táj hagyományai alakítják kultúráját, elmerül történelmében, felelősséget vállal népének sorsáért. Ennek az otthonosságnak, hagyománynak és felelősségnek a jegyében lesznek a két háború közötti korszak költői valamely történelmi táj követői és énekesei. Vas István és Rónay György „történelmi tája” Budapest, Weöres Sándoré, Jankovich Ferencé és Takáts Gyuláé a Dunántúl, Kiss Tamásé az Alföld, Jékely Zoltáné, Dsida Jenőé, Szabédi Lászlóé, Kiss Jenőé Erdély, Györy Dezsőé és Mécs Lászlóé a Felvidék, Berkó Sándoré és Sáfáry Lászlóé Kárpátalja, Dudás Kálmáné és Fekete Lajosé a bácskai táj. Most természetesen mindenekelőtt Dsida Jenőnek az erdélyi tájat, elsősorban a Kolozsvárt és környékét megörökítő verseire gondolok, olyanokra, mint a *Kóborló délután kedves kutyámmal* vagy éppen a *Miért borultak le az angyalok Viola előtt*, ez utóbbi nem csak a szerelmi érzést és kapcsolatot emeli ódai magaslatra, hanem az otthonos tájat is.

Mindez természetesen nem vezetett valamiféle regionális elzárkózáshoz. A szülőföld iránt érzett vonzódást az európai hagyomány és kultúra iránti ragaszkodás egészítette ki. (Ez különben az Erdélyi Helikon költőinek általános törekvése és jellemzője volt.) A harmadik nemzedék költői kiváló műfordítók voltak, és a műfordításban nemcsak szellemi kalandokat kerestek, hanem az európai hagyomány és humanizmus hívásait is meghallották. A műfordítás mindig különleges szerepet kapott munkásságukban, valójában a mind kegyetlenebb külső világgal szemben kialakított szellemi ellenállás része és formája volt. A magyar irodalomban mindig igen magas volt a műfordító munka rangja és értéke, hagyományos kötelességet jelentett, hogy éppen a legnagyobb költők tolmácsolják a világirodalmat magyarul. Elszigetelt nyelvünk általuk fogadta be a nagyvilág, az emberiség üzenetét. Klasszikus költőink egymással versengve hódították meg a világköltészet korszakait, tartományait és remekműveit. A

múlt században Kazinczy, Vörösmarty, Petőfi és Arany, a Nyugat irodalmi megújulása után Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc, József Attila, Illyés Gyula a mi nyelvünkön teremtettkék újra a klasszikusokat és a moderneket. A harmadik nemzedék az ő nyomukban járt, midőn a kulturális örökség gondozásában, az emberi értékek védelmében vállalt munkásságát műfordítással egészítette ki. A műfordító tevékenység szervesen következett abból a szerepből, amelyben a nemzedék önmagára talált. Radnóti Miklós, Vas István, Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Képes Géza, Rónay György vagy éppen a nemzedék erdélyi képviselői: Dsida Jenő és Szemlér Ferenc hivatásnak tekintették a műfordítást, általa is az emberi szellem és műveltség fenntartásában, a barbárság ellen viselt küzdelemben vállaltak méltó feladatot.

Dsida tájékozódásában és munkásságában is ez a tudatos feladatvállalás kapott szerepet. Tanulságos, hogy kik voltak azok a költők, akiknek tolmácsául szegődött: az antikok közül Catullus és Sextus Propertius, a középkori költészet köréből Assisi Szent Ferenc, a későbbiek sorából Goethe, Heine és Puskin, a modern költészetből Georg Trakl és Ernst Toller, akinek *Fecskék könyve* című nevezetes művét ő tolmácsolta magyarul. És persze fordított román költőket is; Eminescut, Alecsandrit és másokat. Műfordítói munkájának tanulságait, azokat a tapasztalatokat összegezve, amelyeket Eminescu *Glossza* című költeményének tolmácsolása során szerzett, *Titkok a versfordítás műhelyéből* című írásában foglalta össze. (Műfordítói munkásságának eredményeit *Összegyűjtött műfordítások* címmel 1969-ben Szemlér Ferenc rendezte sajtó alá.)

A harmadik nemzedék költészete a műfordítói munkával is a humanista gondolat köré épült, az általános történelmi földrengés idején szerette volna védelmezni a hagyományos európai eszméket: a kultúra fontosságának és a művelt nemzetek szolidaritásának ideálját. Ezért gyűjtötte össze és gondozta az emberi kultúra, az európai és a magyar, nemzeti művelődés értékeit. Humánus értékeket őrzött és hirdetett, innen származott érdeklődése az elszüllyedt mítoszok, az antik hagyományok, a klasszicista formavilág és a modern tudomány: a lélektan, a vallástörténet, az etnográfia, a természettudományok iránt. A kultúrából és a tradícióból szeretett volna védőgátat építeni a lélek köré, vagy legalább szigetet, amely kiemelkedik a szennyes áradatból, akár egy korszerű Ararát. A szellem szép szigete persze ábrándnak bizonyult, hiszen jóval erősebb hatalmak ostromolták és ezek közömbösek voltak minden kulturális és hagyományos értékkel szemben. A védőgát leomlott, a szigetet elsodorta az áradó erőszak, elsodorták a totalitárius rendszerek, elsodorta a háború. Mindez érzékelhető volt Dsida Jenő személyes világában és költészetében is, amely a korábbi (az expresszionista költőiség nyelvén kifejezett) lázadó indulatok és a későbbi, az erdélyi tájhoz kötött költői idillek után egy határozottabb, ahogy a régiek mondták: „sorsvállaló” költészethez érkezett.

A költői világkép változatai

A kulturális értékek védelme és a sziget gondolata szabta meg a harmadik nemzedék hivatástudatát. Évszázados hagyománnyal szakított ennek során. Valójában az irodalmi felújulás, a testőrírók fellépése körül született meg az a költőszerep és -tudat, amelynek értelmében a költő a nemzet „mindenese”: prófétája, vezére, bírója és harcosa. A reformkor romantikája és a szabadságharc forradalmi lendülete felerősítette ezt a szereptudatot, Vörösmarty és Petőfi valóban vállalták a szellemi vagy a politikai vezér küldetését, feladatát. A hagyományt Ady váteszi költészete örökítette tovább, majd Kassák és az avantgárd is közösségi és mozgalmi

hivatásnak tekintette a költészetet, és a második költőnemzedék karakteres képviselői: József Attila, Illyés Gyula és Szabó Lőrinc is a kialakult hazai költőtudatot ápolták, vállalva a politikai író szerepét. A harmadik nemzedék szakított először kollektív módon és eltökéltebb formában ezzel a hagyománnyal. Tapasztalatai elrettentették a politikától, hiszen főként a harsány retorikát képviselő és az ország szociális visszasságaiért elsőrendűen felelős jobboldali politikáról voltak ismeretei, és persze bizalmatlan volt az 1919-ben szégyenletes módon leszerepelt szélsőbaloldali irányzattal szemben is. Nem éppen indokolatlan félelmei óvatosságra intették a kiszámíthatatlanul zavarosnak tapasztalt történelem iránt. Nem hitt a művész személyes irányító szerepében, ahogy Vas István mondotta (*Mért vijjog a saskeselyű?* című önéletrajzi munkájában), idegenkedett a világmegváltástól, a nagy gesztusoktól és lényegében ezt képviselte Dsida Jenő gondolkodása is. A nemzedék a műhely és a lélek belső körébe vonult, érezvén, hogy külső erők kényszerítik erre a visszavonulásra. Tulajdonképpen nem a magyar költészetben hagyományos szerepet utasította el, inkább úgy gondolta, hogy maga a történelem fosztotta meg ennek a szerepnek a lehetőségétől és pátosától. Nem hitt abban, hogy a költészet meg tudja javítani a világot, és visszavonult, nehogy a világ rontsa meg a költészetet.

Babits Mihály 1934-ben Kárpáti Aurélnak, a neves kritikusnak a szerkesztésében közreadott *Új magyar líra* című antológiát ismertetve (a Nyugatban folyamatosan közölt *Könyvről könyvre* című sorozatában) igen pontosan határozta meg azt, hogy a harmadik költőnemzedéket: a „Nyugat unokáit” mi különbözteti meg az előttük járóktól. De azt is látta, hogy a harmadik nemzedék korántsem egynemű, uniformizált csoportosulás. „Van közöttük rímjátékos és ritmusbűvész – állapította meg –, plakátstílusban dolgozó zurnaliszta költő, hosszú, szabad sorokban vég nélkül csevegő asszonypoéta, pesszimiztikus lélekelemző, szocialista propagandalantos és földszagú paraszt vagy még földszagúbb álparaszt.” Vagyis már az indulás idején kitetszett, hogy a harmadik generáció egészen különböző eszmei és irodalmi irányzatokat követ, nem pusztán a nyugatos költészet utánpótlása volt. A műhely és a mesterség tisztelete viszont meglehetősen általános volt körükben, a szocializmussal rokonszenvező vagy kifejezetten kommunista költőknél is. Vas István, Zelk Zoltán és Forgács Antal éppen úgy, mint Radnóti Miklós, Jékely Zoltán, Weöres Sándor és Dsida Jenő joggal a Nyugat nagy generációja által megszentelt klasszikus hagyomány örököseinek tudták magukat.

A harmincas években fellépő fiatal költők nemzedéki szolidaritást éreztek egymás iránt, azt azonban maguk is jól tudták, hogy milyen világnézeti vagy poétikai különbségek választják el őket egymástól, noha nem élezték ki ezeket a különbségeket, büszkén hirdették a különbözőség jogát. „S hogy egyformák volnánk s egymásra-nézők? / Jékely, Vas, Dsida úgy illik össze, / mint sárgadinnye sóval és tubákkal” – szokás idézni Weöres Sándor híres verses polémiáját, a „*Harmadik nemzedék*” című költeményt. Valóban, a nemzedék tagjait a közös történelmi sors és a hasonló költői meggyőződés fűzte össze, mégse alkottak egységes irodalmi áramlatot. Egymástól eltérő módon ítélték meg a költő közéleti fellépésének esélyeit, valamint következményeit, s egymástól eltérő módon gondolták végig azt is, hogy a költészet milyen módon szolgálhatja igazán az európai és magyar kultúra védelmét, a nagy emberi ideálok fennmaradását.

A nemzedék első csoportja közvetlenebb módon vett részt a politikai küzdelmekben, a harmincas évek közepétől az antifasiszta szellemi ellenállásban. Kész volt harcolni és áldozatokat hozni a humánus értékek védelmében, az egyetemes kultúra nemes hagyományait

gondozta, a józan értelem ítélő erejét tartotta fenn. Védőgátat szeretett volna építeni a fasizmus szennyes hullámai ellen és persze gyanakvással figyelte a szovjet birodalomból érkező ijesztő híreket is, amelyek arról árulkodtak, hogy a moszkvai rezsim sem különb a berlininél. A védőgátat az európai művelődés tartós értékeiből készült létrehozni. Gondolkodása részben a baloldali eszmék és mozgalmak vonzásában alakult, egyféle demokratikus szocializmus akkor, sajnos, illúzióknak bizonyult elgondolása nyomán. Fenntartotta és líráilag hitelesítette a költészet társadalmi küldetésének hitét, őrizte a társadalmi haladás reményeit, sőt ennek a haladásnak a baloldali távlatát. Ezt a költőcsoportot Radnóti Miklós, Vas István, Zelk Zoltán, Forgács Antal és Pásztor Béla képviselte a háború előtt. Közülük többen váltak irodalmunk vértanúivá a fasizmus végső napjaiban.

A második költőcsoport kevesebb szállal kötődött a közülethez, képviselői magányosan dolgoztak, mindazonáltal mélyen azonosultak az emberiség és a magyarság sorsával, vállalták történelmi gondjait. Mitologikus költészetet alakítottak ki, az emberi létezés értelmét, a nagy történelmi katalizmák magyarázatát keresték. A mítosz mint világkép-alakító tényező a modern lírában általában válságtudatra utal, a mitologikus költő szinte felszámolhatatlan, pontosabban politikai-hatalmi eszközökkel semmiképpen sem felszámolható válságban látja az alapvető emberi és kulturális értékeket. Olyan ontológiai, morális vagy történelmi kérdésekkel birkózik, amelyekre nem adott megnyugtató választ a tudomány és a politika. A valóság megtévesztő ellentmondásai, az emberi lét gyötrő kérdései, a történelem zavarba ejtő eseményei erősítették fel a mítoszok, illetve a vallásos hit (így a kereszténység) iránti érdeklődését. A mitologikus költő az antikvitásban, a biblikus hagyományokban, az archaikus előzásiai és távol-keleti mítoszokban, esetleg a primitív hiedelmekben találta meg a költői kifejezés eszközét. Személyes mítoszokat alkotott, ezeknek a mítoszoknak a jellegzetes nyelvén adott számot eszmei vívódásairól és felismeréseiről. A harmadik nemzedék több kiváló költője: Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Hajnal Anna, Kálnoky László és Toldalagi Pál munkásságában ez a mitologizmus öltött alakot. Ez jelent meg Dsida Jenő keresztény hagyományokat, igazságokat és reményeket megszólaltató költészetében is.

A nemzedék költőinek harmadik csoportja ésszerű rendet kívánt létrehozni tapasztalatai és felismerései nyomán. Ennek az irányzatnak a képviselői is éltek a mitologizmus lehetőségével, de jobbra csak a költői nyelv alakításának körében, mintegy stilizációs lehetőségként. A valóság dolgait, közvetlen élményeiket vonták tündéri fénybe, máskülönben fenntartották a lírai realizmus hagyományos szemléletét és eljárásait. A racionalista örökséghez kötődtek: Képes Géza a plebejus demokratizmust, Takáts Gyula a dunántúli latinitást, Kiss Tamás a protestáns tradíciót, Rónay György az intellektuális katolicizmust, végül Csorba Győző a kartezianus hagyományokat képviselte. Ezek a hagyományok is védelmet kínáltak a korszak agresszív törekvéseivel szemben, és ha ez a védelem nem háríthatta is el a szörnyűségeket, legalább szellemi méltóságot adott.

Számvetés a nemzeti történelemmel

Az imént arról beszéltem, hogy Dsida Jenő szellemiségének a modern magyar líra (a Nyugat körül gyülekező vagy a Nyugat-mozgalom eszmeiségét követő költészet) harmadik nemzedékéhez hasonlóan van egy további karakteres vonása is, ebben azonban alig tér el az első és a második nemzedék gondolkodásától, eszmevilágától, mondhatnám: történelmi tapasztalataitól és szorongásaitól. Ez a magyarság huszadik századi sorsának megítélésére vonatkozik.

A mögöttünk lévő évszázad magyar irodalma mindig szorongással, aggodalommal figyelte és értelmezte a nemzeti történelmet. Trianon előtt Ady, utána Babits, Kosztolányi, Juhász, József Attila, Illyés és természetesen a harmadik költői nemzedék, így Dsida Jenő is, akinek lírájában a játékos derű lassú eltűnése után, társaihoz hasonlóan, elhatalmasodtak a szorongást keltő élmények. Ezek idővel a „nemzethalálnak” azt a félelmetes vízióját ébresztették fel, amely költészetünkben Kölcseytől, Vörösmartytól kezdve ismerős, és amely nem egy alkalommal ütötte át a gyász színével a modern magyar költészetet.

Az a közéletiség, amelyet a harmadik költőnemzedék megszólaltatott mindazonáltal alig hasonlított az elődeik (gondolok Adyra, Babitsra, József Attilára, Illyés Gyulára) közéleti, de inkább így mondanám: politikai verseiben alakot öltő költői indulatra. (Kivételt bizonyára Dsidának a magyar „sorskérdésekkel” viaskodó költeménye: a *Psalmus hungaricus* jelent.) Halász Gábor előbb idézett írásában a harmadik költői nemzedék önkéntes magányosságáról beszélt, arról, hogy „magukra vannak utalva”, és valóban, a generáció költői (a Nyugat első, majd második nemzedékétől eltérően) többnyire idegenkedtek attól, hogy közvetlen szerepet vállaljanak a társadalom küzdelmeiben, sem közéleti, sem irodalmi tekintetben nem éreztek hajlamot a lázadásra. Nem kívántak prófétai pózokban megjelenni a nyilvánosság előtt, elutasították a „világmegváltó” szerepet, elutasították a magyar költőnek azt a szerephagyományát, amelyet a „vátész” fogalma jelölt, és amely olyan általánosan érvényesült irodalmunk sok évszázados története során. Nagy szavak nélkül kívántak csendes tanúságot tenni, és ebben bizonyára hatottak rájuk azok az eszmék is, amelyeket a harmincas évek vallásos megújulása mutatott fel, Dsida Jenő esetében a katolikus, Jékely Zoltán esetében a protestáns megújulás. Mindkét szellemiség elutasította a harsány politikai küldetéstudatot és szerepvállalást, a keresztény politikai szerepvállalást is: eszményük nem a „harcos” kereszténység volt, mint a húszas évek vallási tanításokra hivatkozó politikusaíé, hanem a krisztusi türelem, szeretet és odaadás. Mindez jól kiolvasható Dsida Jenő keresztény hagyományokat és evangéliumi igazságokat kifejező verseiből.

Ezzel a türelmes és csendes ragaszkodással kötelezték el magukat nemzetüknek és közelebbről az erdélyi magyarságnak. A második erdélyi költőnemzedék szellemi stratégiáját igen hitelesen fogalmazza meg Dsida Jenő 1930-ban papírra vetett *A magyar irodalom hivatásáról* című vallomása. Ebben a következők olvashatók: „Mindenekelőtt hittel hiszek Erdélyben. Ebben a szabad szellemet, humánus sugárzó földben látom a jövő magyar irodalmának kovászát. Nem szűk körű, erdélyi határokon belül kirobbanó könyvsikereket várok – az kevés lélekszámunk és koldusszegénységünk mellett lehetetlen is –, hanem befolyásoló, átalakító, szuggeráló misszióteljesítést az összes többi magyarlakta terület felé!” A missziós fellépés mindazonáltal nem politikai, inkább erkölcsi küldetéstudatra vallott: a harmincas évek fiatal erdélyi költői ebben az első erdélyi nemzedék, mindenekelőtt Reményik Sándor mélyen keresztény meggyőződésének és Áprily Lajos megértő humanizmusának a követői voltak. Távol állott tőlük az a közéleti küzdőszellem, amely elődeik világképének és költői magatartásának meghatározója volt.

Erre utalt az is, hogy midőn Dsida a kisebbségi sors megpróbáltatásairól tett vallomást, ezt a keresztény hagyományok és erkölcsiség képviselőivel kötötte össze. Azok a költeményei, amelyek az erdélyi magyarság drámai történelmi tapasztalatai nyomán tettek vallomást a költő szorongásairól, szorosan összefonódtak az evangéliumi és általában a bibliai szenvedéstörténet bemutatásával és értelmezésével. Csupán két klasszikus költői alkotásra hivat-

kozom, az első a *Nagycsütörtök*, a második a *Psalmus hungaricus*. Dsida költészetében több alkalommal is visszatért a nagycsütörtöki virrasztás motívuma, a krisztusi szenvedéstörténetnek ez a mozzanata azonban korábban nem kapott személyes értelmezést, mondhatnám így is: átütő lírai erőt. A *Nagycsütörtökön* című vers – a szóban forgó költemény közvetlen előzménye – valójában szerepvers, a költő a magára maradt, szenvedő Krisztus helyében látja magát. A valamivel később keletkezett *Nagycsütörtök* viszont már minden ízében személyes vallomás, amely a súlyos történelmi gondokkal küzdő, a magányosság szorongató érzésével küszködő erdélyi költő áldozatának keresztény értelmét és természetfeletti távlatát világitja meg. A vershelyzet nagyon is köznapi: a Kolozsvárra visszatérő költő a székelykocsárdi vasútállomáson – a székely körvasút átszállóhelyén, amelyet mindig úton levő, fáradt székelyek töltenek meg – várakozik a csatlakozásra, s a hideg éjszakában valami emberi szóra, közeledésre, együttérzésre vágyik. Körötte ismeretlenek alszanak, s a teljes magányosság szorításában nincs senki, akivel megoszthatná gondjait. Ebben a szorongató lelkiállapotban ismeri fel a virrasztó Krisztus magányának és gyötrődésének értelmét: az áldozat mélyen keresztény (de más vallásokban is szerepet kapó) misztériumát.

A vers tárgyi világának kettős síkja van: a hétköznapi kopár székelykocsárdi váróterem, ahol a költő számot vet magányával, és a keresztény hagyomány által megszentelt Olajfák hegye, ahol a krisztusi szenvedéstörténet első eseménye végbemegy. A szigorúan tárgyias képek lassanként a természetfeletti értelmet hordozó bibliai történetnek adják át helyüket, a költő mindinkább a krisztusi áldozattal azonosul, ugyanazt a magányt és gyötrelmet éli át, amelyet Krisztus az Olajfák hegyén:

*Az ablakon túl mozdonyok zörögtek,
a sűrű füst, mint roppant denevérszárny,
legyintett arcul. Tompa borzalom
fogott el, mély állati félelem.
Körülnéztem: szerettem volna néhány
szót váltani jó, meghitt emberekkel,
de nyirkos éj volt és hideg sötét volt,
Péter aludt, János aludt, Jakab
aludt, Máté aludt és mind aludtak...
Kövér cseppek indultak homlokomról
s végigcsurogtak gyűrött arcomon.*

A költő magányos áldozata ilyen módon kapott valóban „nagycsütörtöki” értelmet: akinek a mostoha sorsát a szívéen viseli, azok álomba merülten magára hagyják, neki mégis vállalnia kell a terheket. A *Nagycsütörtök* a magyar költészet egyik leginkább keresztény műve, a személyes áldozat végső értelmét a krisztusi áldozat természetfeletti rendjében találja meg, ezáltal osztozik a megváltás drámai misztériumában. Az erdélyi magyar irodalom játékos anyaga ezzel a verssel lépte át a férfikor küszöbét s érkezett el maga is a hitvalló-költők közé, hogy áldozatos küldetésének természet- és történelem-feletti távlatát mutassa meg.

Psalmus hungaricus

A „nagycsütörtöki” megrendülés Dsida Jenő érett költészetének állandó érzelmi forrása lett: a személyes áldozatvállalás eszméje nemcsak vallásos verseit szötte át, hanem (mára talán legnevezetesebb költeményévé vált, igen sokat idézett és szavalt versét) a történelmi megpróbáltatások mélyéről felhangzó kisebbségi zsoltárát, a *Psalmus Hungaricus*t is. Ennek a művének már a sorsa is különleges. Láng Gusztáv foglalta össze *Dsida Jenő költészete* című 2000-ben Kolozsváron megjelent, de jóval korábban írott munkájában a nagy ívű költemény hányatott sorsát és ennek magyarázatát. Mint nála olvassuk, a költemény „a Dsida-életmű talán legviszontagságosabb sorsú darabja”. 1936 késő tavaszán született, megjelentetésére azonban csak jóval a költő halála után került sor, ugyanis Bánffy Miklós, akihez a szöveg igen hamar eljutott, rábeszélte a költőt, hogy a megjelentetéstől egyelőre álljon el. Minden bizonynyal a harmincas évek végének zavaros romániai viszonyai, a nagyromán nacionalizmus heveny felerősödése miatt történt így. A költemény csak Dsida 1937-ben bekövetkezett halála után három esztendővel, Észak-Erdély és a Székelyföld visszacsatolása után a Keleti Újság című kolozsvári napilap 1940. szeptember 15-i számában, majd a Vajthó László által szerkesztett 1941-es *Mai magyar költők* című antológiában, akkor viszont a gyűjtemény első darabjaként került az olvasók elé, hogy azután évtizedekig szinte szó se essék róla és irodalmunk egyik „tetszhalott” remekműve legyen (ahogy hosszú időn keresztül Babits Mihály „trianoni” költeménye: a *Csonka Magyarország*, Juhász Gyuláé: a *Magyar Straszburgok*, Reményik Sándoré: az *Eredj, ha tudsz* vagy Illyés Gyula egyik legfontosabb műve: az *Egy mondat a zsarnokságról*). A kisebbségi sors közvetlen élményvilága köznapi valóság volt az ő számára, ebben a sorsban mégis többet látott, mint közönséges történelmi csapást. A kiszolgáltatottság, a megalázottság, az üldöztetés egyetemes emberi tapasztalatát ismerte fel, s midőn védelmet keresett ennek a mindenkit fenyegető végzetnek a terhe ellen, személyes és közösségi szorongatásoktól gyötörtén, a korai halál riasztó bizonyosságában, minden emberi reményét az áldozat végső értelmébe és a megváltásba vetette.

A kolozsvári költő korábban nem tartozott azok közé, akik harsány közéleti kijelentésekkel és hűségnyilatkozatokkal kívánták volna hitelesíteni költészetüket, ennek erdélyi karakterét. A szülőföld szeretete és az iránta érzett hűség inkább titkos vízjelként ütött át a verseken. Ez a vízjel vált mind nyilvánvalóbbá élete végén, midőn az elviselhetetlenségig fokozódtak az erdélyi magyarság terhei. A kolozsvári költő ekkor – a kisebbségi megpróbáltatások napjaiban – írta fájdalmas zsoltárát, amely korábbi költészetének merengő és játékos dallama után a közösségi hűség és a történelmi felelősség szigorú morálját szólaltatta meg. Azt a hagyományos hangot idézte fel, amelyet a török pusztítással viaskodó egykori énekes: Kecskeméti Vég Mihály ütött meg, és amely Kodály Zoltán fájdalmas magyar zsoltárában zengett két országvesztő háború között. Hitvallást tett szétszórt népe mellett, egységre szólított, hangos szóval akarta a történelem közönyös erőit megállítani:

*Űlj ide, gyűlj ide, népem
s hallgasd, amint énekelek,
amint a hárfa húrjait,
feszült idegem húrjait
jajgatva tépem,
ó, népem, árva népem! –*

– dalolj velem,
 mint akit füstös lángokra szítottak
 vérszínű, ósetét, nehéz, fanyar borok,
 dalolj velem hörögve
 és zúgva és dörögve,
 tízmillió, százmillió torok!
 Énekelj, hogy világgá hömpölyöggjön
 zsoldárod, mint a poklok tikkadt, kénköves szele,
 s Európa fogja be fülét
 s nyögjön a borzalomtól
 és örüljön bele!

Fellebbezés ez a zsoldár: a történelemhez, az európai népek közösségéhez, az elfúló kiáltás, a kihagyó lélegzet mindazonáltal arra utal, hogy a költő aligha reménykedett a közös sebek orvoslásában. Élete alkonyához a megmásíthatatlan végzet gyötrelmes tudatával érkezett el, úgy látta: minden elvégeztetett. A *Psalmus* rokontalan alkotásnak tetszik Dsida Jenő költői pályáján, holott fel lehet lelteni az előzményeit és a következményeit, így az 1930-as *Erdély (Kerülöm a neved)* című versben vagy a *Tükör előtt* című nagyobb önéletrajzi költeményben. Láng Gusztáv imént idézett tanulmányában pontosan állapítja meg a következőket: „Alig van a *Psalmus*ban olyan motívum, melynek rokonsága ne lenne kimutatható Dsida Jenő »egyetemes«, »katolikus« költészetével. Nem Makkainak azt a tételét tagadja a költő, hogy a kisebbségi költészetnek az egyetemeshez kell kapcsolódnia – azt vonja kétségbe, hogy ez lehetséges. »Lehet, mert kell« – írta, ugyancsak Makkaitól kölcsönözve a szót, poétás bölcseséggel Reményik; »kell, de nem lehet« – sikoltja a *Psalmus* kétszeres önvádja.”

Dsida Jenő „zsoldára”, többen is beszéltek erről, kétségtelenül zavarba ejtő alkotás volt, gondolom, Bánffy nem csak avégett kívánta, hogy ne kerüljön a nyilvánosság elé, mert számítani lehetett volna a román közvélemény (esetleg a hatóságok) ellenérzésére vagy éppen megtorlására, hanem azért is, mert igazából szemben állott azzal az erdélyi ideológiával, amelyet a transzilvánizmus hirdetett. Láng Gusztáv is azt fejtegeti, hogy Dsida költeménye mintegy megtagadta azokat a morális elveket, amelyeket a költő példaképei: a budapesti Babits Mihály és a kolozsvári Makkai Sándor hirdettek. „A transzilvánizmusnak az a változata – állapítja meg Láng Gusztáv –, melyet Dsida Jenő több versének tanúsága szerint tételelesen vállalt, a Makkai Sándor által a *Magunk revíziójában* kifejtett, etikai alapozású, messianisztikus elemekkel átszótt erdélyiség-eszméhez állt legközelebb. Makkai egyik sarkalatos tétele, hogy a kisebbség műveltségének (irodalmának) közvetlenül az egyetemes értékekhez kell kapcsolódnia. Ez utóbbiaknak ellenőrző, normatív szerepük van; ami nincs velük összhangban, az a nemzeti (kisebbségi) műveltségben sem lehet érték-rangú. Szinte szó szerint egyezik ez Babits Mihálynak a nemzeti kultúrára vonatkozó fejtegetéseivel, ráadásul mind Babits, mind Makkai számára az értékek transzcendens létűek, és ebből következően abszolút érvényűek – normatív hatáskörük éppen ebből a sohasem relativizálható, kortól és helytől független érvényességből származik. Amikor a *Psalmus Hungaricus* mint egy erkölcsi (és költői értelemben egzisztenciális) választás két pólusát állítja szembe Európát és a magyarságot, akkor ezt az elvet tagadja, sőt megtagadja, hiszen a *Psalmus* öt első része úgy állítja ellentétbe e kétfajta

értékszembéletet, hogy az egyetemesség-eszményt mint eddig követett, de tévútra csábító ideált utasítja el.”

Kétségtelen, hogy a *Psalmus* nem illeszkedik abba a rendbe, amelyet a Nyugat eszményeit vállaló helikoni irodalom hirdetett, valójában azt a megrendítő tapasztalatot fejezi ki, miszerint a transzilvánista eszmeiséget, tulajdonképpen tragikus módon, megcáfolták a bekövetkezett történelmi események. Az „erdélyi gondolat” a Trianon utáni történelmi helyzet születte volt, a kisebbségi sorsba taszított erdélyi magyarság túlélésének és fennmaradásának stratégiáját és reményét fejezte ki. Egy évtized múltán, tekintettel arra, hogy a bukaresti politika radikálisan elutasította mindazt, amit a transzilvánista ideológia meghirdetett, és a román szellemi élet sem érdeklődött egy közös erdélyi identitásra alapozott magyar–román (–német) kiegyezés és összefogás iránt, az erdélyi magyar szellemi életnek, mindenekelőtt az Erdélyi Helikon körül gyülekező konzervatív, liberális és népi értelmiségnek tudomásul kellett vennie, hogy az „erdélyi gondolat” szép, de működésképtelen ideológiának bizonyult.

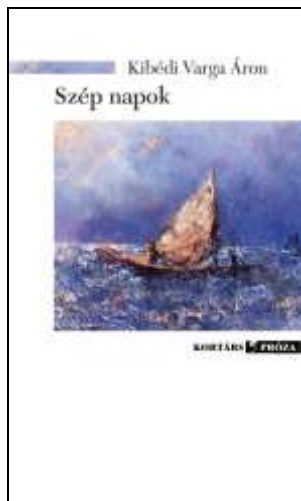
A szomorú csalódás jelei mutatkoztak meg a „második” erdélyi magyar írónemzedék (Dsida Jenő nemzedéktársai) útkeresésében, így abban az eszmecsereben, amely Szemlér Ferenc 1937-ben közreadott *Jelszó és mítosz* című tanulmányát követte. A transzilvánizmus Szemlér Ferenc felfogása szerint a valóság mérlegére helyezve tulajdonképpen pusztán „álomnak” bizonyult. „Olyan politikai felfogást tartalmazott, ami nem számolt a kézzelfogható valósággal. Nem látta meg például azt, hogy a mai erdélyi magyarság nem az erdélyi társadalmi közösséget alkotó népek teljes jogú tagja, hanem Romániának egyik kisebbsége. Ez a vakság természetesen politikai romantikát eredményezett.” Ennek nyomán hozta meg elmarasztaló kritikai ítéletét: „a transzilvánizmus csak befejeződés és nem kezdet, egy olyan körnek végleges lezárulása, ami minden folytatást kizár. Ebben a tulajdonságban az irodalmi és a politikai transzilvánizmus találkoznak.” Szemlér a fiatalok nevében temette el az „erdélyi gondolatot”, és véleményét tulajdonképpen nemzedékének legtöbb képviselője, így Kiss Jenő, Méliusz József, Balázs Ferenc, Asztalos István, Jancsó Béla, Jancsó Elemér, Szenczei László és mások is osztották (mondhatni „pártállástól függetlenül”). Ennek a keserves felismerésnek a következtében jutott el Dsida Jenő is a *Psalmus*-ban megfogalmazott, tulajdonképpen a költő kétségbeesését kifejezésre juttató gondolatokhoz, és minthogy a vers mögött egy rendkívül impulzív személyiség állt, az ítéletnek szinte végletesnek: végzetesen kétségbeesettnek, következképp a megbékélést hirdető transzilván eszmeiséggel ellentétesnek kellett lennie.

Eszmei vagy politikai nézőpontból természetesen vitatni lehet a költeményben fellángoló indulatot, a nagy vers lélektani hátterét és költői teljesítményét mérlegre helyezve mindazonáltal el kell ismernünk, hogy a *Psalmus hungaricus*-szal Dsida Jenő költészetének, az erdélyi magyar lírának és egyáltalán a huszadik századi magyar irodalomnak egyik legnagyobb hatása és esztétikai értelemben is leginkább erős műve született meg. Nagyon sok olyan magyar verset ismerünk (Vörösmartytól, Petőfitől, Adytól és így tovább), amelynek történelmi látomását vagy nemzetképét nem az egyensúlykeresés szabta meg, ellenkezőleg a nagyon is keserves tapasztalatok és nyomokban az a szorongás, amelynek következtében egy történelmi kataklizma rémképe vetült a költő meggyötört képzelete elé – voltak történelmi pillanatok, midőn a sikolyok, ha nem éppen a halálkiáltásnak volt helye.

JÓZSA MÁRTA

Továbbírt napló

KIBÉDI VARGA ÁRON: SZÉP NAPOK

Kortárs Könyvkiadó
Budapest, 2011
491 oldal, 3000 Ft

1999. október 3.

„Mi a multikulturalizmus? Lehet-e egyszerre több kultúrában élni, az az pontosan mi az, hogy „egyszerre”? Még sohasem gondoltam rá, de az az érzésem, hogy én mindig csak egy kultúrában élek, egyszerre kettőben vagy háromban nem tudnék. Fordítani nem tudok se szóban, se írásban: vagy magyarul, vagy franciául, vagy hollandul gondolkodom. A két közismert kivétellel: imádkozás és számolás.”

A kivételek persze mindig anyanyelven, esetünkben magyarul történnek. Protestáns hagyományokhoz jelentősen kötődő szerzőről beszélünk, egy kálvinista számára nyilvánvalóan az anyanyelven való imádkozás a legalapvetőbb, a hitük miatt üldözött ősök által súlyos áldozatok árán megszerzett jog, szinte az anyanyelv analógiája. Másutt többször megjegyzik, ön-idézetként is e mondat „Az ima legnehezebb műfaj”. „Amikor imádkozunk, Istent tegezzük. A tegezés a közelséget jelzi és a szeretetet.” Ez már másra vonatkozik: egyebek mellett arra az érzelmi visszafogottságra, ami miatt súlyos erőfeszítéseket igényel bármely személyes konfesszió (mely tehát nem szerző és olvasó, inkább ember és isten párbeszéde). Nincs is sok vallomás a naplóban, s ahol mégis van, csak jelzés, melyet puritán tárgyilagossága teszi mellbevágóvá.

Kibédi Varga Áron első naplókötete, az Amsterdami krónika 2000-ben jelent meg a Kalligramnál. Az akkor teljesített lecke, vagy inkább unszolás, amelyet breton felesége, Sophie adott fel 1998 karácsonyán, nagyjából éppen a fentiek tisztázása volt. Így hangzott: „Amszterdamból nézed a francia és a magyar világot, de azért nem úgy, mint egy holland tenné. Nem is sejtöd, milyen különös ez a nézőpont. Érdekelni fogja a magyar olvasót. Írj naplót. Jegyezd fel mindent, amit látsz, ami eszedbe jut.”

Nos, úgy tűnik, a naplóírás írói ópiummá tud válni, s nem volna semmi csodálkozni valónk azon sem, ha ebben a pillanatban is íródna egy újabb Kibédi Varga-napló. A *Szép napok* a már közzé tett 1999-es év krónikájából kiindulva vezet el 2010-ig. A XXI. század majdnem teljes első évtizedének le-

nyomata olvasható itt egy többnyelvű tudós-költő szemszögéből, az első naplóban visszavisszatérő kérdések továbbgondolásával. Két hiátus is van a naplóban, a 2000 és a 2002 hiányzik. Nem tudni, miért, a szöveg nem utal rá, ahogy magára a naplóírásra sincs önreflexív utalás, arra sem, hogy miért folytatta az eredetileg egy évesre tervezett kalandot. E megválaszolatlan kérdés ellenére a könyvet olvasva nyilvánvaló: nem volt ez unalmas évtized sem a naplóíró személyes élete, sem a világ történelme szempontjából. A szöveg két szélső viszonyítási pontjáról beszélünk: mondjuk az álmokról, fájdalmakról, örömekről a legszűkebb metszetben, miközben a teljes halmaz maga a glóbusz, amelyen élünk, és ahol mindenki és minden érdekes lehet. És ahol a költő, tanult s gyakorolt szakmája szerint francia barokkal, klasszicizmussal és kortárs irodalommal foglalkozó irodalomtörténész, esztéta visszatérő rendszerességgel felteszi magának azokat a kérdéseket, amelyeket körülbelül így sűrítethetnénk: ki vagyok én, hol vagyok én, és miről álmodom, mi van velem. Haladjunk sorban.

Kibédi Varga nem tartozik azok közé az emigráns írók közé, akik folyamatosan bizonygatni akarják, hogy márpedig ők magyarok maradtak, nem szakadtak el a magyar valóságtól, nem romlik a nyelvük (vagy éppen romlik, ahogy a Kibédi Varga által nem túlságosan respektált, mert anakronisztikusnak tartott Márai panasolja). Jelenléte a magyar kultúrában természetes, kapcsolatrendszerénél csak a tájékozottsága az imponálóbb. Semmi rendkívülit nem lát abban, hogy miközben kamaszkora óta Németországban, majd Hollandiában s most újra Németországban él, tudományos életművének jó részét franciául írta, anyanyelvéhez való viszonya zavartalan maradt. A nyelv-kérdés számára nem hierarchikus, a használt nyelvek párhuzamosan működnek, s mindegyiket arra használja, amire számára az éppen való. A teória (többnyire) francia, a poézis kizárólag magyar. Ez nem kompromisszum, inkább pragmatizmus. A nyelvet váltó szerzőkön pedig egyszerűen csodálkozik, teljesítményüket nem értékeli különösebben, számára evidencia, hogy az irodalom közege per definitionem az anyanyelv, és punctum. Mint az imádkozásé.

Kompromisszum, ha van, inkább ott mutatható ki, ahol valami nem gazdagodással jár, mint a több kultúrában való otthonlét, hanem lemondással. Például kénytelen volt lemondani arról a vágyáról, hogy megtanulja valamennyi fontos kultúrnyelvet, az európaiakon kívül például az arabot (bár járt arab szakra is), a perzsát, kínait, mert belátta, hogy akkor semmi másra nem jutna ideje, mint a nyelvi kompetenciák szinten tartására. Anyanyelvi kompetenciája oly magától értődő, hogy nem találni nyomát bármiféle erőfeszítésnek. Azért a kortárs, nemegyszer tükörfordításra visszavezethető új fogalmakon elcsodálkozik, ironikus hangon próbálgatja az olyan szavakat, amelyeket nyelvérzéke kidob, vagy legalábbis nehezen fogad be. Mondjuk, mint a műkörömépítés vagy a hanghordozó piac, de nem purista vehemenciával, inkább azzal az attitűddel, amellyel például egy gyerek szedi elemeire az újdonságokat. Vagy a régiségeket, hiszen azon is el tud tűnődni, hogy vajon Sándor, József és Benedek miért éppen zsákban hozzák a meleget. A nyelv tehát a maga képiségeiben érdeklődik az amúgy jellemzően nem játékos elméjű szerzőt: humora (és nem melleleg költészete is) inkább nevezhető intellektuálisnak és filozofikusnak, mint játékosnak. És elemző stilisztikainak: Hollandiából is van füle meghallani (és megvetni) azokat a magyarországi eufemizmusokat, amelyeket a közbeszéd egyre ellenségesebb hangneme hívott elő, a közszereplők szövegeinek áruklódó és képmutató semmitmondásától a leplezett cigányellenességig, nyelvi rasszizmusig.

A Hollandiában szocializálódott és több kultúrájú Kibédi Varga érezhetően érzékeny a sértő, a kulturális különbségeket elutasító vagy megvető megnyilvánulásokra. Ahogy telik a

napló ideje – és ahogy durvulnak a magyarországi (és erdélyi közállapotok), egyre gyakrabban tesz erre vonatkozó apró, moralizálás nélküli, ténymegállapító jelzéseket a szövegben. Persze nem csak a magyar vonatkozású morális defektusokat veszi észre: élénk figyelemmel követi és jegyzi le a 2001. szeptember 11-e utáni eseményeket, a délszláv háborúk fejleményeit, Funar volt kolozsvári polgármester bizarr regnálását. Bevallja, hogy a sajtó iránti egyre intenzívebb érdeklődését feleségének köszönheti, akitől megtanulta, hogy azt is érdemes tudni, amiről csak két napig beszélnek. A napló e vonatkozású bejegyzései olykor egy-egy mondatosak és kommentár nélküliek, másszor hosszabb-rövidebb megjegyzések, vagy asszociációk társulnak hozzá. A II. János Pál romániai látogatásáról szóló hír után például megjegyzi, hogy miután a romániai katolikusok csaknem kivétel nélkül erdélyi magyarok, milyen rosszul esett a híveknek, hogy a pápa nem látogatott el Erdélybe. Funar kapcsán pedig feljegyez egy személyes élményt: egyszer Kolozsvárott tanúja volt annak, amint egy gőgös magyar elkergetett egy román kisgyereket – lehet – kérdi –, hogy ő volt Funar?!? Hasonlóan próbálja árnyalni, tompítani a nyugati világ szeptember 11-e után kialakított dühödt öngazolását: „Bin Ladin, mondja Sophie, talán olvasta Brett Easton Ellis hírhedt regényeit New Yorkról.” Ide kívánczik egy egyetlen mondatnyi napló-nap: „Március 20. USA-Irak: A világ legújabb országa ma indít hadat a világ legrégebbi országa ellen.” És egy másik, ugyanarról: „Felakasztották Szaddam Huszeint. James Bond filmekbe való figura volt.”

Ilyen tehát a világ, amelyben Kibédi Varga halkán pozicionálja magát, azaz nem egyszerűen ennyi. Kennedy fiának repülőbalesete éppúgy része ennek az intellektuális szemlélődésbe módjával beengedett külvilágnak, mint az olyanszerű bulvárhírek, hogy „eladta a férjét egy vietnami asszony”; továbbá nem maradnak megemlíttetlenül a kultúra sokszínűségét árnyaló foci események és például a tömegeket lázban tartó Tour de France sem.

„Az előtte való években állandóan félttem, ha levél vagy telefon jött Münchenből: hátha ez az utolsó. Mióta meghalt, megnyugodtam. Közelebb van hozzám.” – írja apja haláláról. A napló szövegének harmadik nagy tartománya az élet-halál kérdésekkel, az idővel való szembenézés és az érzelmek legalább jelzés szintjén való említésének nem szívesen vállalt kényszere. „Celan-est, ide elmegyek, már csak azért is, hogy ne kelljen állandóan az öcsémre gondolni.” – írja Brüsszelben élő fivére kapcsán, akiről tömön mondatos bejegyzések jelzik, hogy beteg lett, hogy meglátogatta betegágyánál, majd nemsokára meghalt. Puritán félelem az érzelgősségtől, költői rövidséggel. Vallomás arról, hogy önmagán nem, de barátai halálán érzi a múlt időt. Érzelmileg talán anyósa, Yvette Bertho betegségének és halálának leírása a legárnyaltabb – nyilván itt megvolt az érzelem vállalásához szükséges distancia. A fegyelmezett hártás az álmok leírásán is átüt: „Hosszú és bonyolult bolgárokat vett ki a zsebéből.” Lejegyzi, mint a tudatalattitól ajándékba kapott szabadverset, de nem tartja tisztének elemezni. Ahogy azon a jellemzésen sem időz el, amelyet egy barátja adott róla: hogy ő volna az egyetlen református, aki nem érez folyton bűntudatot. Jelentős és jelentéktelen események, személyes történetek, megfigyelések (ez utóbbiak sűrűsödnek akkor, amikor feleségével úgy döntenek: Dél-Németországba költöznek; az újabb kultúraváltás tényét kezdetben mintegy mellesleg említi meg, a napló ezt követő részében azonban gyakoribbá válnak a szemlélődő, kíváncsi megfigyelő attitűdjével történi leírások) és globális események leírásából álló, tömör, ellenpontosan szerkesztett szövegről van szó. Az idő gyorsan telik benne, a holnap sohasem a tegnap folytatása. 2004. október 29-én például arról ír viszonylag részletesen, hogy műfordításról érkezett Pozsonyban, a Magyar Évad egy rendezvényén. Másnap bejegyzése rövid, és a po-

zsonyi madárpiacról szól, két nappal későbbi pedig az algériai függetlenségi háború kitörésének 60. évfordulójáról. Az ezt követő napon, november másodikán már újra Hollandiában ír, egy akadémiai ülés kapcsán a művészet és tudomány kapcsolatáról.

Kibédi Varga egy helyen megvallja a naplóban: nem szereti azokat a szerzőket, akik árulkodóan beleszövik a saját élettörténetüket a műveikbe, mert idegesíti, ha nem tudja leválasztani a szerző személyét a műről. Ennek megfelelően ő maga nagyon vigyáz arra, hogy az olvasót ne engedje magához túlságosan közel: mégis, ha tetszik neki, ha nem, ha rejtőzködik, ha nem, már az ebbéli erőfeszítés is kirajzolja egy nagy formátumú európai entellektüel karakterének kontúrjait. És ez így is van jól. Nem jósolható meg, hogy kultúrtörténeti érdeklődésű ínyencek, adatvadász filológusok vagy a jól értesültségre vágyó művelt nagyközönség olvasmányául szolgál-e majd inkább a *Szép napok*. Hűvössége, visszafogottsága miatt nem sorolhatjuk a konfessziós naplók közé, és nem válik esszéisztikussá, elemzővé vagy akár hitvallóvá sem. Maradjunk annyiban: egy művelt emberfő igényes feljegyzéseit tartjuk a kezünkben.

GAJDÓ ÁGNES

Kirándulás kétezer év irodalmában

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ KÉT KÖNYVÉRŐL

Nap Kiadó
Budapest, 2011
260 oldal, 2500 Ft

Petrarca Budapesten

Kevés olyan enciklopédikus műveltségű tudós létezik, aki képes igazán érdekfeszítő mondatokba önteni gondolatait. Szörényi László rendelkezik ezzel a tehetséggel. Szőnyi Zsuzsa írja róla *Római terasz* című könyvében, amely voltaképpen a legendás Triznya-kocsma naplója: „Laci az égvilágon mindenről nagyon izgalmasan beszél. (...) Nemhiába mondják róla, hogy Magyarország legokosabb embere.” (Kortárs Kiadó, 2006. 111.) Akik hallották már Szörényi professor lebilincselő stílusú, szórakoztató, gyakran humoros előadásait, nem fognak csalódní esszéi, tanulmányai olvastán sem. A Nap Kiadó gondozásában megjelent *Petrarca Budapesten* című kötet több szempontból is figyelemre méltó. Az írások zöme több évtizede látott napvilágot, s ma már egyre nehezebb hozzáférni például az *Igen*, az *Olvásó Nép* vagy éppen az *SF Tájékoztató* példányaihoz. De igen figyelemreméltó e válogatás azért is, mert kétezer év irodalmában és kultúrájában barangolhatunk, s nem is akármilyen idegenvezető kalauzol bennünket!

”

Köztudott, hogy Szörényi az olasz irodalom szerelmese, így egyáltalán nem meglepő, hogy Vergilius, Petrarca és Giuseppe Tomasi szerepel a *Világirodalom* fejezetben. Petrarca mostanság kevesebb figyelmet kap, pedig jelentősége és hatása vitathatatlan. Az UNESCO és az olasz állam ugyan 2004-ben nemzeti, illetve nemzetközi kulturális ünneppé nyilvánította a költő születésének 700. évfordulóját, de azóta már eltelt tíz év. Pedig az itáliai mester nemcsak az olaszok büszksége (nélküle ugyanis sem olasz nemzet, sem olasz nyelv nem lenne), hanem – ahogyan a tanulmány címe is jelzi – Európa poétája. Hogyan is kell ezt érteni? Petrarca örök vándor: a valóságos életformája az állandó úton lét. Sehol sem volt otthon, így szinte mindenütt otthon volt, Odüsszeuszként vándorolt a világban. Az incisai gyönyörű tájban található fé-

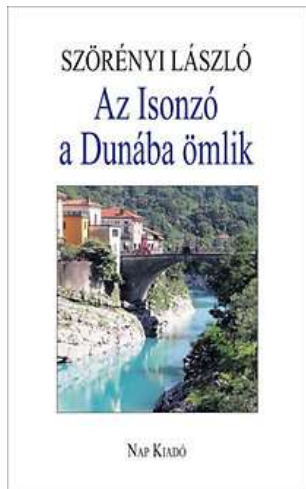
lig rom szülőházat Szörényi László fanyar humorral jellemzi: „A házat elrozsdásodott vascsövek és deszkapallók támasztják meg, olyan régen, hogy már maga az állványzat is műemlék (...). Mindenesetre annyit tett a város – kétségtelenül –, hogy az összes útjelző táblát eltávolította, nehogy valaki még véletlenül odazarándokoljon. Csak a helybéli rendkívül öreg és nőnemű lakosság segítségét igénybe véve tudtunk fölkapaszkodni a szégyenfoltot megszemlélni.” (23.)

Ha Petrarca szülőházát nem is, magát a költőt Itália- és Európa-szerte nagyra becsülik. Különösen Magyarországon gazdag a recepciója, sokkal teljesebb, mint Kelet-Közép-Európa más országaiban. Nálunk ugyanis latin és magyar nyelven egyaránt megjelent Petrarca legnagyobb terjedelmű és a legfontosabbnak tartott latin nyelven írt műve, a *De remediis utriusque Fortunae* (A mindkét szerencse ellenszereiről) című kétrészes könyv. Szörényi bemutatja, hogyan került hazánkba a humanista Pier Paolo Vergerio, aki nemcsak a Petrarca-kultuszt hozta magával, hanem a kéziratok alapján rekonstruálta és kiadta a költő töredékben maradt eposzát, az *Africát* is, mellyel hatalmas értéket mentett meg a feledéstől. Vergerio Vitéz János barátja volt, s az ő kapcsolatai révén kerülhetett Janus Pannonius a legnagyobb itáliai mesterhez, Guarinóhoz. Minden mindennel összefügg – s egyetérthetünk Szörényivel abban, hogy „a petrarcai irodalom és életeszemény átvétele nélkül nem (vagy sokkal később) született volna meg Magyarországon a humanizmus.” (27.)

A *Petrarca Budapesten* kötet nagyobb része a magyar irodalom alkotóival foglalkozik. Tanulmányok, kisesszék, kritikák sorjázna, s közben több évszázad titka tárul fel. Több, először tán meghökkentő állítás igazolódik Szörényi jóvoltából, s a szellemi kihívásokat kedvelők töprenghetnek ezeken, s alaposabban utánajárhatnak egy-egy kijelentésnek: „Janus Pannonius költeményével egyik eszmei előkészítője lett az Újvilág felfedezésének” (68.); „Nekünk is vannak, modern magyaroknak, balfácán szentjeink” (77.); Rákóczi, a feledékeny remete (81–89.); „...a sors alakítható. (...) ...az ember jó, illetve azzá tehető.” (138.) Talán játék mindez, de érdemes játszani, s új felfedezéseket tenni. Számomra például a *„Ha álom az élet...” Negyvenyolc hatása a magyar irodalomban* című rövid írás volt igazán gondolatébresztő, különösen a záró gondolatok, amelyben a szerző az 1848-as forradalomtól örökölt ösjelképre utal. Ez az, ami újra és újra megszabta a költemények, drámák és regények szerkezetét: „Hiszen újjászületés – küzdelem – halál és feltámadás egységét, amelyet addig a kereszténység tanított a magyar kultúrának, az akkor és azontúl egy önvérével megszentelt, mindenestül sajátjának érezhető emlék is megerősítette.” (125.) Szörényi Jókait említi, aki ebben az időszakban, a szabadságharc bukása után átélte, személyesen megtapasztalhatta a halál és az újjászületés mítoszát, s ez olyan alapvető élmény volt számára, amelyre felépíthette monumentális életművét.

A kritikákat böngészve elámulhat az olvasó, milyen sokrétű is a szerző érdeklődési köre. Kik szerepelnek ezekben a rövid, ám annál velősebb szövegekben? Devecseri Gábor, Pierre Boule, Varga Imre, Csoóri Sándor, Riedl Frigyes, Béládi Miklós, Kocsis István, Balassa Péter, Sík Sándor, Mindszenty József, Szabó Dezső, Tózsér Árpád, Krasznahorkai László. Nemcsak klasszikus bírálatok kerültek be a válogatásba, van köztük laudáció, sőt az *Élet és Irodalom*-ban megjelent ex libris is. A kötet záró fejezetében Szörényi a magyar irodalomról szól – külföldieknek. Két elgondolkodtató és számos kérdést felvető szöveg kapott itt helyet. Az eredetileg a *Literatura* hasábjain 1990-ben megjelent *A halász* című írásban a szerző Márai keserű gondolatait idézi, aki naplójában azon szomorkodik, hogy a magyar irodalom „mégsem tör-

tént meg a világ számára”. Petőfi, Jókai nevét ugyan sok országban ismerik, de csak a nevüket, életművüket nem; s az Arany- és a *Nyugat*-nemzedék szinte teljesen elkallódott a világ-irodalomban. A miértről és a hogyanról már sokan és sokfélét írtak, a tanulmány azonban kitér arra is, hogy az 1990-es években mely magyar nyelven alkotó prózaírók érdemelnének több figyelmet a külföld részéről. Szörényi elismeri a magyar líra nagyságát, ám az izoláció feltörésének esélyét a regényekben, elbeszélésekben látja. Több nevet említ, Grendel Lajostól Mándy Ivánon, Ottlik Gézáon át Spiró Györgyig, akik nemzetközi mércével mérve is értéket teremtettek. Bár ha jobban belegondolunk, elszigeteltségünk miatt most is igencsak időszerűek Márai – Szörényi által is citált – gondolatai: „A magyar irodalom nagy volt. Nagyobb, mint Magyarország.” A jelen azonban most történik, s szülehetnek új Petrarcák, új Vörösmartyk...

**Nap Kiadó
Budapest, 2013
288 oldal, 3300 Ft**

Az Isonzó a Dunába ömlik

Szörényi László közéleti tevékenysége legalább olyan jelentős, mint irodalomtörténeti, tanári munkássága. Nemrég olvastam egy vele készült interjút, amelyben a bolognai folyamat csődjét fejtegette, s arról is szólt, hogyan lehet változtatni a jelenlegi katasztrófális helyzeten: „Az általános iskolában meg kell tanuljanak írni, olvasni a diákok, és rá kell szoktatni őket a memoriterekre. Gimnáziumban már természetes kell legyen, hogy olvasnak. A Bibliát és antik irodalmat olvastatnék velük. Ehhez azonban a felnőtt társadalomban is vissza kell állítani az olvasás becsületét. Nem nevelhetünk a jövőnek csak fogyasztókat, akik megelégszenek a moslékkal is. Meg kell szüntetni a kétféle érettségit, és a felvételi vizsgát komolyan kell venni. Külön kell felvételizni írásban és szóban, a középiskolai érettségi nem döntheti el, hogy valaki alkalmas-e az adott egyetem valamelyik szakára, illetve arra a pályára, amihez az diplomát ad. Természetesen a tanárok kell kapjanak rendes fizetést, hogy ne kelljen maszekba harisnyakötőt árulniuk, ha meg akarnak élni.” (<http://tema.hu/cikk/462>; a letöltés dátuma: 2013. augusztus 6.)

Hasonló gondolatokat fogalmazott meg Szörényi a kötet nyitóesszéjében (*Nemzeti tudományok és oktatás*) is, kiemelve, hogy nem lehet pótolni az egyetemen azt, amit az általános és a középiskolában elmulasztottak, s hogy fontos lenne valamennyi tanár szakos hallgató számára visszaállítani a magyar és világtörténelem tanulását. Korábban a természettudományos tárgyakat oktató pedagógusok humán műveltséggel is rendelkeztek, nem szégyen tehát a régmúlt nagyjaitól tanulni. A professzor úgy véli, az ezeréves Magyarország történelmi földrajzának tanítását is be kellene vonni a történelemoktatásba, hiszen „közös emlékezet nélkül ugyanúgy széthull a nemzet, mint közös nyelv nélkül”. (11.)

A közéleti írásokat útirajzok követik, hangulatos firenzei, római, dubrovniki jegyzetek, át-meg átszöve irodalmi, történelmi utalásokkal, majd képző- és filmművészeti írások következnek. Szörényi László alapos és értő elemzése nyomán Piranesi, Szőnyi István, Triznya Mátyás művészete elevenedik meg. Közelebb kerülhetünk a „Szent Ferenc-i lelkülettel felruházott” Móser Zoltán és a „mozdulatlan” világ formáit, szobrokat, épületeket rögzítő Lukácsy Gábor fényképeihez, Gazdag Gyula, Kardos Ferenc, Gulyás Gyula és Gulyás János, valamint Eizenstejn filmművészetének titkaihoz.

A kötetben önálló fejezetet alkotnak a beszélgetések. Öt interjú olvasható, öt hallatlanul izgalmas beszélgetés „egy megrögzött filosszal”. Szó esik például a latin nyelv jelenkori szerepéről, s Szörényi a rá oly jellemző szókimondással védi meg a klasszikus nyelv becsületét: „...van ebben vallás is, hogy válasszunk dacosan egy közös nyelvet Európának, miközben az angol le akarja tarolni az egész világot. Mutassuk meg, hogy minket sem a gólya költött. Mikor az angolok még csak dadogtak, a latin már folyékonyan énekelt, mint a pacsirtamadár vagy mint a strucc, ahogy akarjuk, a legkülönbözőbb módon és hangnemekben. Amikor a nemzeti nyelvek még csak botladoztak és éppen keresték a kifejezési módot. (...) Én a legnagyobb mértékben helyeslem a latinnak a revitalizációját, amely erősödik, hála Istennek.” (149–150.)

Az *Isonzó a Dunába ömlik* című kötet olyan írásokat tartalmaz, amelyek különböző folyóiratokban, heti- vagy napilapokban jelentek meg. Ha megnézzük a sajtóorgánumok címét, érdekes listát állíthatunk össze: Élet és Tudomány, Élet és Irodalom, Európai Utas, Filmkultúra, Igen, Irodalomtudományi Közlemények, Literatura, Magyar Hírlap, Magyar Nemzet, Mozgó Világ, Műgyűjtő, Szegedi Egyetem, Távlatok, Új Ember, Új Magyarország, Vigilia. Van köztük tudományos, irodalmi és művészeti lap, különböző műhelyek, különböző szemléletmódok. Szörényi, akit az egyetemen leleményes Odüsszeusznak hívtak társai, úgy véli, értelmetlen, hogy vannak egymásról tudomást sem vevő műhelyek, írók, mert ez a helyzet a tehetségteleknek kedvez. S talán majd a „csak egyének vannak, szolidaritás nincs” „végzetes képlet” is föloldódik egyszer. Addig is olvassunk Szörényit – sokat tanulhatunk tőle.

HLAVACSKA ANDRÁS

Én, Jónás Tamás, itt vagyok!

JÓNÁS TAMÁS: LASSULÓ ZUHANÁS

Magvető Kiadó
Budapest, 2013
220 oldal, 2490 Ft

Jónás Tamás legújabb kötetében, a *Lassuló zuhanás*ban még megvan a hajlam a játékra, de valami mintha eltört volna legbelül; még érezni a vállalkozó kedvet, ami azonban egy melankolikus, néha panaszos, ritkábban fenyegető, de mindig mély fájdalomról tanúskodó hanggal keveredik. Bár ezen nincs is mit csodálkozni, hiszen az újra és újra visszatérő témák, az árvaság, hontalanság, múlt szerelmek, cigánylét stb. nem sok okot adnak a derűre, a vidámságra.

A költői kalandvágy, a játékoság leginkább a formai kísérletezésekben és a szójátékokban érhető tetten. A kötet szerzője számos lírai műfajban kipróbálja magát: szonettek (*A repülés ára, Költészet tanoncoknak, Veszekedés stb.*) éppúgy találunk a *Lassuló zuhanás*ban, mint egy teljes szonettkoszorút (*Keresztények alkonya*); népdalt (*Nóta kettő, három..., Épdal, Csuhaj stb.*) éppúgy, mint rapdalt (*Pislogás*); balladát (a *Kék szél* ciklus első darabjai) éppúgy, mint képvets (*Nyílhegydal*).

A kihívások tudatos kereséséről tanúskodnak a különféle verstípusok mellett a szójátékok is. Ezek némelyike jól eltalált, mások nehezen (vagy egyáltalán nem) megfejthetők, s akad olyan is, mely kitüremkedik a szövegkörnyezetből. A *Szösszonett* cím például ötletes, frappáns, illik a szonettformában írt ujgyakorlatszerű vershez, a *Romagyar* jól jelzi a kötet lírai énjének kettősségét; a *Falfordulás* vagy a *Kell-tető* címek viszont már homályosabbak, kapcsolatuk a művekkel nem világos. Az *Üres vers* utolsó szópárja, a „remény-denevér” pedig nem ad semmilyen többletjelentést a versnek, mintha pusztán a rím kedvéért született volna meg.

A formák és a szójátékok mögött azonban keserű, tragikus témák húzódnak, melyek – mint már utaltam rá – nem csak egyszer-egyszer, egyetlen alkotás erejéig villannak fel Jónás Tamás kötetében, hanem újra és újra helyet követelnek maguknak. Még mielőtt azonban ezek részletezésébe belemerülnék, fontosnak tartom megemlíteni, hogy a *Lassuló zuhanás*ban nem csak tematikus, hanem motivikus ismétlődé-

sekkel is találkozunk. Bizonyos kulcsszavakat (pl. vér, kék, szárny, szél stb.) több alkotásban is fellelhetünk, ám ezek általában nem hordoznak rögzített jelentéseket. Előfordul ugyan, hogy egy motívumhoz három-négy versben is hasonló konnotáció társul, de mindig akadnak más költemények, melyek megbontják ezt a rendet. A kötet egyik központi motívumához, a szélhez például az első versekben nem egyszer az önfeledtség, illetve a megtisztulás, a terhektől való megszabadulás képzetei kapcsolódnak. Az előbbire a *Kék szél* ciklus címadó verse ugyanolyan jó példa, mint a sorozat *Az anya első éneke* című darabja: „A kék szél rávetít egy délibábot / a tájra: tengeres zöld hegyeket.”, „A szél ma vitorlázni kedvező.” (*Kék szél*); „Az udvaron a részeg szél köszönget.” (*Az anya első éneke*) A tisztulás is több alkotásban megjelenik: „Az elhintett gonosz port felkapja a szép szél.” (*Fekete higany*); „Majd csak jön a tisztító szél” (*Kegyetlen dúdolgató*); „Öregszel. Az emlékek összeszednek. / De maradsz te. Ha átadod a szélnek.” (*A nővér búcsúja*); stb. Ám a kötet más verseiben is felbuknak a szél, egymástól teljesen távol álló jelentésekkel. Hogy csak néhányat említsék ezek közül: „Urak, szelek, kik ráírtok a sorsra, / most hagyjátok magára a szegényt.” (*A költöző dala*); „Autót zaklat a szél, de hajót hagy.” (*Sóhajtozó*); „A szél csontváz, üres bokor az álma.” (*Provokáció*); stb. Jól látható tehát, hogy ezek a kulcsszavak szövegről szövegre változnak, a különböző kontextusokban különböző értelem párosul hozzájuk.

Rátérve most már a kötet ismétlődő problémaköreire, mindenekelőtt érdemes megfigyelni, hogy a *Lassuló zuhanás* egy gazdag intertextuális hálóval teríti be ezeket, melyektől még erőteljesebbé válnak. Legjobb példája ennek a *Sírjunk!* című alkotás, mely „nincs üresebb zseb a nagy nyomorúságban sem / mint ahogyan és amilyen üresen vagyok én ma” sorraival Ady Endre *Kocsi-út az éjszakában* című versére játszik rá – megidézve annak dekadenciáját és pesszimizmusát. Nem véletlen azonban, hogy a különböző módon megidézett szerzők (Petőfi, Ady, Kosztolányi, Móricz, Petri, Dante, Babits, Cseh Tamás stb.) közül József Attila kapja a legnagyobb hangsúlyt. Az a József Attila, aki kései költészetében vissza-visszatért ugyanazokhoz a problémákhoz, aki „rögeszmés témákkal” viaskodott – csakúgy, mint a *Lassuló zuhanás*ban megképzett lírai én. Akiről megtudjuk, hogy árva és cigány, hogy van egy nővére (Mari) és két fia. Hogy Jónás Tamásnak hívják. Mindezek az adatok több versben is szerepelnek: céljuk nem az, hogy egy referenciális olvasat kialakítására bízassák a befogadót, hogy az alkotásokban megképzett szubjektumban a valódi szerzőre ismerjen, hanem hogy egy egységes lírai ént hozzanak létre.

Amikor ezek az adatok már nem pusztá információként bukkannak fel a versekben, hanem kifejtést nyernek, egy gondolatmenet épül köréjük, azok a kötet legsikerültebb részei. Ezek között találunk olyanokat, melyek szoros kapcsolatot mutatnak több 1935 és 1937 között született József Attila művel. Ilyen például a felnőttben lakozó gyerek vagy a sajátos istenhit kérdésköre. Az előbbinek József Attila *Kirakják a fát* című versében így ad hangot: „A kis kölyök, ki voltam, ma is él / s a felnőttet a bánat fojtogatja; / de nem könnyezik, egy dalt zöngicsél / s ügyel, hogy el ne szálljon a kalapja.”, melyre Jónás Tamásnál a kötet címadó versének, a *Lassuló zuhanás*nak kezdősorai rímelenek („cipelem ezt a kislítót és ő cipelet engem / nagyon féltett kis vacca van eszemben szívemben”), de hasonló gondolat fogalmazódik meg a *Költői csendháborítás* című verses dialógusban is („egy összetört gyerek sír bennem verset”).

Az Istenhez való összetett viszonyban is hasonló párhuzamok figyelhetők meg. A *Lassuló zuhanás* lírai énje a *Levél a kislítóhoz* című versben így nyilatkozik hit és hitetlenség kérdésé-

ről: „[I]stennek ha létezik is nincsenek végleges tervei”, mely gondolat József Attila *A bűn* című alkotásának utolsó strófáját juttathatja az olvasó eszébe: „Én istent nem hiszek s ha van, / ne fáradjon velem; / majd én föloldozom magam; ki él segít nekem.”

József Attila lírája jótékony hatással van Jónás Tamás ezen témáira, az olvasó joggal érezheti úgy, hogy ezek a kételyek, tragédiák elválaszthatatlanul a *Lassuló zuhanás* lírai énjének részei, hozzá tartoznak. Az idézetek, az allúziók és különféle utalások csak érthetőbbé, kifejezőbbé teszik őket. Akad azonban néhány olyan problémakör, amivel más a helyzet, melyeknél az a furcsa sejtlem kerítheti hatalmába a befogadót, hogy kizárólag a József Attila hatás miatt fogalmazódnak meg. Ilyen például a büntelenség témája. József Attila számos művének választotta tárgyául a jogtalanul elszenvedett büntetést (*A bűn, Mint gyermek...* stb.), mely Jónás Tamásnál csak egy helyen, a *Szenttelen* kezdősoraiban jelenik meg látványosan („Kutakodtam, nem találtam bűnt, bocsátani”), ám akkor teljesen kibontatlanul marad.

Ha már József Attila jótékony hatásánál tartunk, érdemes megjegyezni, hogy a kötet korántsem problémamentes szerkezetét is a józsefattilázó költemények próbálják megmenteni. Ívet ezek sem képesek adni a *Lassuló zuhanás* kusza verstömegének, arra a kérdésre, hogy mi alapján válogatták ki és rendezték sorba ezeket az alkotásokat, nem adnak választ, de legalább egy halvány tudatosságot jeleznek. Csak két példát hoznék ennek szemléltetésére. Az első ötven vers először végigolvasásának két legfontosabb tapasztalata, hogy Jónás Tamás kötetében sok olyan költemény található, melyek komoly kihívás elé állítják az értelmezőt, melyeknek nem lehet könnyűszerrel a mélyére ásni; és, hogy rengeteg a József Attila rájátszás. A következő ötven alkotás csak megerősíti ezt a benyomásunkat. Majd jön a *Para* című vers. Első négy sora így hangzik: „Petri György voltam. Jámbor és szegény. / Olcsó és rossz borokat ittam én. / A gangon álltam, s orrot fújtam ott. / Füstöt, múltat, holtat és papot.” Száz oldalnyi titokzatos, József Attila szagú mű után következik egy érthető, egyszerű, humoros költemény – mely a *Medáliák*, az egyik legénigmatikusabb József Attila vers, első darabját idézi meg! „A *Medáliák* kell neked? Megkaphatod” – így a tervezők, akik úgy tűnik, egy lépéssel az olvasó előtt járnak.

Vagy talán kettővel. Hiszen a 178. oldalon, a kötet vége felé újabb fordulat következik, az *Ézsaiás kiáltása* című alkotás felütése: „Hagyjátok már békén József Attilát!” A befogadó meglepődik: kinek a hangja ez? Egy közönséges lírai éné, aki torkig van már azzal, hogy mindenhol József Attilába ütközik? Vagy a köteté, az olvasóé, aki eddigre már biztosan belefáradt a rengeteg József Attila-intertextusba? Talán mindegyikből van egy kicsi ebben a kifakadásban. Ennek a két műnek egészen más lenne az értelme, ha a kötet elején kaptak volna helyet, egy jelentésréteggel szegényebbek lennének. Kár, hogy a *Lassuló zuhanás*ban kevés ehhez hasonló megoldás található.

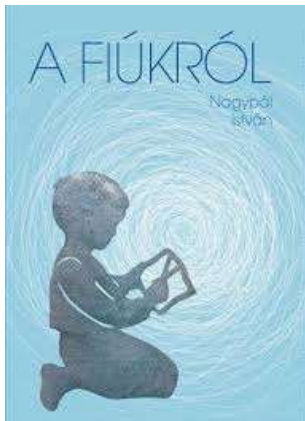
A kötet szerkezeti hibáiért és a helyenként már túlzásba vitt józsefattilázásáért azonban kárpótolnak a *Lassuló zuhanás* azon darabjai, melyek a lírai én sajátos problémáit feszegetik. A legfontosabbak ezek közül Jónás Tamás kötetének kulcstémái: az otthonkeresés, a hazátlanság, a gyökértelenség, melyek szorosan összefüggnek az árvasággal, a cigányléttel és a (gyermekkori) szeretethiánnyal. Ha nem is a legkidolgozottabbban, de a legnyíltabbban és legletisztultabbban az *Irigyed vagyok* című versben fogalmazódik meg ez: „Ismertem egy fát. / Talán csak ezt az egyetlen / igazán. [...] / Utáltam, titka volt, / miről / soha nem beszélt. / Irgyeltem tőle, / kényes zsarnoka, / izmos gyökérzetét.”

De ugyanilyen jól sikerült az éjszakától való rettegés megragadása is. Ez a félelem több alkotásban is ott munkál (például a *Törzs* című költeményben: „De éjszaka, ha rettegek, mert rettegésem késik, / s már nyögdécselni sem merek, futok eddig a képig.” vagy az *Élet az is* címűben: „De az éjszaka kínoz, a férj”), ám igazán csak *A repülés ára* című versben nyer teret. Az éjszaka egyszerre adomány és átok a lírai én számára, mely „fekete szárnyakat” kölcsönöz, mely elhozza a repülés gyönyörét, ám ennek súlyos ára van: „De hétről-hétre fogy a testem, gyűrött az arcom paplana. / Nyüszít az ágy, belé, ha fekszem. Megcsonkít minden éjszaka.”

Ráadásul ezek a témák átalakítják, visszafordítják a kötet József Attilához fűződő viszonyát. Arra készítetik az olvasót, hogy eltöprengjen: vajon a hazátlanság csak marginális probléma József Attilánál, csak egy-egy versben – mint például az *Ime, hát megleltem hazámat...* kezdetűben – fordul elő, vagy ezek is mélyebben gyökereznek? Akárhogy is van, a *Lassuló zuhanás* és József Attila költészetének szoros kapcsolata vitathatatlan. Jónás Tamás jó úton halad afelé, hogy megtanuljon józsefattilául – csak közben nehogy elfelejtsen jónástamásul.

BÓDI BETTI

Nagypál István *A fiúkról* és Molnár Illés *Hüllők és izzók* című köteteiről

PRAE.HU
Budapest, 2012
68 oldal, 2000 Ft

E két, nagyjából egy időben kiadott kötet ugyanazt a témát igyekszik körüljárni: az elszigeteltség, az érzékelés, az elmondhatatlan, és a magányosságérzet a központi motívumok mindkettejük esetében. Teszik mindezt más eszközökkel, más szemszögből megközelítve, két különböző alkotói attitűdöt képviselve.

Nagypál István *A fiúkról* című kötet, mely a JAK és a Prae.hu gondozásában jelent meg 2012-ben, három világirodalmi alkotást idéz meg, ám ezekkel való kapcsolata a kötet folyamán végig problémás: bár érezhető a határozott szerkesztésre való igény, az olvasó, akár ismeri a kapcsolódó műveket, akár nem, könnyen elveszhet a bonyolult utalás- és intertextrendszerben. Herman Hesse *Demiánja*, Siegfried Lenz *Arne hagyatéka* című műve és Robert Musil *Törless iskolaévei* – mindhárom egy fejlődéstörténetre koncentrálnak, mindhárom főszereplője egy útját és önmagát kereső fiú karakterre, s ezt a három karaktert emeli át és használja fel Nagypál is kötetének három ciklusához.

A német „bildungsroman” (fejlődésregény) műfajának lírai adaptációjaként értelmezhető *A fiúkról* című Nagypál-kötet első ciklusa a *Demián*, mely a lírai én *Demiánnal* való kapcsolatát mutatja be. Mint Hesse regényében, itt is *Demián* olyan partnere a beszélőnek, akire felnéz, akihez kötődik, aki végigkíséri fiatalkorát. Néhol azonban nem egyértelmű, hogy pontosan ki szólal meg és ki a megszólított: mintha egy harmadik személy is jelen lenne, akihez a lírai én beszél („*Egy műbőrös kis könyvvel a kezében // jössz hozzánk. Amikor az ajtóban meg-//állunk, Demián és én, megörülök neked.*” Szép, megbocsát) máshol *Demián* a megszólított („*[...]elképzelem, // ahogy játszom velük. Egyik piros, másik // kék, tied, tied a sárga Demián. Most mind // a tied, mind.*” 3), de mire a ciklus végére érünk, a karakterek kontúrjai elmosódnak, a köztük

lévő viszonyok zavarossá válnak (pl. az *Elalvási technikák* című vers).

A lírai én személyiség-zavarán kívül egy másféle zavar is kirajzolódik a ciklusban. A nemiség problémája (mely nagyobb hangsúlyt kap majd a harmadik ciklusban) először csak felszajlik („*Demián bábja a fekete szív lett. // Azt szorítja magához, az szorul // keze közé, nem a derekam.*” Apa szíve), majd nemi identitás-zavarrá változik (a csadort viselő férfi a *Ballada Demiánról*-ban, vagy az *Elalvási technikák* utolsó versszaka), mely összességében csak fokozza az olvasóban az általános zavar érzetét, s így megfoghatatlanná válik az egész.

A folytatásban továbbra is két személy kapcsolatáról olvashatunk, ám ezúttal határozottabban kivethető kontúrokkal. Az *Arne* ciklus Siegfried Lenz regényének atmoszférájára fekteti a hangsúlyt, a kikötők, a tengerpart világa, annak szereplői (móló, halász, kagyló, matrózok, komp, stb.) gyakori hangulatfestő elemek a versekben. Nem párbeszéd ez, hanem inkább afféle monológ; egy olyan napló, melyet állandó jelen időben vezet a beszélő (akár a kötetborítón térdelő, lehajtott fejjel füzetébe író fiú). A nemiség kérdése továbbra is jelen van, bár kevésbé hangsúlyosan (például *A matrózokról* című versben nem világos, hogy férfi vagy nő a megszólított: „[...]aztán minden kompról lelépő férfi // után nézel, megtetszel nekik. // lányos a csípőd, magas talpú cipőt // viselsz, úgy fekszel el a mólón. [...] felállsz, kacszázol egyet, megfogod // a kezem, ahogy a lányok szokták.”)

Míg az első ciklusban a magányosságérzet az elveszettség és zavarodottság érzetéhez kapcsolva jelent meg, s a másodikban azt a kikötővárosok nyüzsgésében való elszigetelt bolyongás keltette, úgy a harmadikban egy nevelőintézet izolációja és a lírai én teljes magára utaltsága idézik elő. Musil regényén kívül egy másik huszadik századi mű is megjelenik, talán hangsúlyosabban is, mint a *Törless*. Saint-Exupéry *Kís hercege* (a hercegre való utalások vagy a lámpaoltogató meséjének formájában) azonban nehézkesen asszimilálódik a versekbe, inkább a keresetlenség érzetét kiváltva az olvasóból.

Az irodalmi, képzőművészeti és filmművészeti alkotások jelenléte egyébként a kötet egészén hangsúlyos, Nagypál gyakran idéz be konkrét műveket, koncepciókat: Magritte, Camus, Turner, József Attila, Jiří Menzel vagy kvázi-műfajként tekintve a triptichon vagy a fotó, hogy csak néhányat említsünk. De nem csak konkrét képek megemlítésével ad a vizualitásra, hanem stílusára általában jellemző a vizualitás, az olvasót részletes leírásokkal segíti az adott helyzet elképzelésében, valamint a sorközi rímekkel és soráthajlásokkal a dallamosságra is apellál.

Molnár Illés *Hüllők és Izzók* című, szintén tavaly a FISZ által kiadott kötete egy teljesen másféle természetű vizualitással operál. A képiséget tágabban értelmezve, a térbeliségen van a legnagyobb hangsúly: az egyén térhez való viszonyán, az önmeghatározás nehézségén, amikor a „másik” problémája még bőven nincs terítéken – pontosabban, másféle jelentéssel bír. Itt a „másik” a környezet, a nem-én. A zsáner pedig, melybe a szerző kötete gond nélkül beilleszthető, ahogyan Visky András fogalmaz a fülszövegen, „létköltészet”.

Mint ahogy Nagypál kötete is a hármas szám köré szerveződik (három fiú, három ciklus, triptichon), úgy Molnárnál is hasonló a helyzet. Egyrészt, a *Hüllők és izzók* három ciklusra oszlik, másrészt (nem egyedülállóként a kortárs szerzők közt, gondoljunk Térey-re, Kemény Istvánra, a Telep-csoportra és még hosszan folytathatnánk a felsorolást) három központi téma köré szerveződik: a nyelv, a test, és a tér, s kutatja ebből adódóan a jelentést, az ént, és az időt, illetve ezek kapcsolatát.

Fiala Írók Szövetsége
Budapest, 2013
1600 Ft

”

Az első, *Vaktérkép* című ciklus prózavers-szerű szövegeket tartalmaz, melyek az egymást követő versek elején és végén egy-egy kulcskifejezéssel láncszerűen összekapcsolódnak: „[...]Levegőt vesz // és új testet gyúr magának, be nem áll, // kiszáradt a szájja, otthonra lel ez folyó // szemgödrének tisztító torkolattüzében.” majd „Ráhagyatkozol erre a folyóra, // a sodrás gyorsul, az áradat növekszik.” a 3. és a 4. című szövegek záró és nyitó sorai. Már itt előkerülnek a később az összes szövegben jelenlévő motívumok és retorikai eszközök, megjelenő témák: a térbeliséget képviselő folyó, hegy, város, árok, barlang, a testiséget megelevenítő koponya, ujjbegy, homlok, szemgödör, illetve számos olyan metafora, mely a kettőt egyesíti – szemgödör, kőgerinc, hegy gyomra. Molnár a szellemes nyelvjátékokon és alliterációkon (mint a „tisztító torkolattűz” „eső erotikájáról” és még sorolhatnánk) egyéb strukturalista nyelvfilozófus és egzisztenciálfilozófiai csemegékkal is megtűzdelt dallamos szövegeit, mint a 2. jelzésű szövegben: „Neked az árok medence: nem határ, // inkább állapot.” vagy a 6.-ban olvasható „[...] Az épület szöveg, // a szöveg zene, a dal rezgés. A teremtés beszédaktus.”

A második ciklust olvasván, s aztán a harmadikra is rátérvén azonban a kezdeti lelkesedésünket a virtuózus nyelvi megoldásokért és grandiózus témák illetően tálalásáért felváltja egy kellemetlen és meglepő érzés: az unalom. A hang, melyet a szerző az elején megütött, egy hosszú, monoton kitarított hang marad a kötet végéig: a szövegek jórészt csak formájukat tekintve változnak, a címek egyszer nagybetűvel szedettek, majd félkövérített első sorok, s a feltett kérdésekre való válaszadás helyett a hangsúly az (egyre fárasztóbb) nyelvi játékokon és absztrakt metaforikák működtetésére helyeződik.

Összességében látható tehát, hogyan próbált meg két elsőkötetes szerző egyéni hangon megszólalva megközelíteni olyan témákat, melyek az elmúlt években a kortárs költészet központját képezik: az én-keresés s ezzel együtt a más definiálása, a múlt és a jelen, a kánonhoz való viszony és a nyelvi kifejezés problémája valamilyen formában mind Nagypál Istvánnál, mind Molnár Illésnél tematizálódik. Mindkét kötetnek megvannak az erősségei (például a költői nyelv eszköztárát mindketten gyakorlottan kezelik), ám a formai és intertextuális jelentésrétegek dominálnak a többi lehetséges felett – *A fiúkról* esetében a megidézett szövegekkel való párbeszédhelyzet túlhangsúlyozása miatt, a *Hüllők és izzók* esetében a költői kifejezésmódra fordított túlzott figyelem miatt.

BENGI LÁSZLÓ

Poétikai filológia

KABDEBÓ LÓRÁNT: MESÉK A KÖLTŐRŐL

Ráció Kiadó
Budapest, 2011
3200 Ft

Az elmélyült irodalomtörténeti munka jelének vélhető, ha egy tudós ugyanarról a témakörrel újra és újra újat tud mondani. Kabdebó Lóránt évtizedek óta foglalkozik Szabó Lőrinc munkásságával, s a *Mesék a költőről* írásai több könyv és számos tanulmány után ismét a Szabó Lőrinc-i életmű kérdéseit járják körül, illetve láttatják új fénytörésben.

Elsőre talán meglepő, de éppannyira jelképes is lehet az irodalomtudós új kötetének címe, azaz a „mesékként” történeti műfaji önbesorolás, amely – mintegy a nyomatékosítás végett – a két részre osztott könyv mindkét felének alcímében is visszatér: *Filológiai mesék*, valamint *Poétikai mesék*. E sajátos, szokatlan önértelmezés egyik föloldása annak hangsúlyozása lehet, hogy a filológiai és poétikai eszmefuttatások egyaránt felfoghatók történetek bemutatásaként – olyasféle elbeszéléseként, amelyek nem függetleníthetők az irodalomtörténet tágabb narratívájától sem. Ezáltal a „mese” egy harmadik, a kötetben mindvégig jelenlévő szempontot is kijelöl a Szabó Lőrinc-tanulmányok olvasásához: a poétikai és a filológiai mellé lépő irodalomtörténetit.

Az irodalom történeti olvasatának perspektívájából különösen az első rész „filológiai meséi” emelkednek ki izgalmasságukkal. Ha valamely olvasó a filológia címszótól vezetve szárazan adatoló, szűk merítésű okfejtésekre készíti föl magát, csalódnia kell – a lehető legjobb értelemben. Nem azért, mert mégse filológiát kapna, hanem éppen hogy azért, mert az itt közölt írások a filológiai kutatás eleven és történő valóságát képesek azok számára is megtapasztalhatóvá tenni, akik egyébként nem Szabó Lőrinc-kutatók.

Az esszék sorában érdekesítő nyomozások szakszerű, mégis érzékletes és plasztikus képe bontakozik ki. Amint a krimi szokás az adagolás művészetének tekinteni, úgy e szövegekben is végig megőrződik a rejtély izgalma és feszültsége. Egyfajta pedagógiai motiváció, tanári tapasztalat is sejthető az írások szerkezeti-érvelési fölépítésében: ahogy az olvasó egyre több adalékot tud meg, egyre közelebb jut a föl-

vetett filológiai rejtély megoldásához, a kérdések szövevényessége ellenére sem érzi magát elveszítettnek az összefüggések erdejében, és aligha kísérti a rejtvényfejtés földadásának gondolata. Ugyanakkor túl sokat sem tud ahhoz, hogy ezáltal megszűnnék a továbbolvasásra ösztönző kíváncsiság.

Másik oldalról a „mesei” önjellemzés úgy is vehető, mint annak kiemelése, hogy a kötetben elbeszélte történetekben nem az egyedül igaz valóság ölt testet. Bár alapvető kérdéseket tesznek meg kiindulópontul, már csak ezért sem végső válaszadásra, hanem egy vagy néhány válaszlehetőség kidolgozására tesznek kísérletet. Azaz mint minden igazi beszélgetés: nem végelegesek, hanem folytatásra hívnak föl, más értelmezési utak bejárására ösztönöznek, nyitottak a vitára és beszélgetésre. Ez adja Kabdebó Lóránt Szabó Lőrinc-meséinek drámai oldalát: a gondolatmenetek jól megválasztott, egymásra felelgető, gyakran dialogikusan elrendezett véleményekből, idézetekből, kommentárokból bomlanak ki.

Mesék, krimik, párbeszéddek – összefoglalóan ekként jellemezhetem a kötetet, amelynek tanulmányai találkozások, illetve kapcsolattörténetek soraként is olvashatók. Nem csak a második rész, amelyben Szabó Lőrinc és Kuncz Aladár, T. S. Eliot, sőt Martin Heidegger rokonsága kerül a vizsgálódás homlokterébe – már az első ciklus alapkérdései közt föltűnik a költő és Móríc Zsigmond, Remarque, sőt távolabbról Molière kapcsolata. Alighanem már e fősorolás mutatja, hogy az írások – melyekből talán a genfi tematikus iskola módszertani kulcsmotívumai is kihallhatók – egyaránt nyomoznak személyes és poétikai-irodalomtörténeti viszonyokat; mindennek során pedig éppúgy utalnak, építenek irodalmi művekre, versekre és fordításokra, mint személyesebb följegyzésekre, naplókra, önkomentárookra, levelekre.

A *Te meg a világ poétikai naplója* című tanulmány leszögezi, a „filológiai mesék néha keresztezik a poétikai meséket”. Majd a fejezet a Szabó Lőrinc által magyarított Remarque-regényt úgy olvassa, mint amely a költő aktuális poétikai kérdéseire, kétségeire vet fényt, ezáltal világtítva meg a *Te meg a világ* kötet keletkezéstörténetét. A regényfordítás részleteinek és Szabó Lőrinc verseinek egymás mellé állítása ekként a dialogikus költészetfölfogás kialakulásának egy történetét képes – dialogikus szerkezetben – elbeszélni: megemelve a regényt a fordító életműve által, s a regény értelmező összefüggésébe vonva a verseket. A „pénzkeresetből”, a látszólag üres életrajzi adalékból így lesz komoly poétikai tétellel bíró párbeszéd. Rétegzettsége, egyéni figyelme, érzékeny olvasói képzetársításai számomra a kötet leginkább magával ragadó tanulmányává tették Kabdebó Lórántnak ezt az írását, amelyet a könyv afféle műfaji fókuszának is tartok.

A kötet dialogikus jellegéhez természetesen tartozik hozzá, hogy nemcsak egyetértésre hív föl, de továbbgondolásra, kérdezésre, akár nyitott vitára is bátorít. Formai szempontból rögvest kérdés lehet, hogy föltétlen szükséges volt-e némely hosszabb idézet több tanulmányban való ismétlése. A könyv egybeszerkesztése során az ismétlődések egy-egy ügyes rövidítéssel tompíthatók lettek volna, ezzel az adott összefüggésben lényeges elemeket is karakteresebben emelve ki. Csakhogy – kezdhet a recenzens a szerzőhöz hasonló belső dialógusba – másrésztől az ismétlések önmagukban is olvashatókká, kerekké teszik az egyes tanulmányokat, s arra hívhatják föl a figyelmet, hogy ugyanaz a részlet más kontextusban más-képpen, más értelemmel, de legalábbis eltérő hangsúlyokkal szólalhat meg. Vagy egy szinte csak elejtett, bár kétszer előbukkanó megjegyzést emelve ki: hogy Kosztolányi Ady nélkül is

azzá lett volna, akivé Ady után vált, bizonyosan igen erős értelmezés, amely éppen azért sarkallhat ösztönző vitára, mert föltehetőleg nem teljesen alaptalan megállapítás.

A *Mesék a költőről* két ciklusát, tanulmányainak sorát jószerevével hármassal zárja le. Formálisan a kötetet bő könyvészet zárja, amely az akkor 75. születésnapját ünneplő szerző 2000 után megjelent közleményeit veszi számba. Az utolsó, a két nagy résztől a tartalomban is elkülönített *Versenyfutás?* rövid esszéje úgy összegez, úgy vonja meg egy Szabó Lőrincet kutató tudósi pálya mérlegét, hogy erősen a jövőbe néz. Lényegében nem más, mint egy megírandó monográfia alapvetésének, kérdésének kijelölése: a *Mesék a költőről* tanulmányait rendezve írja Kabdebó, hogy „közben máris jár az agyam, tíz éve készülő monográfiám kiindulásának módszertani alapötlete végre kezd megrajzolódni előttem. [...] Arra a kérdésre válaszolnék meg ezáltal magamnak is: mi dolgunk a világon? Szabó Lőrinc ebbe a kérdésbe 27–28 évesen bonyolódott, belezavart ez akkori versről alkotott elképzeléseibe. Jegelte egy életen át, majd létezése földi utolsó évtizedében poétikájának lényegévé avatta. Kötetcímbe is emelte: *Harc az ünnepért.*” De már a kötet ezt megelőző írása, a Szabó Lőrinc-vers mondhatóságáról írott tanulmány is úgy dolgoz ki egy jövőbe tekintő távlatot, hogy a költő recepciójának irányain tekint végig: az elődök értésmódjai felől értve meg a jelen pillanat értekezői alapállását, s nyitva meg egy új kérdéshorizontot. Ebben pedig ismét egybekapcsolódik az irodalomtörténeti látásmód a poétikai érzékenységgel és a filológiai bölcsességgel.

SZUROMI PÁL

Isten takarója

MAROSI KATA KÉPKIÁLLÍTÁSA SZENTESEN

Egy parányi országban bizonyára szebben, otthonosabban, értelmesebben lehet élni, mint egy monstrum államban. Itt a térbeli távlatok lerövidülése jóformán mindent egyszerűbbé tesz. A rokon- és barátlátogatást, a természeti kiruccanást, az intimebb kapcsolatok ápolgatását, nem is szólva a kulturális, művészeti csereakciókról. Más kérdés, hogy picurka hazánk városai közt alig-alig létezik az utóbbi együttműködés. Már csak ezért is szerencsés unikumnak érzem, hogy jelenleg egy fiatal szegedi festőművész, Marosi Kata mutatkozik be a szentesi galériában.

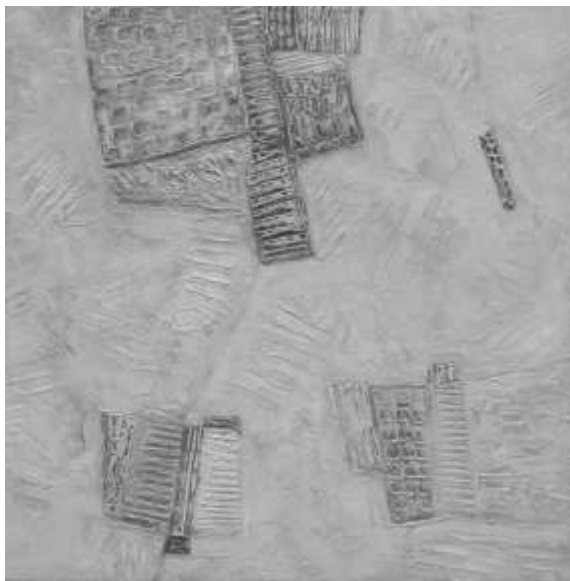
Az utóbbi időben képeivel egyre-másra találkozhatunk a különféle országos tárlatokon. Ám alig-alig tudunk róla valamit. Elsőként a szegedi főiskola földrajz-rajz tagozatán szerzett diplomát, tíz esztendeje pedig ugyanitt tanárkodik a rajz, művészettörténet tanszéken. Közben doktori fokozatán szorgoskodik a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Művészeti Karán, ahol Tolvaly Ernő volt a mestere. Még stiláris tekintetben is. Egyébként egy tisztas családanyáról is tudomást kell vennünk, aki tárgyformáló pályája legelején még kerámiákkal is foglalkozott. Aligha kétséges: e feszes, telített életforma minduntalan próbára teszi szerzőnk kollektív és szubjektív energiáit.

Közösségi és egyéni kihívások? Nem tudhatom igazán: az alkotó idegrendszerét mennyire veszi igénybe a pedagógiai, tanári tevékenység. Láthatjuk azonban: festői munkálkodásában nemigen van helye a hevenyészett kapkodásnak vagy a rutinos fogalmazásnak. Inkább egy türelmesen haladó, kutakodó és kísérletező festővel szembesülünk, mert egy-egy tematikáját több változatban is elének tárja. Annál is inkább, mivel igencsak távol áll tőle a statikus hatású, realiztikus ábrázolás. Számára a térélmények szubjektív, korszerű kifejezése érdekes, amelyben a dinamikus, nyitott képzetek is szóhoz jutnak. Más kérdés, hogy Marosi Kata tematikai érdeklődésében a természeti és urbánus tájelemek a perdöntők. Neki a sziklás, dombos vidékek ugyanúgy megragadóak, mint a pusztai, síkvidéki benyo-

mások, netán a fesztelenebb, játékosabb strandos tapasztalatok. Sőt jellegzetes színvonzalmait is a nomád gyökérzetű zölde, barnás és sárgás tónusok determinálják. Ő mégis egy racionális alapállású, szerkesztő elvű, konstruktív szellemű piktúra elkötelezettje. Eldöntendő hát, hogy a természeti világ organikus, romantikus formszövevénye miként szervülhet egy szigorú, intellektuális és architektonikus profilú kifejezéshez.

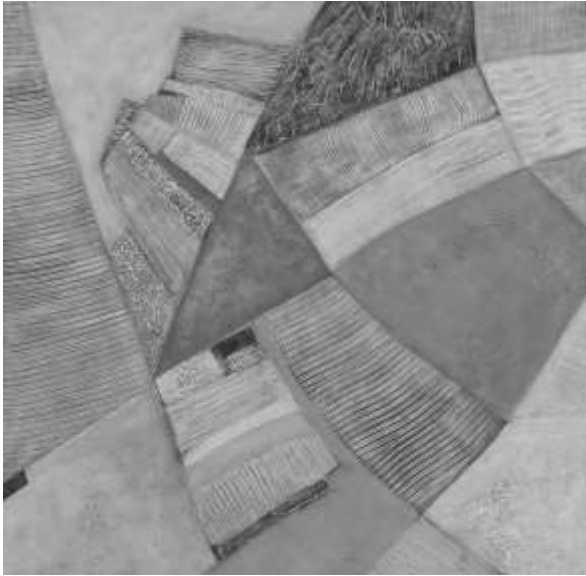
Ne tagadjuk: ez kissé merész, heroikus vállalkozás. Még akkor is, ha e szikár, kolorisztikus formanyelvbe a lágyabb, organikusabb hajlatok is beépülnek. A francia kubisták is többször zavarba jöttek,

amint mozgalmasabb tájképi és emberi jelenségek közvetítésére vállalkoztak. Noha nekik a mozgó perspektíva és a tüzetes formaanalízis egyaránt kézenfekvő volt. Nos, Marosi Kata egynemely tájlátomásán is dombos, házakkal ékített látványzónák tűnnek fel. Bár ő is kiaknázza a változó nézőszögek korszerű lehetőségeit: ízes, méretes színtömbjei mégsem bírnak szerveesebb, hitelesebb térkonstrukciókká összeállni. Hiába a vertikálisan és horizontálisan tagolt szerkezeti rend: a szintetikusabb, egyneműbb tónusértékek valahogy ellenzik a vitálisabb térhatásokat. Tán pont ebből fakad, hogy e tudatos, variatív piktúrába korán befészkelik magukat az átlós, iránydinamikus élénkítések.

Persze szívesebben beszélek a magára talált, érett alkotóról. Nem nehéz észrevennünk ugyanis: a közelmúltban a művész ráértett egy fontos, megváltó érvényű szemléleti pozícióra. És itt mindenekelőtt a felülnézet primátusára, a madártávlati nézőszögre gondolok. Innen nézve is megmarad a természeti, pusztai valóság szerkezetes, konstruktív karaktere, mint ahogy az öblösebb, átfogóbb téregységek alakja, hangulati összefüggése is szépen, gazdagon kirajzolódik. Míg művei tekintélyes részénél a fesztelen földtömegek raszteres, ritmikus sorjázására hagyatkozik, másutt már összefogottabb, lágyabb humáncentrumokat észlelünk (pl.: tanyák, belső kertek). Itt akaratlanul is a közelmúltban meghalt, nagyszerű hegymászó, Eröss Zsolt villan eszembe, aki nemigen bírt betelni a magaslati látványok különleges élménykörével. Mert ez félig-meddig isteni látószög.

Ahogy Marosi Kata felülnézeti látomásai is egyre érzékibb, változatosabb és izgalmasabb formát nyernek. Ami eddig a tisztább, ártatlanabb dekoratív hangzatok szikár, artisztikus párbeszéde volt, azt most egy telítettebb, anyagszerűbb, poétikusabb előadás váltja fel. Az ideális, elvont színfoltok szomszédságában tudniillik gesztikus töltetű, organikus és mikroszkopikus sejtelmű felületek jelentkeznek. Aztán a sötét, térmoduláló kontúrok is elvesztették kizárólagos szerepüket. Hisz van úgy, hogy épp a látványszférák belső erejét hangsúlyozzák. Ugyanakkor nem árt észrevennünk, hogy mindeközben a művész színvilága is jócskán

átalakult. Most már a világoló, légies és atmoszférikus kiképzések is nyilvánvaló teret nyertek, nem is szólva a spontánabb, materiálisabb anyaghasználatról. Kissé olyan ez, akárha itt az égi és anyaföldi zónák egymásra találtak volna, akár az egyívású vértestvérek.

És tényleg: nézzük csak meg türelmesen az *Isten takarója* című víziót. Egyszerre szerves, harmonikus, hierarchikus és mozgalmasan komponált lírai remeklés. Amint a *Biomorf* tépelődésben is ott munkál a mérete-sebb meg apróbb négyzetek feszültségteli ritmikája, nem beszélve a pusztai és mesterséges

elemek formai analógiájáról. Aztán figyeljünk csak jobban a *Humán tájképek* rusztikus és kifinomult formai struktúráira, miként a *Land art* variációk egynémelyikében is szuggesztív térteremtő mágia lakozik. Elvégre alkalmanként a plasztikus érvényű, objektus betétek is szerepet kapnak komponálásában. Nem csoda így, ha e műves, szerkezetes és poétikus művek nyomán némileg kiterébélyesedik és bensőségesebbé válik valóságglátásunk. Rájövünk, hogy az anyaföld négyzetes ritmusrendjében épp úgy ott sejlének lakótelepeink bérházas ritmusai, mint a takarosán kiteretett fehérneműk alakzatai is. Mert alapvetően mégiscsak egy konstruktív elvű, mértanias valóságban leledzünk. Noha a másik térfélen az alkotó a land art természetközeli eszmekörére hivatkozik.

Üde, természetközeli létezés? És környező világunk átfogó, racionális és expresszív befogadása? Azt hiszem: voltaképp ezt forszírozzák Marosi Kata meditatív, érett művei. Amelyekkel jobbra egyedül áll a dél-alföldi festészetben. Itt nemigen van múltja, becsülete a szerkesztő elvű magatartásnak, a bioromantikus töltetű konstruktivitásnak. Habár ezt Kohán és Hézsó Ferenc munkássága kissé megcáfolja. Szerzőnk ellenben így is felvállalja azt a földközeli, kozmikus dualitást, amely minduntalan ott kísérte érdekes piktúránkat. Engem egyébként a művésznő felfogása valamelyest a távol-keleti, japán észjárásra emlékeztet. Ők nem akarnak uralkodni a természetben. Inkább jóra való társuknak, tanítójuknak tekintik. Innen adódik, hogy városaik formai, szerkezeti rendje a környező agrárvidékek karakteréhez igazodik. Minthogy lényegében mégiscsak az anyaföld gyermekei vagyunk: amolyan elmés, racionális nomádok. *(A tárlatot a szentesi Tokácsli Galériában láthatjuk március 1-jéig.)*

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,
a Magyar Nemzeti Bank,
a Szerencsejáték Zrt.
és a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával

HÁSZ RÓBERT főszerkesztő
ANNUS GÁBOR, ORCSIK ROLAND, TÓTH ÁKOS szerkesztők
DOMÁNYHÁZI EDIT korrektor
SZÉKELY ANNA szerkesztőségi titkár

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány
A lapot nyomja: E-press Nyomdaipari Kft.
Szeged, Kossuth Lajos sgt. 72/B
Felelős vezető: Engi Gábor

Internet: www.tiszataj.hu e-mail: tiszataj@tiszataj.hu

Online változat: tiszatajonline.hu

Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 421-549.

Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.

Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303-3440

További információ: 06 80/444-444

Egyes szám ára: 600 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 1500, fél évre 3000, egész évre 6000 forint.

ISSN 0133 1167